

HATVAN ÉV
AZ MTA IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN

HATVAN ÉV
AZ MTA IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN
Intézmény- és tudománytörténeti metszetek

Írták és összeállították
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének munkatársai

Szerkesztette KECSKEMÉTI GÁBOR

reciti
Budapest, 2016

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-28-4

Kiadta a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

RENEZÁNSZ OSZTÁLY

Klaniczay Tibor (1923–1992)

1945-ben, Eötvös-kollégistaként, magyar–olasz szakon szerzett diplomát. Horváth János tanítványaként *A fátum és szerencse Zrínyi műveiben* című értekezésével lett bölcsészdoktor 1947-ben. 1949-ben egyetemi adjunktus, 1953-ban docens. 1955-ben Kossuth-díjat kapott. 1965-től az MTA levelező, 1979-től rendes tagja.

Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete elsősorban Klaniczay Tibor szervezőmunkájának köszönheti létét. 1953 őszén, az MTA I. Osztályának frissen kinevezett titkáráként kezdte meg az – akkori néven – Irodalomtörténeti Intézet szervezését. Az MTA végül, 470/1955. számú aktájában, benyújtotta a Minisztertanácsnak azt az előterjesztést, amelyet a kormány jóváhagyott, kihirdetve a 2253/1955. (XII. 24.) sz. kormányrendeletet. Így jött létre az MTA Irodalomtörténeti Intézete, amely 1956. január 2-án kezdte meg működését. Kezdetben munkáját a Tudományos Tanács irányította, elnöke Sötér István, titkára Klaniczay Tibor volt, aki egyidejűleg az igazgatóhelyettesi tisztséget is betöltötte. Szervezeti átalakulás után az intézet első igazgatója Sötér István lett, majd az ő nyugdíjba vonulása után, 1984-től Klaniczay.

Irányításával épültek ki az osztályok, jött létre az intézet szervezeti rendje. Döntő szerepe volt a magyar irodalomtörténet új, minden korábbinál részletesebb összefoglalásának elkészítésében, a hatkötetes magyar irodalomtörténeti kézikönyv (a „Spenót”) megírásában és megíratásában. Az első két kötetet ő szerkesztette, akárcsak a szintén az ő kezdeményezésére létrejött *Régi magyar költők tára: XVII. század* sorozat első három kötetét (Stoll Bélával). Megalapította és szerkesztette a *Humanizmus és reformáció* és a *Studia humanitatis* sorozatot, valamint a *Zrínyi-könyvtárt* (Kovács Sándor Ivánnal). 1958–1967 között az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője volt. 1969-ben létrehozta a reneszánszkutató-csoportot.

Elképesztő munkabírás jellemezte, s az a képesség, hogy munkatársait a lehető legszínvonalasabb munkára sarkallja.

Tanulmányai, textológiai és filológia munkássága a mai napig meghatározó. Legyen szó a reneszánsz, a manierista vagy a barokk irodalom kérdéseiről, mindig nemzetközi összefüggésben gondolkodott. Irányította a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság (AILC) reneszánsz köteteinek munkálatait (együtt a francia André Stegmann és a kanadai Eva Kushner professzorokkal). Több nyelven kiadták számos könyvét és a szerkesztésében készült magyar irodalmi kézikönyvet. 1967–1968-ban a párizsi Sorbonne, 1975–1979-ben a római La Sapienza egyetem vendég-tanára. Tagja volt több külföldi szakfolyóirat szerkesztőségének (*Canadian Review of Comparative Literature*, *Revue de Literature Comparée*), tudományos egyesületeknek (Medieval Academy of America, Nemzetközi Italia-nisztikai Társaság). A tours-i egyetem díszdoktorává választották.

Hosszú évek szívós, kitartó munkájával hozta létre a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságot (ma Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság), amelynek élete végéig a főtákos volt. Megszervezte az *Új magyar irodalmi lexikon* elkészítését és kiadatását, vállalva a szerkesztőbizottsági elnök nehéz feladatát.

Ő kezdeményezte és vezette a reneszánszkutató-csoport rendszeres havi felolvasóüléseit, ahol nem csupán a régi magyar irodalommal foglalkozó kutatók, hanem történészek, művelődés-, vallás-, művészet-, zenetörténészek stb. számoltak be legújabb kutatásaikról, eredményeikről. Ez igen pontosan jellemezte Klaniczay törekvéseit: mindig irodalomtörténésznek tartotta magát, nem akarta áthágni e diszciplínák határait, ám elképzelhetetlennek tartotta azt az irodalomtörténet-írást, amely nem veszi figyelembe a rokonterületek kutatási eredményeit.

Ugyancsak az ő kezdeményezésére jöttek létre az évente megrendezett Rebakucs-konferenciák, esetenként külföldi résztvevőkkel.

A nemzetközi kongresszusokon rendszeresen képviselte a magyar irodalomtudományt, és ezt munkatársaitól is elvárta. Ha a szakmai érdek úgy diktálta, nem volt az az ösztöndíj, kutatási-keret, támogatás, amelyet kollégáinak ne próbált volna megszerezni, többnyire sikerrel.

A régi magyar irodalom mellett állandóan figyelt a kortárs irodalomra és a kortárs magyar filmre (kevesen tudják, hogy filmforgatókönyvet is írt, kiválót, Balassi életéről). Döntő szerepe volt abban, hogy az intézetben – a hatvanas–hetvenes években sokszor a támadások kereszttüzeiben – létrejött az Irodalomelméleti Osztály.

Halálával pótolhatatlan – ez nem szólam, valóban az – veszteség érte a magyar és a nemzetközi irodalomtörténetet, ezen belül, legkivált, a régi magyar irodalom kutatását.

Tanítványai és munkatársai (hivatalosan: az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya és a Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság) halálának tizedik évfordulóján tiszteletére hozták létre a róla elnevezett díjat, emléket kívánván állítani az intézet egykori igazgatója, illetve a társaság főtitkára egészen kiemelkedő, interdiszciplináris jellegű tudományos és tudományszervezői tevékenységének.

Rebakucs

Az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztálya hivatalosan sosem viselte a „Reneszánsz és Barokk Kutatócsoport” elnevezést. A Rebakucs mozaikszó a legendárium szerint Szörényi László leleménye, amelyet a magyar tudományos közbeszéd évtizedek óta bevett kifejezésként használ az osztály tagsága és a vele szimbiózisban élő tágabb kutatóközösség jelölésére. Volt ennek a körnek egy elegáns francia megnevezése is, a „Centre des Hautes Études de la Renaissance”, amely a külföldieknek szóló levélpapírok fejlécére került. A Centre, 1970-es „alapításától” kezdve, nagyon is valóságos konferenciákat és felolvasóüléseket szervezett, külföldi kutatókat hívott meg, publikációs tevékenységet folytatott – ami igazán szép teljesítmény egy munkajogilag nem létező kutatói közösségtől.

Az alapötlet (az alapítás ötlete) néhány évvel korábbra nyúlik vissza. Klaniczay Tibor 1961-ben a Leideni Egyetemi Könyvtár Kéziratárában azonos jelzeten két levelet talált: fiatal magyarok írták őket a rajongva tisztelt Justus Lipsiusnak, akik ezen a réven reméltek bebozsáttatást az európai késő-humanista elit nemzeti, politikai és vallási határokon átívelő közösségébe. Az egyikre, Forgách Mihály báróéra (1588) válaszolt is a mester, őszintén csodálva, hogy a harcok dúlta távoli ország „ilyen Pallas-ivadékokat” (*proles istas Palladias*) nevel, és elfogadta a baráti jobbot. A másik fiatal magyar, Rimay János, ezen felbuzdulva írt Lipsiusnak. S noha az ő 1592-es episztolájára válasz már nem érkezett soha, egész irodalomszervezői tevékenységét mégis a magyar „Pallas-ivadékok” képviselőjében végezte, folyamatosan újabb és újabb „tagokkal” bővítve a csapatot (*nostra turba*). Levelei-

ből és ajánlászövegeiből végül egész virtuális irodalmi akadémia, egy Európára tekintő képzeletbeli Pallas-társaság képe bontakozott ki, a Múzsák közé távozott Balassi Bálinttal, a tudós kör költőfejedelmével az élen, körülötte pedig az apróbb csillagokkal, Révay Pétertől Forgách Imréig, Istvánffy Miklóstól Darholcz Kristófig. Pallas magyar ivadéki (bár ismerték s olykor látogatták egymást) akadémiaként, tudós társaságként sosem üléseztek, mégis századokra szóló hatással formáltak a magyar szellemi életet.

Klaniczay évekig tartotta fiókjában a két levelet, s forgatta magában a tervet. 1970-ben azután egy kis példányszámú bibliofil kiadványt jelentetett meg (*Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltása*), amelyben közölte a Forgách Mihály által Justus Lipsiusnak küldött levelet és annak fordítását. A Varjas Bélának szóló dedikációt ritkán szoktuk elolvasni. Pedig le van írva benne, félig tréfásan (de legalább akkora komolysággal, mint amekkorával Rimay prezentálta a maga „akadémiáját”): „...a mi saeculumunkban sem hiányoznak Pallás magyar ivadéki, a Centrum Studii Aetatis Renascentium Litterarum in Hungaria tudós professorai, kik a philológiai tudományok mindegyikében sok ország bámulatára jeleskednek szüntelen”. Elegánsabban nem is lehetett volna bejelenteni egy humanizmus-kutató társaság európai színre lépését. Klaniczay csak a Forgách-levelet közölte, kutatói s főként tudomány-szervezői munkáját azonban egész hátralévő idejében a Rimay-episztoła jegyében folytatta, és végül tényleg „sok ország bámulatára jeleskedve” formálta élő és működő közösséggé a Rimay ihletésére született „Centre”-t. A Rebakucs köre tehát szellemi genezise révén valóságosan a Pallas-kör örökösének tekinthető. Jövendő története, mint az eddigi is, azt bizonyíthatja: a kutatói közösségek nem a telephely termékei, hanem a filológusi fantázia szülöttei. Addig élnek, ameddig életben tartják az őket létrehozó szellemiséget.

A Rebakucs-konferenciák

Klaniczay Tibor az 1960-as évek végén szervezte meg a reneszánsz-kutatók informálisan működő (legalább kétszáz-kétszázötven tagú) munkaközösségét. Ebben az akadémiai kutatóintézetek munkatársain túl elsősorban az egyetemek oktatói és diákjai tevékenykednek, nemcsak irodalmárok, hanem történészek, vallás-, jog-, művészet-, zenetörténészek, néprajzosok, könyvtárosok és levéltárosok is. Ennek a széles tudományos közegnek a támogatásával 1970-től fogva nagy sikerű, tematikus reneszánsz–barokk konferenciákat tart az intézet, rendszerint vidéki helyszíneken. A magyar reneszánszkutatás fénykorának számít a 1970-es években rendkívül nagy volt az igény a tudományos eredmények közös megvitatására. Ezért a tavaszi nagykonferenciák mellett 1969–1979 között kisebb őszi összejövetelekre is sor került, felváltva a szegedi és a debreceni egyetemen.

Az ülészakok témáját az Irodalomtudományi Intézet és az egyetemi tanszékek közösen határozzák meg. Ezeknek a szimpóziumoknak az anyagából jól megrajzolható a magyarországi reneszánsz–barokk-kutatás fél évszázados története. A tanácskozások jellege, látóköre mindig rendkívül változatos volt és maradt. Hol a legfontosabb reneszánsz–barokk alkotók (Balassi Bálint, Bethlen Miklós, Esterházy Pál, Gyöngyösi István, Janus Pannonius, Lackner Kristóf, Pázmány Péter, Rimay János, Szenci Molnár Albert, Zrínyi Miklós stb.), hol pedig kulcsfontosságú irodalomtörténeti, irodalomszociológiai, eszmetörténeti fogalmak és irodalmi műfajok (szerelmi költészet, zsoltár, allegorézis, mezővárosi, hódoltsági, udvari és népi kultúra, retorika, poétika, devóció, reneszánsz, manierizmus, barokk, politikai gondolkodás stb.) álltak a figyelem középpontjában.

Nagy körültekintés és hosszú előkészítő munka előzi meg a munkaközösség nemzetközi konferenciáit. Siklóson az antitrinitarizmus kultúrájáról, Székesfehérváron a Mátyás-kori humanizmusról, Kolozsvárott Enyedi Györgyről, Miskolcon a börtönirodalomról tanácskoztunk idegen nyelveken, nagyszámú külföldi kolléga részvételével.

A konferenciákat kezdetben maga Klaniczay Tibor szervezte (Sántha Teréz segítségével), ő biztosította a szükséges anyagi feltételeket, személyesen ügyelve a legapróbb részletekre (a kirándulások programját és a búsúvacsorák ülésrendjét is maga állította össze). Élete vége felé viszont már azt javasolta, hogy a Reneszánsz Osztály kutatói felváltva szervezzenek ülészakokat saját kutatási területük témáiban, és a tanácskozások

anyagából állítsanak össze szerkesztett konferenciaköteteket. Klaniczay halála után ez a terv, a szemléleti sokféleség vált gyakorlattá, és egymást követték a különféle tematikus kiadványok, amelyekre méltán lehet büszke a szakma.

A reneszánsz–barokk konferenciákhoz hasonló tudományos fórumként havi felolvasóületeket is rendezünk az intézetben. Nyitottság, sokszínűség, egymás kutatásai iránti érdeklődés és szabad vitaszellem jellemzi ezeket a délutánokat, ahol 1969-től fogva évi tíz alkalommal a kora újkor hazai és külföldi kutatói mutathatják be új eredményeiket. Számos nagy jelentőségű felfedezést jelentettek már be ezen az országszerte elismert tudományos fórumon. A konferenciák és felolvasóületek adatai megtalálhatók a Reneszánsz Osztály honlapján, Sántha Teréz összeállításában.

Sorozatok

Humanizmus és reformáció

2016-ban a harminchatodik kötetéhez ért a *Humanizmus és reformáció* sorozat, amelyet Klaniczay Tibor az 1970-es évek elején alapított azzal a célkitűzéssel, hogy széleskörű alapokon szervezze meg a Reneszánsz Osztály égisze alatt folyó hazai kutatások megújítását és a modern, nemzetközi kutatási feladatokhoz, illetve módszerekhez való alkalmaztatását a címben jelzett két területen. Az együttműködésre felkért szerzők a multidiszciplinaritás jegyében álltak össze, hogy megkezdjék az elhanyagolt vagy éppen az előtérbe került témák kutatását, miáltal jelentősen hozzájárultak a magyarországi reneszánszkutatás fellendüléséhez. Sorra jelentek meg a humanizmus főbb alakjairól készült monográfiák (Janus Pannonius, Bonfini, Oláh Miklós), illetve a protestantizmus ágazatainak és alakjainak a II. világháború után kevésbé kutatott kérdései. Általuk pedig az 1964-es irodalomtörténetben jelzésszerűen felvetett problémák nyerhettek mélyebb, alaposabb, új kutatásokon alapuló magyarázatot; az irodalomtörténeti alakok pedig vallás- és eszmetörténeti hátteret (Janus Pannonius, Melius Péter, Balassi Bálint, Szenci Molnár Albert, Alvinczi Péter, Zrínyi Miklós).

E komplex kutatási feladatok – a sorozatszerkesztő Klaniczay Tibornak köszönhetően – a tolerancia szellemében a liberálisabb tudomány-

politika jogát vívták ki maguknak, a szerzők között több félreállított tudós, egyháztörténész is szerephez jutott. A különféle vallási irányzatok vezetőiről és szellemi jellemzőiről készült monográfiák az európai jelenségek magyarországi és erdélyi befogadás-történetéről és működéséről szóltak, ugyanakkor a helyi színeket is képviselték az európai gondolkodás térképén.

Klanciczay Tibor halála után, a sorozat 19. kötetétől a szerkesztést Jankovics József vette át.

Az alábbi jelzésszerű válogatás a kötetek tematikai sokszínűségének hű tükrö: Kulcsár Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*; Dán Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*; Kathona Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*; Bálint Sándor, *Szeged reneszánsz kori műveltsége*; Zoványi Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*; Botta István, *Melius Péter ifjúsága (A magyarországi reformáció lutheri és helvét irányai elkülönülésének kezdete)*; Uő, *Huszár Gál élete, művei és kora*; Bitskey István, *Humanista erudíció és barokk világkép (Pázmány Péter prédikációi)*; Vásárhelyi Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*; Király Péter, *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*; Balázs Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*; Uő, *Teológia és irodalom (Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei)*; Pirnát Antal, *Balassi poétikája*; Molnár Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon (1572–1647)*; Ritoókné Szalay Ágnes, *„Nympha super ripam Danubii” (Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből)*; Szakály Ferenc, *Mezőváros és reformáció (Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez)*; Jankovits László, *Accessus ad Janum (A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében)*; Szilasi László, *A sas és az apró madarak (Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában)*; Csepregi Zoltán, *A reformáció nyelve (Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján)*; Békés Enikő, *Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio művében*; Kruppa Tamás, *Tradíció és propaganda keresztútján (Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából)*.

Régi magyar költők tára, XVI. századi sorozat

A magyar irodalomtörténet-írás a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első évtizedeiben ismerte fel igazán, hogy vizsgálati anyagának, a régi magyar verses szövegeknek tárházát kell előbb tudományos szinten fölépítenie ahhoz, hogy pontosabb képet rajzolhasson irodalmunk ezen ága évszázadokon átnyúló létéről és alakulástörténetéről, Európa írásművészeti szövegeihez vagy vonulataihoz való szellemi-alkotói kapcsolódásaink ékes bizonyítékairól. Ennek érdekében a Magyar Tudományos Akadémia irányítása alatt, Toldy Ferenc koncepciója alapján létrehozták a Régi Magyar Költők Tára *XVI. századbeli magyar költők művei* sorozatát, amely már a kor tudományos igényeinek megfelelő textológiai és filológiai eszközrendszer birtokában tette közzé a magyar nyelvű költészet szövegeit a legelső, a középkori művektől 1567-ig, nyolc kötetben; az első hét kötetet sajtó alá rendező Szilády Áron „sorozatszerkesztő” mellett Horváth Cyrill és Dézsi Lajos munkájaként. Az e korai évszázadok versírói termésének tudományos elemzésére irányuló munkálatok fellendülése és színvonalas művelése nem jöhetett volna létre e kötetek megjelenése nélkül.

A sorozat kiadása 1930-ban megakadt, s a következő kétszáz év énektermésének modern tudományos igényekkel fellépő kiadása majd csak a 20. század végén lendült fel újra, miután Varjas Béla évszázad közepi próbálkozása sajnálatos kudarcot vallott: az általa sajtó alá rendezett 9. kötet (Göröcsöni Ambrus és Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei) kézírata és korrigált példánya 1945-ben, a Sárkány-nyomda kiégésével a tűz martaléka lett. Így az újabb folytatás nekirugaszkodását jelző új 9. kötet már az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztályának munkája révén, ismét Varjas Béla szerkesztésében (aki a kötet nyomtatott példányát már nem vehette kezébe) hagyta el a sajtót. A versgyűjtemény immár a jelen szakmai előírásaihoz igazodva, betűhív sajtó alá rendezésben, jelentős filológiai és tárgyi jegyzetapparátusra támaszkodva jelentette meg a 16. századi magyar históriás énekek, szép-históriák színe-javát.

A sorozat szerkesztésének munkás feladata Szentmártoni Szabó Gézára hagyományozódott. Újabb kötete, a tizedik, a Zrínyi Miklós által már olvasott (s a könyvtárában az utókorra maradt), ám aztán elfelejtődött verses epikai mű, a *Theagenes és Chariclia* hasonmását és mai nyelvre átírt kiadását tartalmazza Kószeghy Péter gondozásában. Valószínűleg Czobor

Mihály a mű szerzője, aki Héliodórosz *Etiópiai történet* című regényét német prózából ültette át magyarra, rendkívüli tehetséggel, nagy költői leleménnyel. Az új folyam 11. kötete az 1580-as évtized, Balassi kortársainak költészetét öleli fel, a benne közölt versek eddig még nem láttak nyomdafestéket. Korábban ismeretlen szerzőik változatos műfajokban alkottak: a házasenéktől az asszonycsúfolón vagy a bibliai históriákon át a városleírásig. Irodalmi kuriózumok mellett jelentős nyelvi, néprajzi, művelődéstörténeti újdonsággal is szolgálnak. A kötetet Ács Pál rendezte sajtó alá. A 12. kötet, Orlovsky Géza szöveggondozásában és jegyzeteivel az 1590-es évek költészetét tárja fel a teljesség igényével, ugyancsak históriás énekek és kalendáriumi hónapversek szövegeinek közlésével. A sorozat megjelenés alatt álló 13. kötete az erdélyi unitárius teológus és jelentős költői érdemekkel rendelkező zsoldárfordító, Bogáti Fazakas Miklós világi tárgyú históriáit juttatja el az olvasóhoz Ács Pál és Szentmártoni Szabó Géza sajtó alá rendezői munkásságának eredményeként.

Régi magyar költők tára, XVII. századi sorozat

A 16. századi magyar versek összegyűjtése és kiadása mellett a Magyar Tudományos Akadémia a 20. század első évtizedének végén elkezdte a 17. századi szerzők megjelentetését is. A sorozatnyitó vállalkozás rögtön sok meglepetéssel szolgált. Badics Ferenc Gyöngyösi István-kiadása (1914–1937) rendkívüli életművel gazdagította a tudományos értékű szövegkiadások köteteit: jelentős textológiai munkát végezve először jelentette meg a kiváló barokk költő verseinek hiteles szövegeit, amelyeket az elődök csupán romlott, idegen kezek és figyelmetlen nyomdászok által megmásított formában ismerhettek meg három évszázadon át.

A harmincas évek közepén e sorozat ugyanarra a sorsra jutott, mint 16. százados elődje. A megakadt sorozat folytatását szintén a Magyar Tudományos Akadémia szorgalmazta és vállalta magára azáltal, hogy 1952-ben megbízta Klaniczay Tibort, hogy a kiadási munkálatok előkészületeit kezdje meg. Ő Stoll Bélát – aki a sorozat későbbi szerkesztője is lett – kérte fel, hogy legyen segítségére, s közösen szervezzék meg a vonatkozó kéziratok és nyomtatványok áttekintését, hogy „valamennyi” 17. századi szöveget feltárják, rendszerezék, majd sajtó alá rendezzék, az akkor újonnan hozott kritikai kiadási szabályzat előírásainak megfelelően, betűhíven. Ehhez a hatalmas vállalkozáshoz 17., 18. és még 19.

századi énekeskönyveket és levéltári kéziratok tömegét, valamint minden, e századból eredő magyar nyomtatványt kézbe kellett venni, hogy nem fordul-e bennük elő akár csak egy strófányi vagy akár kétsornyi verses szöveg. A hatalmas gyűjtőmunkába több tudományterület művelőit is bevonták, hogy a kutatási terepükön fellelt anyagot bocsássák rendelkezésre. S kerültek elő véletlenül is kósza kéziratok, amelyek más irányú kutatások melléktermékeiként jutottak a gyűjtőkhöz. Ezekről aztán cédulakatalógus készült, mely több katalógusszekekrényt is megtöltött, amelyek alapján a kutatók elkezdték kronológiai sorrendben az egyes kötetek tartalmának meghatározását.

A közös munkát komoly siker koronázta: a régi magyar irodalom vagy a művelődéstörténet szempontjából fontos szövegek kincsesbányája jutott a felszínre. Számos fontosabb szerzőt, több száz kisebb jelentőségű versírót vagy anonim művet szólítottak elő az ismeretlenség homályából. A magyar írásbeliség nélkülözhetetlen forrásai ezek, több tudományág (nyelvészet, néprajz, folklór, sőt még a történetírás) számára is.

Az óriási szövegkorpusz megjelentetése ma már a tizenhetedik kötetnél jár, úgy, hogy Rimay János, Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István életműve nem szerepel a sorozat kiadási programjában. Igaz, mára már az ő önálló, kritikailag gondozott kötetek is napvilágot láttak a sorozaton kívül.

Az első kötet, amely Bocskai és Báthory Gábor korának költészetét öleli fel, 1959-ben látott nyomdafestéket Klaniczay Tibor és Stoll Béla szerkesztésében, sajtó alá rendezőként még csatlakozott hozzájuk Bisztray Gyula és Nagy Lajos is. A harmadik kötet tudományos szenzáció volt: a szerelmi és lakodalmi költészet darabjait foglalta magába Stoll Béla sajtó alá rendezésében. Mivel az erotikus tematikájú szövegeket az egyház üldözte, így kevés szöveg érte el az írásos rögzítés stádiumát; amelyek viszont fennmaradtak, azok egy nagyon jelentős szerelmi költészet meglétét bizonyítják.

A sorozatszerkesztők nagy hangsúlyt helyeztek arra is, hogy a túlnyomórészt történeti típusú szövegek mellett sajtó alá kerüljenek a templomban vagy magánahítat során énekelt vallási énekek is. Így a negyedik kötet az unitáriusok énekeit közli (Stoll Béla, Tarnóc Márton és Varga Imre munkája nyomán). A szombatos énekköltészet kottával is lejegyzett darabjait az ötödik kötet képviseli, Varjas Béla előállításában. A hatodik kötet a (napjainkig használt) zsoltárfordításáról elhíresült Szenci Molnár Albert műveit tartalmazza Stoll Béla munkájának eredményeképpen. A hetedik kötetben Holl Béla gyűjtötte össze az 1608–1651 kö-

zött kézen forgó katolikus egyházi énekeket. A nyolcadik kötet Bethlen Gábor korának verseit jelentette meg Komlowszki Tibor és Stoll Béla munkája alapján A kilencedik a két Rákóczi György uralkodási idejének költeményeit veszi számba, Varga Imre közreműködésével. A tizedik az 1660-as évek költői termését, a tizenegyedik a korai kuruc mozgalom költői világát idézi meg, Varga Imre sajtó alá rendezésében. A tizenkettedik Madách Gáspár, Esterházy Pál és Beniczky Péter alkotásait közli Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla közös munkájával. A tizenegyedik kötet az 1686 és 1700 között keletkezett énekeket és verseket publikálja Jankovics József gondozásában. A 15/A és 15/B kötet újfent katolikus énekeket tesz közzé, az 1660–1670-es évek terméséből, ugyancsak Holl Béla közlésében. A tizenhatodik kötet többek közt Petrőczy Kata Szidónia és Koháry István költészetének állít emléket Komlowszki Tibor és S. Sárdi Margit szöveggondozásában. A tizenhetedik újból egyházi énekeket, ezúttal az evangélikus egyház számos változatban napjainkig fennmaradt szövegeit tartalmazza H. Hubert Gabriella, Vadai István és Ecsedi Zsuzsanna sajtó alá rendezésében, a kor énekléséről tanúskodó kottákkal és alapvetően fontos zenei jegyzetekkel.

A sorozatzáró kötet előkészületi munkálatai folynak: ez az eddigi kötetekből kimaradt vagy a megjelenésük után előkerült verseket, illetve az előző kötetek egységes mutatóit közli majd az olvasó könnyebb eligazodása érdekében.

Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum (BSMRAe)

A 19–20. század fordulóján előkerült magyarországi eredetű, illetve magyar vonatkozású latin nyelvű humanista műveket kezdetben a szövegek felfedezői (mindenekelőtt Ipolyi Arnold és Ábel Jenő) adták közre, egymástól független kiadásokban. Ennek a gyakorlatnak vetett véget Juhász László 1930-ban, amikor kezdeményezte, hogy az ilyen szövegek egy egységes sorozatban jelenjenek meg. A *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum* sorozat kezdettől fogva gyűjtőkörének tekint minden késő középkori és kora újkori latin nyelvű hungarikumot. Az első köteteket maga Juhász László rendezte sajtó alá, idővel azonban más kutatók is csatlakoztak kezdeményezéséhez: a magyarok közül Főgel József, Kardos Tibor, Vargha Anna, valamint Holub József; a külföldiek közül pedig Hans Rupprich, Félicité Pindter, Augustin Potuček és Her-

mann Maschek. Az első sorozatban 1930–1946 közt összesen 39 kötet látott napvilágot, melyeknek köszönhetően végre modern kiadásban is hozzáférhetővé vált számos 15–16. és néhány 17. századi mű. A tudományos világ szélesebb köréhez juthatott el Galeotto Marzio, Nicolaus Olahus és Antonio Bonfini irodalmi munkásságának ha nem is teljes, de jelentős része. A szövegkiadások túlnyomórészt jó minőségben jelentek meg, az akkori szövegkiadási eljárásoknak megfelelően: rövid bevezető után következett a szövegközlés, majd végjegyzet formájában (már amennyiben volt) az apparátus.

Az első sorozatot a második világháború és az utána következő politikai helyzet szüntette be, majd három évtizedet kellett várni a folytatásra, amelyet már Klaniczay Tibor kezdeményezett. A *Nova series* a Reneszánsz Osztály gondozásában indult meg; első kötete egyúttal a Bonfini-kiadás befejező kötete lett, hidat képezve a korábbi sorozat és az új vállalkozás közt, majd ezt követte azóta még tizenhárom kötet (köztük Vitéz János leveleivel vagy Sylvester János grammatikájával), s további három szerkesztés alatt áll. A szövegkiadásban már nagyobb létszámú csapat vett részt, a nemzetköziséget megőrizve. A legfontosabb nevek: Pirnát Antal, Kulcsár Péter, Csonka Ferenc, Boronkai Iván, Csapodi Csaba, Galántai Erzsébet, Kristó Gyula, Mályusz Elemér, Hervai Ferenc Levente, Szepessy Tibor, Kovács Zsuzsa, Pajorin Klára, Szabó András, Báthory Orsolya, Bartók István, Kasza Péter; valamint Dana Martínková, Miloslav Okál, Lech Szczucki stb. Az új sorozat kiadványai az időközben megváltozott kiadási trendeknek megfelelően a kritikai apparátust már lábjegyzetben hozzák és történeti-magyarázó jegyzeteket is tartalmaznak. Az elmúlt negyven év sok változást hozott a textológia és a filológia elméletében és gyakorlatában is: a kiadásoknak idővel szabályzatai (Klaniczay Tibor, Péter László), alapelvei, majd módszertani (Bene Sándor–Békés Enikő) és technikai (Kecskeméti Gábor) ajánlásai is születtek, idomulva az aktuális tudományos és tudománypolitikai elvárásokhoz. (Bővebben lásd: <http://textologia.iti.mta.hu>.)

Pirnát Antal (1930–1997)

A kiváló képességekkel bíró, rendkívül sokoldalú irodalom- és eszméletörténész a Reneszánsz Osztály egyik legismertebb alakja, nagy hatású tanáregyéniség volt. A 16. századi erdélyi antitrinitárius mozgalmak kutatójaként vált ismertté. Az 1950-es években, erdélyi kutatásai során fedezte fel az ún. Thoroczkai-kódexet, Dávid Ferenc, Jacobus Palaeologus, Johann Sommer és Christian Francken korábban ismeretlen műveivel. Az újonnan előkerült, nagy fontosságú szövegeket dolgozta fel *Az erdélyi szentháromságtagadók ideológiája az 1570-es években* című kandidátusi értekezésében, melyet 1959-ben védett meg, opponensei Klaniczay Tibor és Bán Imre voltak. Az 1961-ben német nyelven megjelent könyv (*Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in der 1570-er Jahren*) nagy nemzetközi visszhangot keltett. Pirnát élete végéig folytatta az erdélyi unitarizmus körüli kutatásait. Balázs Mihály, aki intézetünkben készítette el kandidátusi értekezését, Pirnát aspiránsa volt. Pirnát Antal egyszerűen a régi magyar irodalomtörténet szinte valamennyi kérdésében járatos volt. A klasszikus nyelvek és a neolatin irodalom kiváló ismerőjeként a reneszánsz irodalomelmélet és poétika kérdéseiről publikált alapvető fontosságú tanulmányait (*A magyar reneszánsz dráma poétikája*, 1969; *Fabula és história*, 1984) valamennyi magyar egyetemen tanítják.

Pirnát elsőrendű és szenvedélyes vitatkozó, a reneszánsz konferenciák elmaradhatatlan hozzászólója volt. Műveinek jelentős része vitairat. Balassi Bálintról írt akadémiai doktori értekezése is voltaképp vitamű, a Horváth Iván Balassi-könyvével folytatott hosszú disputából nőtt ki, nyomtatott változata 1996-ban jelent meg *Balassi Bálint poétikája* címmel.

Élete utolsó éveiben a pécsi egyetem tanáraként sok fiatal hallgatóban felkeltette a reneszánsz irodalom- és eszméletörténet iránti érdeklődést. Kevesen tudják, hogy költő is volt, verseit a Kortárs 1978/6. száma közölte. Egyik költeményében (*Akifa eltűnt*) örök kedvence, a görög eretnek gondolkodó, Jacobus Palaeologus tűnik fel, akinek egyik álneve Akifa Verbivetus volt: „Akifa pedig eltűnt valahol Prága és Konstantinápoly között / aktáit a Szent Hivatal irattárosai sem lelik. Lehet, / hogy nem is létezett soha. / Így tehát azt sem tudhatom, ki írta a verseit.” Pirnát Antal kéziratos hagyatékát a Szegedi Egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékén őrzik. Kiadatlan tanulmányai rövidesen napvilágot látnak a Reciti Kiadó gondozásában.

Stoll Béla (1928–2011)

Stoll Béla a magyar filológia legnagyobb alakjai közé tartozik. A „Stoll” név egy sajátos, mintaszerű filológusi mentalitás szinonimája lett. Magyar–olasz szakot végzett a budapesti egyetemen. Az Országos Széchényi Könyvtár keszthelyi részlegében kezdett dolgozni. Ekkor fedezte fel Balassi Bálint egyetlen sajátkezű verskéziratát. Gimnáziumi barátja, Klaniczay Tibor hozta fel Pestre 1953-ban intézetünk jogelődjébe, az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központba. Bekapcsolódott a Klaniczay által kezdeményezett nagy textológiai programokba. A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatát szerkesztve új alapra helyezte a régi magyar szövegek kritikai kiadását. Egyedül alkotta meg a sorozat híres 3. kötetét, a *Szerelmi és lakodalmi verseket* (1961), amelyben kérielt formában mutatkozik meg a magyar népdalkutatást, a zenetörténetet és a reneszánsz kori szövegek textológiáját összekapcsoló sajátos módszere. Valójában persze az összes általa szerkesztett RMKT-kötet Stoll-alkotásnak (is) tekintendő. Másik nevezetes műve az egész életén át bővített, többször kiadott kézikönyv, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Ezzel a könyvével is egyértelműsítette, hogy nincs szövegkiadás alapkutatás nélkül. Noha járatos volt a német, olasz, francia és orosz textológiai elméletekben, saját teóriát nem alkotott. Kandidátusi értekezéséből (*Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, 1987) kitűnik, hogy Stoll a régiség és a modernség szoros összefüggésében hitt. Az 1970-es évektől fogva módszeresen kutatta fel József Attila verskéziratait, és elkészítette, majd teljesen átdolgozta *József Attila összes verseinek* kritikai kiadását (1984, 2005), a költő leveleit is kiadta (2006). Nagydoktori fokozatot József Attila-kutatásával szerzett 1994-ben. A József Attila-kiadás 3., jegyzeteket tartalmazó kötete (2005) monografikus alaposságú alkotás, a tárgyi jegyzeteken túl minden, a költőre vonatkozó tény, információt tartalmaz, invenciózus kiindulópontot kínálva az új megközelítésekhez.

Hírneve ellenére Stoll Béla a magyar irodalomtörténet rejtőzködő alakjai közé tartozik, kevés tanulmányt írt, legfinomabb megfigyelései az általa készített, illetve lektorált kritikai kiadások jegyzeteiben rejtőznek. Félelmetes kritikus tudott lenni. Mindig hangoztatta, hogy az írásaiból ismerszik meg az ember. Óriási tudás birtokosa volt, élő bizonyítékként annak, hogy a filológia nem létezhet kultúra és kulturáltság nélkül. Kedvenc időtöltése a magányos zongorázás volt. Hangszer

nélkül, fejben is tudott zenélni, úszás közben például Bartók-művekkel mérte-múlatta az időt. Nyugdíjasként már csak azzal foglalkozott, amihez igazán kedve volt, főleg József Attilával. Zenekedvelőként azonban mindig ragaszkodott a régiséghez. Halála előtti heteiben is kedvenc 15–16. századi zeneszerzőinek a dallamait dúdolgatta. A Reneszánsz Osztály emlékkönyvvel köszöntette Stoll Bélát 80. születésnapján (*A Stollwerk*, 2008). Halála után Bojtár Endre nagy életrajzi tanulmányt írt róla: „*Aludj, édes öregem*”, Holmi, 2012/3.

Janus Pannonius-kutatás a Reneszánsz Osztályon

A Reneszánsz Osztályon folytatott, a neolatin irodalomra és a magyarországi humanizmusra irányuló kutatásokon belül Janus Pannonius személye mindig is előkelő helyet foglalt el. Az osztály megalakulásának idején Janus már régóta az irodalmi kánon részét képezte, életművének felkutatása, kiadása, interpretálása és lefordítása már a második világháború előtt is a hazai filológia fókuszában helyezkedett el. Ő az a magyarországi neolatin költő, akit – neveltetése, iskolázottsága, majd költészete színvonalának és európaiságának, illetve nem kisebb mértékben a saját maga által is felépített kapcsolati hálónak köszönhetően – a nemzetközi tudományosság is mindig számon tartott, neve, az aktuális politikai rendszerektől függetlenül, ismerősen csengett a külföldi kutatók számára is. Ennek – valamint a „nemzetközi nyitásnak” – a jegyében rendezték meg 1972-ben, a költő halálának ötszázadik évfordulóján azt a nemzetközi konferenciát, amelynek szervezésében és a konferenciakötet kiadásában már a Magyar Tudományos Akadémia is részt vett.

Janus műveinek tudományos igényű szövegkiadását már olyan elődök is tervbe vették, mint Juhász László, aki az intézet mindmáig mértekadó neolatin szövegkiadási sorozatának, a *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum*nak a megalapítója. Az újraindított sorozatban a kritikai kiadás előkészítését Ritoókné Szalay Ágnes és Borzsák István vezették, a munkálatokba Mayer Gyula és Török László kapcsolódtak még be. Ennek eredményeként jelent meg 2006-ban az epigrammák, majd 2014-ben az elégiák kritikai kiadása. Érdemes megemlíteni, hogy az első kötet megjelenetésének apropóját az International Association

for Neo-Latin Studies budapesti kongresszusa szolgáltatta, amelyet szintén a Reneszánsz Osztály és a Hungaria Neolatina Egyesület szervezett.

A szövegkiadásokkal párhuzamosan Ritoókné Szalay Ágnes, a Janus-filológia ma élő legnagyobb alakja készíti a kommentár-kötetet. Ritoókné évtizedek óta tárja fel Janus költeményeinek keletkezési körülményeit, kinyomozza a versekben szereplő kortársak kilétét, újraértelmezi a szövegeket, új mintaképeket felfedezve nyújt új olvasatokat, de a költő családja, kapcsolatrendszere, és természetesen a szöveggyománnyal, a hagyományos filológiai kérdések egyaránt érdeklődésének középpontjában állnak. Teszi mindezt utánozhatatlan alaposággal, és azzal az interdiszciplináris megközelítéssel, ami a Rebakucsnak mindig is a védjegye volt. Teljességre törekvő kutatásai gyakran kiterjednek a művészet- vagy a művelődéstörténet kérdéseire is, de a történészek, régészek is tanulhatnak eredményeiből.

A Janus-kutatásokba az osztály más kutatói is bekapcsolódtak; intézetünk korábbi igazgatója, a magyarországi neolatin irodalmi tanulmányok legfontosabb előmozdítója, Szörényi László is publikált a témában, illetve részt vett kapcsolódó konferenciák szervezésében, kiadványok megjelentetésében. Ezek közül meg kell említeni azt a 2002-ben Ferrarában megrendezett nemzetközi Janus-konferenciát, amelynek alkalmából megjelent a kritikai kiadás előtt legteljesebbként számon tartott, Teleki–Kovácsnai-féle edíció fakszimiléje. Ugyanerre a konferenciára készítette el Békés Enikő Janus Pannonius műveinek a bibliográfiáját (http://www.januspannonius.hu/html/jp_bibliografia.htm). Az osztállyal szoros munkakapcsolatban áll Janus életművének másik kiemelkedő kutatója, Jankovits László is, valamint Szentmártoni Szabó Géza, akinek a Janus-filológia legújabb, váratlan felfedezését, a *Renatus-pane-gyricus* elveszettnek hitt részének megtalálását köszönhetjük.

Balassi-kutatás a Reneszánsz Osztályon

Balassi Bálint életének és költészetének kutatása folyamatosan kiemelt szerepet kapott az MTA Irodalomtudományi Intézetében, annak létrehozásától fogva napjainkig. Fontos előzmény volt mindehhez a költő műveinek Eckhardt Sándor által gondozott, 1951-ben és 1955-ben megjelent, kétkötetes kritikai kiadása, illetve Horváth Jánosnak a magyar irodalom korszakait magas szinten átértékelő, hatalmas munkássága. Horváth János 1953-ban jelentette meg *A reformáció jegyében* című könyvét, amelynek Klaniczay Tibor volt a szerkesztője. Ez a Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténetét áttekintő monográfia éppen a Balassi Bálint fellépése előtti időszakot foglalja magába. A könyv 1957-ben kiadott, jegyzetekkel bővített, második kiadása, s annak utolsó mondata erőteljesen sugallta azt, hogy Balassi életművének újraértékelése igencsak időszerű. A meghatározó kezdetet, 1957-ben, a magyar filológia egyik csúcsteljesítménye, Klaniczay Tibor híres *Hozzászólása* jelentette. A kutatóhely fontos sorozata, az *Irodalomtörténeti füzetek* 10. számában, ugyancsak 1957-ben tette közzé a Balassi-filológia nagy öregje, Eckhardt Sándor a költő életének újonnan felkutatott forrásait. A sors kegye pedig úgy hozta, hogy e füzetek 25. számában éppen ez a két neves kutató adhatta ki Balassi pásztordrámájának addig csak töredékben ismert teljes szövegét, mégpedig a *Fanchali Jób-kódex*ből, amelyet egy szlovák kutató, Ján Mišianik fedezett fel 1958-ban, Bécsben.

A *Szép magyar komédiá*val kiegészült életmű inspirálta Klaniczay Tibort arra, hogy újraértelmezve Balassi költészetének irányultságát, 1961-ben megírja *A szerelem költője* című alapvető tanulmányát. Ugyanekkor jelent meg Eckhardt Sándor gondozásában, Klaniczay Tibor utószavával, valamint Szász Endre rajzaival az az első népszerű kiadás, amely immár Balassi teljes költői életművét tartalmazta. 1963-ban látott napvilágot a Klaniczay Tibor és Barta János által összeállított *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, I, Középkor és reneszánsz*, amely Balassit kortársával együtt láttatta, mégpedig addig kevésbé ismert szövegek közlésével. 1964-ben, a „Spenót” első kötetében, a munkahelyi viták eredményeképpen, új elemmel bővült összegzés született Balassiról. Gerézdi Rabán „sejtése” nyomán itt esett először szó a költő 3×33-as kötetkompozíciós tervéről. Ebben a kézikönyvben már hangsúlyosan szerepel az is, hogy Balassi költészete, bár gyökerei a lovagi-udvari kultúrában keresendők, kiteljesedésében már az európai szerelmi líra petrarkista vonulatába illeszkedik.

Komlowszki Tibor 1972-ben rendezte sajtó alá Eckhardt Sándor Balassi-tanulmányait, köztük a legfontosabbat, a költő irodalmi mintáiról 1913-ban írottat. 1974-ben Stoll Béla szövegjavításokat közölt Balassi verseihez, majd ettől kezdve néhány évig az ő gondozásában jelentek meg Balassi összes művei és levelezése.

Az 1976 májusában, Egerben megrendezett, hetedik reneszánsz konferencia Balassi Bálint életművét járta körül. Az ItK-ban közreadott előadások országsszerte felpeszdtítették az érdeklődést a reneszánsz költő iránt. Horváth Iván itt vázolta fel az eszményi Balassi-kiadás koncepcióját, amelyet 1976-ban, egy Újvidéken kiadott szövegkiadásban ténylegesen megjelentetett. Ugyanő 1982-ben, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben* című könyvében, ezt a koncepciót statisztikai adalékokkal és irodalomelméleti fejtegetésekkel bővítette ki. A *Balassa-kódex* hajdani kiadója, Varjas Béla a költő szerkesztői módszerét helyezte új megvilágításba. Ugyanő 1979-ben egy kétkötetes, hiánypótló antológiát adott ki *Balassi Bálint és a 16. század költői* címmel, majd 1981-ben Horváth Iván általa korábban vitatott koncepcióját követve rendezte sajtó alá Balassi verseit.

Az ItK szerkesztésével nagyon elfoglalt Komlowszki Tibor különösen a Balassit illető formai kérdésekben vizsgálódott (*Balassi alliterációiról*, 1965; *A Balassi-vers jellegéhez*, 1968; *Balassi és a reneszánsz arány-szemlélet*, 1976; *A Balassi-vers karaktere*, 1992). A később neves Janus-kutatóvá váló Ritoókné Szalay Ágnes ekkor Balassit is érintő újdonsággal szolgált a Pataki Névtelen széphistóriájának, az *Euryalus és Lucretiának* Cupido-leírása kapcsán. Szörényi László meglepő hermeneutikai megfejtéssel, a szúfi misztika irányából magyarázta a *Valahány török bejt* című versciklust. Több külföldi kutató is bekapcsolódott az intézet munkájába. Az olasz hungarológus, Amedeo Di Francesco előbb a manierizmus, majd az itáliai pastoral felől vizsgálta Balassi munkáit. A lengyel Jan Ślaski és a Cambridge-ben tanító magyar emigráns, Gömöri György Balassi lengyel kapcsolatainak feltárásához szolgáltatott értékes adalékokat. A feletébb invenciózus Pirnát Antal Balassiról hosszú időn át csupán szóban és viták közepette kifejtett nézeteit végül disszertációvá fejlesztette, amely 1996-ban jelent meg *Balassi Bálint poétikája* címmel.

Az osztály havonta megrendezett felolvasóülésein a reneszánsz-kutatók tágabb, országos köre, a Rebakucs is bekapcsolódott a Balassi-kutatásba. Ezek közé tartozott a szegedi tanár, Ötvös Péter, aki az 1970-es évek végén, bécsi levéltári bűvárlatai során bukkant rá a *Csáky-énekes*

könyvre, amelyet 1980-ban ismertetett az ItK-ban. Ebben a kéziratos énekeskönyvben több hiteles és három kétes hitelű Balassi-vers is szerepel. 1983-ban jelent meg hasonlóan Balassi és Rimay *Istenes énekeinek* 1701-es kolozsvári edíciója, amelynek kísérő füzetében [Szentmártoni] Szabó Géza tisztázta a szövevényes kiadástörténet egyik fontos kérdését. 1986-ban ugyanő és Kőszeghy Péter közösen adták ki Balassi énekeit, mégpedig a kötetkompozíciónak a források szerinti elrendezésével, a versek dallamainak kottáival és magyarázó jegyzetekkel. A sajtó alá rendezés során fontos textológiai segítséget nyújtott az akkoriban még újdonság számba menő számítógép, amely adatrendezésével segítette Balassi nyelvjárásának a saját kezű levelek alapján való rekonstruálását, valamint egy konkordancia létrehozásával a romlott szöveghegyek biztos alapokon nyugvó javítását. Hasonló módon készült a *Szép magyar komédia* kiadása is 1990-ben. A magyarul is tudó s az intézettel kapcsolatban álló olasz filológus, Armando Nuzzo Firenzében megtalálta az *Istenes énekek* 1635-ös bécsi kiadásának címlapos példányát, amely 1994-ben hasonló kiadásban is megjelent. Megjegyzendő, hogy ugyanő Balassi Julia-ciklusát, *Canzoni per Julia* címmel, olaszra fordította, s egy olasz folyóiratban 1994-ben közzétette.

1994-ben Balassi halálának 400. évfordulója adott újabb ösztönzést a kutatásokhoz. A *magyar Amphion* címmel, Esztergomban ment végbe az intézet által szervezett emlékkonferencia. Ennek előadásai a későbbiekben az ItK-ban és más folyóiratokban jelentek meg. Új formátumban kerültek sajtó alá Balassi versei; a *Balassa-kódex* hasonló kiadását Kőszeghy Péter gondozta, a hozzákapcsolt betűhív forráskiadást Vadai István készítette; a *Balassi-epicedium*, részben hasonlóan, Ács Pál szerkesztésében, többek tanulmányával együtt jelent meg; Stoll Béla pedig Balassi-bibliográfiát állított össze.

2001-ben, a finnországi Jyväskyläban rendezett Hungarológiai kongresszuson, az egyik szekcióban *Balassi Bálint és a hatalom* kérdésköréről szóltak az előadások, amelyek 2004-ben a *Hungarologische Beiträge* 15. számában jelentek meg. Ugyanott kapott helyet a Szentmártoni Szabó Géza által készített *Balassi-bibliográfia (1994. június – 2004. május)*.

2004-ben, Balassi születésének 450. évfordulóján, Sárospatak adott helyet *A szerelem költői* című, az intézet által szervezett Balassi–Gyöngyösi-konferenciának. Az előadások szövegei, azonos című kötetben, 2007-ben jelentek meg. A Balassi-emlékév jegyében jelent meg a *Balassi Bálint és kora* című, népszerűsítő céllal készült album, Kőszeghy Péter,

Szentmártoni Szabó Géza, Csörsz Rumen István és Pálffy Géza tanulmányaival. Két különböző kiadásban újra megjelentek a versek is.

2005-ben Nyizsnyij Novgorodból hazakerült Balassi ifjúkori fordításának, a *Beteg lelkeknek való füves kertecskének* sárospataki unikum példánya, amely hasonmás kiadásban, Kőszeghy Péter kísérőtanulmányával, 2006-ban jelent meg. Ugyancsak Kőszeghy *A magyar Alkibiadész* címmel 2008-ban jelentette meg a költő életrajzát, majd 2014-ben *A magyar Amphión* címmel adta ki a költő poétikájáról szóló, másik könyvét, a Balassiról szóló ez ideig utolsó monografikus összefoglalást.

Az elmúlt hatvan esztendő során az intézet és az általa mozgatott országos kutatóbázis nagyon sokat tett Balassi Bálint életművének feltárása és a magyar irodalomban betöltött helyének méltó kijelölése érdekében. A továbbiakban ennek az európai rangú magyar költőnek a nemzetközi szinten való megjelenítése a kitűzni való feladat.

A manierizmus kutatása a Reneszánsz Osztályon

A 20. század művészet- és irodalomtörténete többnyire úgynevezett „korstílusokban” gondolkodott, általánosan elterjedt az a nézet, hogy a művészet és az irodalom stílusjelenségei megfeleltethetők egymásnak. A 15–16. századot a reneszánsz, a 17–18. századot a barokk koraként határozták meg. A 20. század eleje még a reneszánsz bővületében élt, a két háború közötti időben viszont az ellenreformációs barokkot favorizálták. A szocializmus korában ismét a reneszánsz számított megbecsült hagyománynak. Ez a merev periodizáció nemigen tudott mit kezdeni a 16. század végén és a 17. század elején virágzó sajátos művészeti és irodalmi kultúrával, amely már nem volt reneszánsz, de még barokknak sem volt nevezhető.

Az akadémiai irodalomtörténet elvi strukturájának kialakításakor Klanciczay Tibor – a két nagy korstílus közötti átmeneti korszak meghatározására – bevezette a magyar irodalomtörténetbe a manierizmus fogalmát: *A magyar későreneszánsz problémái (Stoicizmus és manierizmus)*, 1959. Noha az 1960–1970-es években Európa-szerte heves viták dúltak a manierizmus definíciója körül, nálunk, Magyarországon szimpátiát és élénk érdeklődést keltett az új stílusfogalom, melyet korábban alig használtak. Klanciczay – Hauser Arnold és mások nyomán – a manierizmust a reneszánsz válságaként értelmezte, egyszersmind

olyan stíluskorszakként, amely még egyértelműen a reneszánsz része. (Klanciczay egyszersmind élesen elhatárolódott azoktól, akik a manierizmust örök, úgymond parttalan fogalomként használták.) Ez a koncepció élénk visszhangot keltett a kor magyar értelmiségében. A manierizmus-fogalom konkrét irodalomtörténeti hozadéka az volt, hogy keresettnek, modorosnak, barokkosnak, a reneszánsz eszményektől távolinak tűnő szerzőket lehetett mégiscsak a reneszánsz stílus körén belül tartani. Az új felfogás értelmében a magyar manierizmus emblematicus alakja a nagy reneszánsz költő, Balassi Bálint tanítványa, Rimay János lett.

A magyar manierizmus-kutatás az 1970-es sárospataki konferencián ért csúcspontjára. Klanciczay Tibor és Bán Imre nagy hatású előadásai ekkor dolgozták ki a manierizmus irodalmi kánonját. Klanciczay 1975-ben megjelent, több nyelvre lefordított manierizmus-könyve világ-sikert aratott. Noha a manierizmus (különösen az irodalomban) ma már divatjamúlt kategóriának számít, ezt a könyvet most is számon tartják, olvassák, értelmezik, idézik külföldön és belföldön egyaránt.

Zrínyi-kutatás a Reneszánsz Osztályon

A Zrínyi-életmű kutatása jóval több, mint filológiai stúdium: a régi magyar irodalmi kánon, s tágabb értelemben a magyar kultúra identitásának, régióbeli és európai helyének vizsgálata, folyamatos újra- (és újra-) értelmezése. Szimbolikus jelentőségű tény, hogy Klanciczay Tibor Zrínyi-kutatóként szerezte meg azt a szakmai presztízt és tudományirányítási pozíciót, amely elengedhetetlen volt az Irodalomtudományi Intézet alapítását kísérő kultúrpolitikai küzdelmek sikeres folytatásához: Kossuth-díját 1955-ben az előző évben megjelent Zrínyi-monográfiájára kapta (*Zrínyi Miklós*, 1954). Későbbi pályafutása során Klanciczay többször is visszatért a Zrínyi-témához. Máig az övé (Csapodi Csabával közösen) Zrínyi munkáinak legjobb szövegkiadása (*Zrínyi Miklós Összes művei*, 1958); 1987-ben nagyszabású Rebakucs-konferenciát szentelt az újabb kutatási eredmények bemutatásának (anyagát lásd: ItK 1988/1–2), és döntő szerepe volt a zágrábi Zrínyikönyvtár modern, annotált kötetes katalógusának elkészítésében (*Bibliotheca Zriniana*, 1991). Fáradhatatlanul segítette a Zrínyi-kutatást, számos jelentős tanulmány, monográfia és forráskiadvány kö-

szönheti születését az ő személyes ösztönzésének, kritikájának, mind az intézetben belül (Héjjas Eszter, Jankovics József, Németh S. Katalin, Szörényi László), mind azon kívül (Király Erzsébet, Kovács Sándor Iván, Perjés Géza, R. Várkonyi Ágnes).

A munka Klaniczay halála után is folytatódott; fontos állomásai voltak a Tüskés Gábor által szervezett nemzetközi Zrínyi-konferencia és annak tanulmánykötete (*Militia et litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, 2009), valamint az újabb magyar irodalomtörténeti vállalkozásban (*A magyar irodalom története*, 2008) intézeti munkatársaktól (Ács Pál, Szörényi László) publikált alapvető jelentőségű, a kutatás paradigmaváltását jelző (a figyelmet az Ovidius-hatásra, illetve a *Syrena*-kötet teológiájára irányító) Zrínyi-fejezetek. Szintén intézeti keretben zajlott a „Zrínyi Miklós európai hírneve” című OTKA-program (2002–2006), s részben erre építve jelentek meg, horvát és magyar kutatók együttműködésében, a történeti és irodalomtörténeti kutatás újabb eredményeit összegző magyar és horvát „Zrínyi-albumok” (*Hösgaléria: A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*, 2007; *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, 2012). Az intézet Reneszánsz Osztályának (immár MTA BTK-s kötelekben) társszervezői szerepe volt a Zrínyi halálának 350. évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián (*Határok fölött*, 2014; anyaga megjelenés alatt, Bene Sándor, Kecskeméti Gábor, Szörényi László tanulmányaival).

Az utóbbi évtizedek értelmezései lényegében újraírták a Klaniczay-nagymonográfia téziseit. Az osztálykorlátain átlépő, antiklerikális Zrínyi helyett a vallásos gondolkodó, a nemzeti abszolutizmus helyett a megújuló rendiség és a föderatív államszervezés ideológusa, az eposz szerzője helyett (mellett) pedig hangsúlyosan a *Syrena*-kötet szerkesztője került az érdeklődés homlokterébe. E termékeny dekonstrukciós munkához azonban szintén köze van a monográfia néhai szerzőjének: utolsó jelentős Zrínyi-tanulmányával (*Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában*, 1979/1985) maga kezdeményezte az eszmetörténeti koordináták módosítását, a *Syrena*-kötet és a prózai munkák közös sztoikus forrásvidékének jelentőségét hangsúlyozó legújabb vizsgálódások pedig Klaniczay első kismonográfiájának elejtett szálát veszik fel (*A fátum és szerencse Zrínyi műveiben*, 1947).

Kritikatörténeti kutatások a Reneszánsz Osztályon

Az irodalmi gondolkodás kutatásának eredményeit az *Irodalomtudomány és kritika* című sorozat foglalja össze. A régiséget tárgyaló kötetek szoros kapcsolatban állnak a Reneszánsz Osztállyal, még ha nem is mindegyiknek szerzője az osztály munkatársa. A magyar irodalomkritikatörténeti feldolgozásának kezdeményezője, az erre a célra alakult intézeti munkacsoport vezetője, Tarnai Andor az ELTE professzora volt könyvének („*A magyar nyelvet írni kezdik*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, 1984) megjelenésekor, műve mégis elválaszthatatlan az osztályon folyó kutatásoktól: mind tartalmi, mind szemléleti, módszertani szempontból meghatározza a további vizsgálatokat. Az intézet Irodalomelméleti Osztályának tagjaként készítette el összefoglalóját Kecskés András (*A magyar verselméleti gondolkodás története: A kezdetektől 1898-ig*, 1991), amelynek első része nem hagyható figyelmen kívül a régiség feltárása során. Szoros szálak fűzik a Reneszánsz Osztály tevékenységéhez Szörényi Lászlót, aki Tarnai halála után, 1994-től a kritikatörténeti munkacsoport vezetője, 1998-tól az *Irodalomtudomány és kritika* és a társsorozatok szerkesztője.

Bartók István monográfiája („*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk*”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, 1998) a kijelölt korszak praeeptum-irodalmát tekinti át. Kecskeméti Gábor kötete (*Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, 1998) nem a kritikatörténeti sorozatban jelent meg, mégis kikerülhetetlen a prédikációhoz kapcsolódó elméleti meggondolásokat és azok gyakorlati alkalmazását illetően.

Az *Irodalomtudomány és kritika* 2001-ben induló, egyes szerzői életművekre összpontosító, *Klasszikusok* című társsorozatában látott napvilágot Bartók István következő könyve („*Nem egyéb, hanem magyar poézis*”: *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*, 2007).

A fősorozat (amely csakis technikai okból egészült ki a *Tanulmányok* alcímmel) 2007-ben Kecskeméti Gábor újabb munkájával folytatódott („*A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás*”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, 2007). Ugyancsak megjelent Szentpéteri Márton kötete (*Egyetemes tudomány Erdélyben: Johann Heinrich Alsted és a herborni hagyomány*, 2008), aki 2005–2009 között volt a Reneszánsz Osztály munkatársa.

A 2006-ban létrehozott Tarnai Andor-díj az irodalomtudomány és kritika történetét feltáró kiemelkedő eredményeket ismeri el. A díjat az osztály tagjai közül ketten kapták meg (Bartók István, 2008; Kecskeméti Gábor, 2009). Az egyetemi tanszékek több munkatársa az intézettel együttműködve vesz részt a reneszánsz és a barokk kritikátörténeti érdekű kutatásában; közülük ketten részesültek Tarnai Andor-díjban (Imre Mihály, 2013; Hargittay Emil, 2015; T. Erdélyi Ilona, 2016).

A Reneszánsz Osztály kapcsolatai a Cini Alapítvánnyal

1967-ben a Nemzetközi Italianisztikai Társaság, azaz a szakma legnagyobb tekintélyű szervezete Budapesten rendezte meg hatodik világkonferenciáját. A konferencia aktái (*Il Romanticismo*) 1968-ban már meg is jelentek Kardos Tibor és Vittore Branca szerkesztésében. Ez a konferencia volt közvetlen előzménye annak a szerződésnek, amelyet a Velencében székelő, igen nagy tekintélynek örvendő magánalapítvány, a Fondazione Giorgio Cini kötött az MTA-val 1969-ben. Az alapítvány abban az ex-monostorban székel a Velence központjában lévő San Giorgio Maggiore szigetén, amelyből hajdanában Szent Gellért elindult szentföldi zarándokútjára, amelyből végül is magyarországi térítés és mártírium lett. Az alapítvány egyik fő tevékenysége a mediterráneum középkorának mindenoldalú kutatása, másik fő iránya pedig a Horvátországgal, Magyarországgal és Lengyelországgal való ezeréves olasz kulturális kapcsolatok feltárása. A munkaterv keretében 1970-től kezdve 3-4 évenként felváltva Velencében és Budapesten rendeztek igen magas színvonalú konferenciákat, amelyeken mindkét országból és néha más országokból is, például Franciaországból az adott téma legnagyobb szaktekintélyei vettek részt. A köteteket eleinte az alapítvány elnöke, Vittore Branca, illetve magyar részről Klaniczay Tibor szerkesztették, majd szinte mindegyik kötetben csatlakozott hozzájuk Sárközy Péter, az intézet XVIII. Századi Osztályának kutatója és római magyar vendégprofesszor. Voltak olyan kötetek is, amelyek főszerkesztője Köpeczi Béla volt, illetve olasz részről Sante Graciotti és Cesare Vasoli. Branca halála után Graciotti lett az alapítvány elnöke, Vasolit pedig az MTA külső tagjává is megválasztották.

A megállapodásban tervezett kötetek a kora középkortól egészen a 20. századig ölelték fel az olasz és magyar művelődés korszakait. Ez be

is fejeződött, és ezért – már az alapító, Klaniczay Tibor 1992-ben bekövetkezett elhunytá után, Sárközy Péter munkájának köszönhetően – új együttműködési szerződés jött létre az MTA és olasz partnerei, a római La Sapienza egyetem és az MTA testvérszervezetének tekinthető Accademia Nazionale dei Lincei között. A 2000-es évek elejétől e keretek között új konferencia- és kiadványsorozat kezdődött, ez pedig a művelődési hagyomány legfontosabb hordozójának és közvetítőjének, az antik görög–római kultúrának, az olasz és a magyar kultúrában egyaránt döntő faktornak a hatását tekintette át a kezdetektől egészen az avantgárdig és a posztmodernig. Olasz részről B. Alfonzetti professzor asszony szerkesztette a köteteket, magyar részről pedig továbbra is Sárközy Péter. A konferenciákat ettől kezdve felváltva Rómában és Budapesten tartották. Az utolsó kötet 2015-ben jelent meg mint az egész vállalkozás tizenharmadik kötete. Teljes joggal megállapítható, hogy e könyvsorozat enciklopédiája a magyar–olasz kapcsolattörténetnek, és már eddig is nagy mértékben elősegítette a további kutatásokat, de a dolog természeténél fogva folytatást igényel a közben felnőtt fiatalok bekapcsolásával, valamint azon tanulmányok magyarra fordítását, amelyek eddig nyelvi nehézségek miatt nem jutottak el a szélesebb értelemben vett szakma művelőihez.

A Reneszánsz Osztály kapcsolatai a Herzog August Bibliothekkel

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek (HAB) Európa legnagyobb barokk-kori könyvgyűjteményével rendelkező nyilvános kutatókönyvtár. A könyvtár és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1987-ben kötött hivatalos együttműködési szerződést a HAB igazgatója, Prof. Dr. Paul Raabe és az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, Klaniczay Tibor professzor tervezete alapján. A közös kutatómunkát megelőzte az intézethez kapcsolódó kutatók (Borsa Gedeon, Csapody Csaba, Keserű Bálint, Klaniczay Tibor, Nemeskürty Harriett, Németh S. Katalin, Schulek Tibor, Tarnai Andor, Varjas Béla, Vásárhelyi Judit) egyéni ösztöndíja, valamint két közös konferencia, 1983-ban Veszprémben és 1985-ben Wolfenbüttelben. A szerződés szerint a konferenciák – váltakozó színhelyeken – kétéven-

ként folytatódtak, továbbá az együttműködés kiterjedt a Herzog August Bibliothek ösztöndíjas csereprogramjában való részvételre is. Ennek értelmében évenként három hónap ösztöndíjas kutatási lehetőség állt mindkét fél rendelkezésére a másik fél székhelyén (a német fél ezt a keretet csak kis mértékben vette igénybe). A Reneszánsz Osztályon dolgozó, illetve a Rebakucs munkaközösségéhez kapcsolódó kutatók hetven hónapnyi ösztöndíj-lehetőséget használtak ki, a kutatások eredményei disszertációkban, szakkönyvekben, illetve tanulmányokban öltöttek testet.

A kétévenként megrendezett konferencia közös megegyezés alapján a nemzetközi kutatási trendeknek megfelelő témákat követte és többnyire német nyelvű tanulmányköteteket eredményezett. Az első konferencia anyaga még nem önállóan, hanem az *Acta Litteraria* 1984-es kötetében jelent meg, majd a hazai kiadványok a *Studia humanitatis* sorozatban kerültek kiadásra. A konferenciák tudományos titkára Prof. Dr. Friedrich Niewöhner és Németh S. Katalin voltak. Az együttműködés keretében a következő kötetek jelentek meg: *Das Ende der Renaissance: europäische Kultur um 1600*, 1987; *Geschichtsbewusstsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance*, 1989; *Sozialgeschichtliche Fragestellungen in der Renaissanceforschung*, 1992; *Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*, 1993; *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung: Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*, 1998; *Europa und die Türken in der Renaissance*, 2000; *Der Mythos von Amor und Psyche in der europäischen Renaissance*, 2002; *Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, 2004; *Die Ideologie der Formen: Rhetorik und Ideologie in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Sprachraums und seiner Ausstrahlung nach Ungarn*, 2006.

Prof. Dr. Paul Raabe javaslatára alapján készült el a wolfenbütteli magyar vonatkozású nyomtatványok háromkötetes katalógusa: *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, 1993.

A Frankfurter Könyvvásár kísérőrendezvényeként 1999-ben az érdeklődők a wolfenbütteli könyvtár kora újkori magyar vonatkozású anyagából három hónapig nyitva tartó kiállítást tekinthettek meg a Bibliotheca Augustában.

Az együttműködés szerződéses formája 2012-ben megszűnt, a kutatók számára azonban továbbra is lehetőség nyílik egyéni ösztöndíjak megpályázására.

A Reneszánsz Osztály kapcsolatai a Villa I Tattival

A firenzei Villa I Tatti (The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies) az itáliai reneszánsz kutatásának világszinten is az egyik legismertebb központja. A kutatóhely a Firenze és Fiesole közt fekvő Settignano-ban működik, egy óriási reneszánsz kert közepén álló előkelő palotában. A villát a híres művészettörténész, Bernard Berenson hagyta a Harvard Egyetemre a benne lévő könyvtárral, fotógyűjteménnyel és értékes reneszánsz műgyűjteménnyel együtt. Kutatóközpontként 1961-ben nyitották meg. Azóta az itáliai reneszánsz művészet, irodalom és kultúra számos kiválósága nyert ösztöndíjat ide. A központ élén mindig világhírű reneszánszkutatók álltak, a többi közt Craig Hugh Smyth, Walter Kaiser, Joseph Connors, Lino Pertile és a jelenlegi igazgató, Alina Payne. A Villa I Tatti saját kutatói gárdája az ösztöndíjasokkal együttműködve számos sikeres programot valósított meg, könyvsorozataik és folyóiratuk, az I Tatti Studies nagy hírnévnek örvend.

A Villa I Tatti működése kezdetektől fogva figyelmet szentelt a magyarországi reneszánsz kultúrának, elsősorban a Mátyás-kori humanizmusnak. Az enyhülés éveiben, majd a rendszerváltást követően ezek a kapcsolatok szorosabbra fűződtek. A Mellon Foundation jóvoltából egyre több kelet-európai, köztük magyar kutató kaphatott három hónapos firenzei ösztöndíjat a Villa I Tattiba. Az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztályán folyó kutatások elismerése is volt, hogy – sok más magyar tudós mellett – négy munkatársunk, Szörényi László, Pajorin Klára, Bene Sándor és Ács Pál nyertek Harvard-ösztöndíjat a Villa I Tattiba. A Villa ösztöndíjasának lenni különleges privilégium és életre szóló élmény. A központ minden segítséget megad ahhoz, hogy a kutató hozzáférjen Firenze összes reneszánsz gyűjteményéhez. Egyszermind páratlanul inspiráló környezetet kínál a helyben folytatott munkához, az ösztöndíjasok közti eszmecserehez. A Villa ebédlőasztalánál minden nap kötetlenül folyik az angol és olasz szó a reneszánszkutatás minden fontosabb témájáról. Az 1990-es évek elején naponta lehetett ott találkozni, beszélgetni Salvatore Camporealéval, a briliáns tehetségű Lorenzo Valla-kutatóval, a központ állandó munkatársával, mellesleg a domonkosok Santa Maria della Novella-kolostorának szerzetesével.

A Villa kutatói szívesen látogatnak Magyarországra, ápolják magyar kapcsolataikat. Előbb az egyik leghíresebb firenzei ösztöndíjas, Paul F. Gehl, a nagy chicagói magánkönyvtár, a Newberry Library fő-

kurátora, majd Joseph Connors, a Villa igazgatója (2002–2010), később James Hankins, az I Tatti Renaissance Library főszerkesztője tartott előadást intézetünkben. A Villa I Tatti és Magyarország közti kapcsolatok megkoronázása volt az a firenzei konferencia, amelynek anyagából gyönyörű kötetet szerkesztettek *Italy & Hungary: Humanism and Art in the Early Renaissance* címmel (2011), intézetünk egykori firenzei ösztöndíjasainak közreműködésével. A könyvről az ItK (2012/3), valamint recenziós portálunk, a Reciti közzölt ismertetést (<http://reciti.hu/2012/163>).

A Reneszánsz Osztály részvétele a felsőoktatásban

Az osztály tevékenysége szorosan összefonódik a felsőoktatással: számos egykori és jelenlegi munkatársa tartott és tart szemináriumokat, előadásokat különböző hazai és külföldi intézményekben mind graduális, mind posztgraduális szinten.

Az intézetben folyó reneszánszkutatás meghatározó személyiségei közül voltak, akik már az intézet megalakulása előtt, pályafutásuk kezdetén tanítottak a budapesti egyetem bölcsészkarán, mint például Gerézdi Rabán (1945-től), Klaniczay Tibor (1949-től), Komlós Tibor (1953-tól). A néhai kollégák közül Klaniczay külföldön (Párizs, Sorbonne, 1967–1968; Róma, La Sapienza 1975–1979), Pirnát Antal itthon (PTE, 1990-től) volt vendégprofesszor.

Az osztály több munkatársa tanított vagy tanít rendszeresen óraadóként vagy félállásban: Ács Pál (PTE, ELTE), Bartók István (JATE, PPKE, PTE), Bene Sándor (KRE, Zágrábi Egyetem), Horváth Iván (JATE, PTE), Jankovics József (JATE, ELTE), Kecskeméti Gábor (ELTE, PPKE, PTE, ME), Kőszeghy Péter (Hanoi Egyetem, Magyar Képzőművészeti Főiskola), Szabó András (KRE), Szentpéteri Márton (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem).

A posztgraduális képzést segítették elő azok az ösztöndíjak, amelyek révén egy-egy kandidátusi értekezés az osztályon folyó munkához kapcsolódva készülhetett el. A tudományos minősítés újabb rendszerében szinte mindenki részt vesz valamilyen formában: témavezetőként, opponensként vagy bizottsági tagként PhD- és akadémiai doktori eljárásokban.

Az intézetet hagyományosan „professzorképzőnek” is tekintik; több felsőoktatási intézmény vezető oktatói a Reneszánsz Osztály munkatársai közül kerültek ki. Horváth Iván például, aki 1971-től dolgozott az osztályon, 1993-tól az ELTE-n folytatta pályáját. 2000–2002-ben az Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris III professzora volt, majd az ELTE-n hosszabb tanszékvezetői munka után a reneszánsz doktori program vezetője.

Az osztály jelenlegi munkatársai közül a leghosszabb ideje Szörényi László oktat a felsőoktatásban: 1973 óta tanít Szegeden, 1998-ban megalapította a Neolatin Tanszéki Csoportot, 2002-től az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék vezetője, 2010-től a Klasszika-filológiai és Neolatin Tanszék professzora, a neolatin doktori program vezetője, 2015-től professor emeritusként. Kecskeméti Gábor intézeti feladatai mellett a Miskolci Egyetemen 2005-től tanszékvezető, 2007-től a Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet igazgatója. Az Irodalomtudományi Doktori Iskola alapító tagja, 2009-től vezetője, a BTK Kari Doktori Tanácsának elnöke. 2009-től az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Tanácsának külső tagja.

Az Irodalomtudományi Intézet és a hungarológia

A hungarológia kifejezést Gragger Róbert, a berlini Collegium Hungaricum első igazgatója, az *Ómagyar Mária-siralom* felfedezője használta először a húszas évek elején, a magyarsággal foglalkozó társtudományok együttes megnevezéseként. Klaniczay Tibor 1974-es, a kutatási irányt rehabilitáló írásában (*A magyar filológia helyzete külföldön*) terminológiai újítást javasolt: a hungarológia, azaz „a magyarságnak mint etnikumnak, mint nemzetnek, mint történelmi utat bejárt társadalomnak, mint nyelvnek [...] a kutatása röviden: *magyar filológia*”. A programtanulmány további újdonsága, hogy megfordítja a korábban szokásos perspektívát: nem belülről, a magyarság felől szemléli kultúránk „külsőkapcsolatait” (mint pl. a Szekfű Gyula szerkesztette híres tanulmánygyűjtemény, a *Mi a magyar?* [1939] szerzői, vagy a magyarságtudomány terminust bevezető Németh László [1935]), hanem a külföldi szakembereket kívánja ösztönözni arra, hogy saját nemzeti és főként európai nézőpontjukból mondjanak újat a magyar kultúráról.

A kedvező politikai légkört kihasználva, Klaniczay néhány év megfeszített szervezőmunkájával elérte, hogy a tanulmányban még deziderátumként említett szervezet, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1977-ben valóban meg is alakult. A Társaság költségvetését a Magyar Tudományos Akadémia finanszírozta, s mind vezetőinek személyét, mind intézményes háttérét tekintve szorosan kötődött az MTA Irodalomtudományi Intézetéhez. Elnökei az alapszabály értelmében tekintélyes külföldi tudósok voltak (1977–1991: Bo Wickmann, 1991–1996: Rákos Péter, 1996–2006: Amedeo Di Francesco, 2006–2016: Tuomo Lahdelma), az operatív irányítást végző főtitkárok azonban mindig vagy közvetlenül az intézetből, vagy a Rebakucs szakmai közösségből kerültek ki (1977–1992: Klaniczay Tibor, 1992–2006: Jankovics József, 2006–2012: Monok István, 2012-től: Bene Sándor). Ilyen módon az intézet mindig sikeresen tematizálta a társtudományok hungarológiai tárgyú kutatásait.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság működésének első másfél évtizedében fontos szerepet töltött be a külföldi (emigráns, illetve az utódállamokban dolgozó) magyar kutatók és a hazai tudományosság kapcsolatának fenntartásában, s ma is hatékonyan közvetít, itthon és külföldön, az állami kultúrpolitika és az egyetemi-akadémiai nyilvánosság, valamint a külföldi hungarológiai műhelyek és a magyarországi intézmények között. Világnyelveken és magyarul megjelenő folyóiratai (*Hungarian Studies*, *Lymbus*) a művelődéstörténeti forrásfeltárás és a modern filológia eredményeit publikáló rangos fórumok. A társaság tagjainak száma 600–800 fő között mozog, öt évente sorra kerülő kongresszusai (Budapest, Bécs, Szeged, Róma–Nápoly, Jyväskylä, Debrecen, Kolozsvár, Pécs) a tudományos közélet kiemelkedő jelentőségű alkalmi. A társaság 2002-ben nevet változtatott (Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság), s ugyanezen évben, Klaniczay Tibor halálának tizedik évfordulóján, az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen megalapította a Klaniczay-díjat, amely azóta is a régi magyar irodalom- és művelődéstörténeti kutatások legnagyobb presztízsszerű elismerésének számít.

XVIII. SZÁZADI OSZTÁLY

Varga Imre (1912–2007)

Varga Imre ahhoz az I. világháború évtizedében vagy nem sokkal azt követően született irodalomtörténész nemzedékhez tartozik, melyre 1945 után az új szellemben fogant első nagy forrásfeltárások, az alapvető részkérdések kidolgozásai és szintézisbe foglalásai hárultak. Munkássága két csomópont, a 17–18. századi költészet és drámairodalom szöveg hagyományozódása és textológiai kérdései körül kristályosodott ki. Kiemelkedő érdeme, hogy óriási mennyiségű magyar nyelvű vers- és drámaszöveget tárt fel, tett közkinccsé és értékelt, mégpedig úgy, hogy az értelmezés körébe következetesen bevonta az adott téma európai összefüggéseit. Ez a hatalmas forrásfeltáró munka jelentősen előmozdította az irodalomtörténet-írás fejlődését, s hozzájárult átfogó eszme- és művelődéstörténeti folyamatok megvilágításához.

Meghatározó fordulatot jelentett pályáján, hogy disszertációja alapján Klaniczay Tibor 1953-ban felkérte, vegyen részt a *Régi magyar költők tára* szövegkiadói munkálataiban. Ekkor került kapcsolatba az alakulóban lévő Irodalomtudományi Intézettel, melynek 1958-ban lett munkatársa. Idejét néhány évig még megosztotta a tanítás és a kutatás között, majd 1960-ban Budapestre költözött, s ettől kezdve teljes energiáját a tudományos munkának szentelhette.

A szövegkiadói feladatok mellett részt vett a hatkötetes irodalomtörténeti kézikönyv második kötetének megírásában, alapvető monográfiákat szentelt a kuruc küzdelmek költészetének és a protestáns iskoladrámának, s társszerzőként jegyzi az irodalomtörténeti bibliográfia első kötetét. Több hasonló kiadást gondozott, antológiát szerkesztett, forrás- és irodalomjegyzékeket állított össze, s fontos tanulmányokat közölt a 17–18. századi költészet és drámairodalom témakörében. A tours-i konferenciákon való részvétel mellett Klaniczay Tiborral együtt ő szerkesztette az 1970-es évek magyar barokk-kutatását reprezentáló francia nyelvű tanulmánykötetet.

Szauder József (1917–1975)

1948 körül egy néhány irodalomtörténészből, kritikusból álló csoport alakult ki avval a szándékkal, hogy kidolgozza a magyar irodalom újszemléletű történetét, hogy új fénybe állítsa a hagyományokat, hogy egységet segítsen teremteni magyar és világirodalmi szempontok között. Soraikban kezdettől ott volt az akkor már neves Szauder József. Bölcsészdoktori disszertációját Horváth Jánoshoz írta, a Nyugat hasábjain kezdte kritikusként, az olasz és a magyar irodalomnak egyaránt tudósa volt.

A magyar 18. és a 19. század első fele volt egyik kedves korszaka, Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Kölcsey műve-pályája. A 20. századból Kosztolányi és Krúdy voltak hősei, az olasz irodalom területén megannyi felfedezése volt. Szinte rejtegette hatalmas tudását, kissé ironikusan, idézőjelben beszélt mindig, szinte csak sejteni engedte, mennyire megragadja művészet, tudás, teljesítmény. Tudására épült színvonaligénye, magas mércéje emberek és művek megítélésében – és harmonikus, teljes emberiségének tükre volt megragadó humora is. De humanista jellemvonásai nála keménységgel, elszántsággal, sőt gúnnyal és dühvel párosultak, ha a „percemberkék” törtetését látta, ha erőszakot, aljasságot tapasztalt. A követelmények igényességét összekapcsolta a számonkérés szigorúságával. Erről a közhelynek látszó pedagógiai normáról csak a gyakorló tanárok tudják, milyen nehéz annak megvalósítása. Vállalni kell érte nemcsak az állandó szellemi ébrenlét fáradalmát, hanem a gyakran nem hízélgő tanári véleménynyilvánítást követő feszültséget vagy kényelmetlenséget is. A pillanatnyi népszerűtlenség kockázatát. Szauder József emberi lényegéhez tartozott – nemcsak diákjaihoz, hanem munkatársaihoz fűződő kapcsolataiban is – ennek a kockázatnak a vállalása.

Tarnai Andor (1925–1994)

Ha valaha megírják korunk irodalomtudományának történetét, abban fontos fejezet szól majd Tarnai Andorról. S a fejezet középpontjában bizonyára az a huszonnégy év áll, amelyet Tarnai az Irodalomtudományi Intézetben töltött el és dolgozott végig. Már első nagyobb intézeti munkájában, az akadémiai irodalomtörténeti szintézis létrehozásában olyan feladatot kapott, amelyben találkozott filológiai elszántsága és irodalomismerete a

diszciplínánk határait áttörő érdeklődésével az eszme- és a művelődéstörténet iránt. Alig néhány évvel később ez a kutatói előtörténet kapott széles teret, amikor az intézet kezdeményezte a magyar irodalomtudomány történetének megírását. Tudománytörténeti érvényű kezdeményezés volt ez, amelyben a főszerep Tarnai Andornak jutott. Évtizedeken át ő volt a kritikátörténeti munkaközösség vezetője, s mivel e munka a kutatás minden fázisát átíveli a forráskutatástól a szintézis-alkotásig, egyszerre kellett vállalnia a tárgy meghatározását, a módszertan és a rendszerező elv kidolgozását, valamint a szükséges fogalmak tisztázását vagy megalkotását. Ideális munkaközösségi tevékenység volt ez, mert az ismeretlen célok csak dialógus formájában voltak elérhetők. S ideális szerep Tarnai Andor számára, mert éppen a dialógus adott formát szellemi nyitottságának, mások iránti tiszteletének. E hosszú dialógus eredményeit a kritikátörténet sajtószerepléséről tanulmányban is összefoglalta, de még hasznosabb volt az a példa, amelyet a terv egyik megvalósítójaként felmutatott.

Élete fő műve a kritikátörténeti szintézis első kötete, amely egyszerre szolgálja egy szűkebb téma kidolgozását, s az egész szintézis módszertani és koncepcionális továbbvitelét. Az irodalmi gondolkodás folyamatát vizsgálja ez a könyv a középkori Magyarországon. Feleletet ad olyan alapvető kérdésekre, hogy miképp változott az irodalmi művekkel szemben támasztott társadalmi igény, hogyan születtek meg, alakultak át és szűntek meg műfajok, s hogyan szabadult fel a magyar szöveg a latin uralma alól. Meggyőzően bizonyítja a fordítási gyakorlat fontosságát irodalmunk létrejöttében, s az irodalom szóbeli formáinak szerepét a folyamatban. S mert Tarnai Andor pontosan látta az irodalom mibenlétét a magyar középkorban, az irodalmi gondolkodás vizsgálatán át az egész középkori szellemi élet széles körképét volt képes megrajzolni. Ha ehhez hozzávesszük Tarnai Andor könyvét az *Extra Hungariam non est vita...* mitikus értelmezésének lerombolásáról s tanulmányait a toposzról, a felvilágosodás koráról, valamint a Bessenyei kritikai kiadás munkálataiban betöltött szerepét, ünneplés nélkül mondhatjuk, hogy Tarnai Andor intézeti korszaka pályája termékeny magaslata volt, az ő munkája pedig egykori intézményének eredményeit gazdagította. Kollégája, a huszadik századi kutató, Bodnár György szakmánkon belül kemény tudományként emlegette Tarnai alkotásait. De metaforát nélkülöző jellemzése is bizonyítja, hogy Tarnai nagy műveltsége, széles látóköre, pontos elvi, történeti és irodalmi anyagismerete, kritikai érzéke, tiszta fogalomhasználata és fogalomalkotása, s jártassága az irodalomtudomány sok műfajában s a művelődés- és eszmetör-

ténetben történeti értéké teszi életművét. Emlékére az Intézet és a család 2006-ban díjat alapított a kritikátörténet jeles kutatóinak elismeréseként.

Hopp Lajos (1927–1996)

Hopp Lajos 1956-ban lett az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. Tudományos érdeklődésének középpontjában mindvégig a Rákóczi-kor állt. A fejedelem útját követve jutott el a francia felvilágosodás tanulmányozásához, majd a korabeli lengyel világhoz. Úgy megkedvelte a lengyeleket, hogy már érett fejjel tanulta meg nyelvüket. *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban* (1973), *A lengyel–magyar hagyományok újjászületése* (1972) és *A lengyel irodalom befogadása Magyarországon 1780–1840* (1980), valamint a varsói kollégával, Jan Ślaskival közösen szerkesztett *Politikai és kulturális hagyományok Báthory Istvánig* (1992) című kötetek mutatják polonisztikai érdeklődését, jártasságát. A lengyel kutatókkal szorosan együttműködve dolgozta fel a korszak lengyel–magyar kapcsolatait. Fáradhatatlan volt a lengyel kollégák buzdításában: segítette munkáik kiadását, a magyarországi kapcsolatok ápolását.

Legkedvesebb szerzője Mikes Kelemen volt. Hat vaskos kötetben jelentette meg az addig fel nem tárt teljes Mikes-életművet. Neki köszönhetjük a *Törökországi levelek* legújabbkori népszerűsítését, a szöveg korszerű kiadását. Mikes alakja, személyisége mindvégig érdekelte, rajta keresztül került közel Zágonhoz és Erdélyhez, mint azt *Mikes világa* (1973) című kötete mutatja. A fejedelem zágoni íródeákjának és Erdélyországnak a világa akkor vált élményévé, amikor 1972–1973-ban a bukaresti egyetem magyar szakos diákjainak volt vendégtanára. Ez az időszak meghatározó volt számára: ettől kezdve nemcsak a lengyel, hanem a romániai-erdélyi tudományos kapcsolatok kiépítésében is tevékenyen részt vett. A fejedelem és Mikes nyomait követve gyakran járt Franciaországban, Lengyelországban, Erdélyben és Törökországban. Nemcsak a korszak kiváló ismerője lett, hanem széles látókörű, tájékozott kutató is, aki gyakorta szerepelt nemzetközi tudományos fórumokon hazánk követeként. Sok barátot szerzett a magyar tudományosságnak, akkor is, amikor a mátrafüredi felvilágosodás-konferenciákon – azok egyik szervezőjeként és egyik házigazdajaként – szíves mosollyal, jó kedéllyel fogadta és kísérte a nemzetközi vendégsereget. E téren is Klaniczay Tibor volt a példaképe.

Az a négy évtized, amit Hopp Lajos Mikes világában töltött, nemcsak a kutatót alakította, formálta, az embert is. Mikes gazdag érzelmi világa, kedélyessége, sok irányú érdeklődése, társaságszeretete jellemezte őt. A Hopp Lajos-díjat az Intézet 2016-ban alapította, fiatal szerzők XVIII. századi tárgyú pályamunkáinak elismerésére.

Kókay György (1929–2007)

Kókay György azt a manapság ritka tudóstípust képviselte, amely a legmagasabb szintű szakmai kompetenciát egyesíti a kiváló tanári képességekkel, a mindenre és mindenkire nyitott emberséggel. Szűkebb szakterületén, a felvilágosodás korának irodalom-, művelődés-, könyv- és sajtótörténetében kivételes felkészültséggel és tudással rendelkezett. Vonzották a kevésbé látványos alapfeladatok, s filológiai körütekintése és gyakorlata, emberi adottságai és személyes elkötelezettsége lehetővé tették számára, hogy gazdag és változatos életművet hozzon létre. Összehasonlító igényű tanulmányaiban bejárta a 18–19. századi irodalom nagy területeit, s rendkívül sokat tett azért, hogy a felvilágosodás korának törekvései méltó helyet kapjanak a magyar szellemi közéletben.

Korán kialakított kutatói módszerének sajátossága, hogy nem kizárólag művekkel és alkotókkal, hanem könyvekkel és periodikákkal is foglalkozott, ezek kiadási, terjesztési és használati körülményeit, művelődés- és társadalomtörténeti összefüggéseit vizsgálta. Az átfogó anyagfeltáráson, tényeken és hiteles filológián nyugvó elemzés követelményeit tartotta szem előtt, s a nemzetközi áramlatokba ágyazta be a magyarországi jelenségeket. Valóságtisztelő, misztifikációtól mentes történelemszemléletét a források tömegére építő, de azon túl is nézni tudó gondolkodás jellemezte. Évtizedeken át nem kis részt vállalt a tudományos vizsgálódás alapvető munkaeszközei, a bibliográfiák és kritikai szövegkiadások elkészítésében.

Munkásságának másik kiemelkedő eredménye a Bessenyei kritikai kiadás, amelynek Tarnai Andorral és Bíró Ferencsel együtt sorozatszerkesztője volt, s amelyben két kötetet rendezett sajtó alá. Ezzel a textológiai munkával meghatározó részt vállalt a magyar felvilágosodás kiemelkedő életművének gondozásában. A kritikai kiadásból, Bessenyeivel kapcsolatos tanulmányaiból a korábbinál jóval árnyaltabb kép bontakozik ki a nemzeti és kozmopolita eszmék sajátos egységét megvalósító gondolkodóról.

Tanulmányainak javát két kötetben gyűjtötte egybe, egy harmadikat munkatársai és tanítványai állítottak össze 70. születésnapjára. Ezekben a felvilágosodás kori Magyarország kevésbé ismert irodalmi, művelődési, mentalitástörténeti és társadalmi jelenségeit állította a középpontba. Az itt vizsgált 18. századi szerzők között olyan neveket találunk, mint például Rát Mátyás, Révai Miklós, Szacsvay Sándor, Kultsár István, Batsányi János, Hajnóczy József, Koppi Károly és Decsy Sámuel. E dolgozatok jelentőségét elsősorban az adja, hogy szerzőjük szakít azzal a felfogással, amely a 18. század második felének minden irodalmi, művelődési jelenségét kizárólag a felvilágosodás fényében igyekezett értelmezni. Megvizsgálta többek között a sajtó és a könyvtárak szerepét az irodalmi nyilvánosság szerveződésében és a korszak szellemi mozgásaiban, feltárta az anyanyelv jogaiért folytatott küzdelem új mozzanatait, s rámutatott a felvilágosodás és a korabeli egyházi törekvések párhuzamos vonásaira.

Régi magyar költők tára, XVIII. század

A *Régi magyar költők tára* legfiatalabb sorozatát Klaniczay Tibor felkérésére Bíró Ferenc alapította még az 1980-as évek végén. Szerkesztésébe 2001-től Debreczeni Attila, majd 2008-tól Csörsz Rumen István is bekapcsolódott, Bíró Ferenc tisztségét pedig 2013-tól Szilágyi Márton vette át. A sorozat az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete és az MTA–DE Klasszikus Magyar Textológiai Munkacsoportja (Budapest–Debrecen) együttműködésében készül. A kötetek sajtó alá rendezői között az intézeti és az egyetemi kutatók többféle nemzedéke képviselteti magát, s munkájuk nyomán húsz év alatt tizenhat kötet látott napvilágot.

A XVIII. századi RMKT céljai és kiadási elvei hasonlóak a XVI–XVII. századi sorozatok szempontjaihoz, de valamelyest tágabbak azoknál, nemcsak az anyag szinte felmérhetetlen bősége miatt, hanem azért is, mivel a korszak legnagyobb magyar költői (Csokonai Vitéz Mihály, Bessenyei György, Batsányi János, Fazekas Mihály) részben már önálló kritikai sorozatokat kaptak. Az RMKT XVIII. századi kötetei egyrészt szerzőközpontúak, s gyakran teljes költői életműveket közreadnak. Önálló kötetben jelentek meg Amade László, Toth István, Szentjóni Szabó László, Kazinczy Ferenc, Dayka Gábor, Ráday Gedeon, Földi János és

Ungvárnémeti Tóth László költeményei, esetenként prózai írásai és levelezésük kíséretében. Pálóczi Horváth Ádám korai, nyomtatásban megjelent versei önálló antológiát alkotnak, más esetben egyes, kiemelkedően fontos kötetek jutottak kritikai kiadáshoz. Ilyen a nyitó kötet, Péczeli József Voltaire-fordítása (*Henriás*, 1792), majd Vályi Nagy Ferenc *Ódák Horátz' mértékeinn* (1807) című kötete, valamint *Virág Benedek' Poétai munkáji* (1799).

A sorozat másik kötettypusát a forrásantológiák képviselik. A *Barátságos mulatozások* című kötet az 1770–1780-as évek magyar episztologyűjteményeit adja közre, a legismertebb szerzők: Ányos Pál, Barcsay Ábrahám, Bessenyei György és Kreskay Imre. A *Közköltészet* alsorozatban eddig négy kötet jelent meg (1. *Mulattatók*; 2. *Társasági és lakodalmi költészet*; 3/A–B. *A társadalmi élet költészete*), amelyek az 1700 és 1800/1814 közti időszak anonim ének- és verskincseiből adnak válogatást sok száz kéziratos gyűjtemény, ponyva és kalendárium anyagát rendszerezve.

A XVIII. századi RMKT kötetei mindig részletes kísérő tanulmány-nyal, gazdag jegyzetapparátussal, forrásjegyzékekkel és mutatókkal jelennek meg, a közköltészeti sorozatot kották és népköltészeti variánsok egészítik ki. A hagyományos és legújabb textológiai szempontok minden esetben igényes, jól használható főszöveget eredményeznek, így a sorozat fontos szerepet játszik mind a kutatómunkában, mind az egyetemi oktatásban.

A Régi Magyar Dráma Kutatócsoport az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A 16–18. századi magyarországi színjátszás kutatása a millennium idején kezdődött meg, az anyag feltárása azonban a II. világháború után kényszerűen megszakadt, és csak az 1960-as években indulhatott újra. Az 1964-ben megjelent akadémiai kézikönyvben Tarnai Andornak és Varga Imrének köszönhetően már több önálló fejezet foglalkozott az egyes felekezetek iskoláinak színjátszásával és az egyes drámaszerzőkkel is. Ugyanebben az időben a Lengyel Tudományos Akadémia elindított egy sorozatot a 18. századi adatok, színlapok és drámaszövegek kiadására, s közben az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. Századi Osztályán is érlelődött egy hasonló terv a magyarországi isko-

lai színjátékok felmérésére és valamiféle rendszerbe foglalására. A Hopp Lajos vezette osztály három vitautlést rendezett, amelyeken tisztázódtak a fogalmak, a módszerek, a technikai kérdések, és megalakult az a munkacsoport, amely – mára újabb tagokkal – azóta is folyamatosan dolgozik. A munkacsoport tagjai Alszegehy Zsoltné, Busa Margit, Berczeli Károlyné, Dümmerth Dezső, Holl Béla, Hopp Lajos, Hölvényi György, Jelenits István, Kilián István, Staud Géza és Varga Imre voltak, 1981-ben csatlakozott Czibula Katalin, Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsanna.

1977-ben megindult az adatok és a drámaszövegek gyűjtése az egyházi és állami levéltárakból, könyvtárakból. A kutatócsoport munkájáról, terveiről először 1980-ban jelent meg beszámoló Staud Géza, Kilián István és Varga Imre tollából, akik formálisan is a vezetői lettek a kutatásnak. Az itt megfogalmazott elvek szerint a drámakutató munkacsoport célja a nyomtatásban megjelent és kéziratos drámaprogramok és drámák összegyűjtése és megjelentetése, valamint az összes magyarországi színjátszási adat rendszerezése és kiadása a 16. század elejétől egészen 1800-ig. A kutatás felekezettől és nyelvtől függetlenül a királyi Magyarország minden (közép)iskolájára kiterjedt. 1989 után kutathatóvá váltak a határon túli magyar vonatkozású levéltárak és könyvtárak is, és a Magyar Tudományos Akadémiai csereprogramjának köszönhetően minden évben több hetet kutathatott a csoport a szlovákiai, erdélyi, délvidéki városokban. A kutatócsoport két sorozatot indított el, az elsőt *A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma (Fontes ludorum scenicorum)*, a másikat pedig *Régi magyar drámái emlékek XVIII. század összefoglaló* címmel.

Az adattárak kiadása 1984-ben kezdődött meg: Staud Géza áldozatos munkája nyomán három kötetben több mint 5500 jezsuita iskolai előadás adata látott napvilágot. Ezt követte a protestáns iskolák adattára, az egyéb katolikus tanintézmények adattára, és Kilián István több mint 1200 előadási adatot tartalmazó, a piarista iskolai színjátszást bemutató kötete, így a sorozat 1994-ben lett teljes. Hasonló áttörést hozott az 1700–1800 közötti drámaszövegek és színlapok összegyűjtése is, több száz latin nyelvű nyomtatott program és hasonló nagyságú latin és magyar nyelvű drámaszöveg került elő. Az adattárakkal szinte egy időben, 1989-ben jelent meg a szövegkiadás-sorozatok első kötete. A szövegek több mint kétharmada korábban nem jelent meg nyomtatásban. Mivel több olyan szerző is van, aki 1800 előtt és után is készített variánsokat a darabjaiból, a kötetek többször is átlépik az 1800-as

határt. A magyar nyelvű drámák mellett közöl a sorozat *magyar-latin* drámákat is, és 2000-ben megjelent egy antológia a legjobb *latin* nyelvű drámákból. A teljes drámaszövegek mellett a színlapok, más néven drámaprogramok is megjelennek. A forráskiadási munkálatok előrehaladtával a magyar drámák kánonja alapvetően megváltozik, a sorozat összes kötetének megjelenése után a régi magyar drámák szövegkorpusza sokszorososa lesz a korábbiaknak.

Az elmúlt évtizedekben a kutatócsoport fiatalokkal is bővült, Nagy Szilvia, Nagy Júlia, Medgyesy S. Norbert mellett elsősorban az ELTE, a Miskolci Egyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem diákjai, doktórandszjai vesznek részt a szövegkiadás munkálataiban. A tucatnyi egyetemi szakdolgozat mellett több PhD dolgozat és akadémiai disszertáció is született az elmúlt évtizedekben. Elkészült az iskoladráma-kutatás bibliográfiája; a több száz tételt tartalmazó anyag 1998-ban és 2006-ban jelent meg.

A felgyűlt új tudományos eredmények bemutatására és a közös kutatómunka megszervezésére a XVIII. Századi Osztály 1988-ban egy konferencia-sorozatot indított el, a háromévente sorra kerülő rendezvény 2015-ben már a tizedik konferenciához érkezett. Az első két konferencia színhelye az Eger melletti Noszvaj volt, a további négynek Eger adott otthont, a későbbieket a határon túli magyar egyetemek irodalomtudományi tanszékeivel közösen szervezte a kutatócsoport, Nagyváradon, Kolozsváron és Nyitrán. A jubileumi konferenciára újra Egerben került sor, amelynek a neve az egész programsorozat „védjegyévé” vált.

A kutatócsoport munkája európai összehasonlításban is példaértékűnek számít. A lengyel jezsuita és piarista anyagon kívül csak a német jezsuita iskolai színjátszás van ilyen mértékben feltárva, a cseh kutatók most kezdik megjelentetni saját drámaköteteiket. A kutatócsoport tagjai jelen vannak az európai tudományos kutatásban: 2006-ban léptek be a Société Internationale d’Histoire Comparée du Théâtre, de l’Opera et du Ballet nevű, párizsi székhelyű tudományos társaságba, Demeter Júlia 2009 óta annak egyik vezetője.

A kutatócsoport tagjai (1996 óta) formálisan már nem kötődnek a XVIII. Századi Osztályhoz, de a kutatás tudományos hátterét és a pályázatok kezelését (2016-ig) továbbra is az intézet biztosította.

Életműsorozatok és más szövegkiadási vállalkozások a XVIII. Századi Osztályon

Az MTA Történettudományi Intézete és Irodalomtudományi Intézete az 1970-es években közösen elindította II. Rákóczi Ferenc műveinek kritikai kiadását az *Archivum Rákóczianum* sorozatban, Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes szerkesztésében. Négy kötet jelent meg: 1978-ban az *Emlékiratok*, 1984-ben a *Politikai és erkölcsi végrendelet*, 1994-ben a *Fohászok*, 1997-ben a *Meditációk*. A munkálatokban Borzsák István, Csóka Gáspár, Déri Balázs, Kovács Ilona, Köpeczi Béla, Szávai Nándor, Tüskés Gábor és Vas István vettek részt. A *Confessio peccatoris* kritikai kiadásának elkészítését R. Várkonyi Ágnes vállalta, ám ez a munka már nem készülhetett el. Tüskés Gábor 2015-ben társszerzővel közreadta a fejedelem rodostói könyvtárának új rekonstrukciós kísérletét.

1983-tól Bíró Ferenc, Kókay György és Tarnai Andor szerkesztésében indult meg Bessenyei György összes művei kritikai kiadásának sorozata. 1999-ig összesen kilenc kötetben jelent meg *A Holmi*, a *Próza munkák (1802–1804)*, a *Színművek*, az *Idegen nyelvű munkák és fordítások (1773–1781)*, a *Kisebb költemények*, *Az embernek próbája*, *Az ember*, a *Rómának viselt dolgai*, a *Társadalombölcseleti írások (1771–1778)*, az *Időskori költemények* és a *Tariménes útazása*. A szövegkiadási munkálatokat Bíró Ferenc, Gergye László, Kókay György, Kulcsár Péter, Nagy Imre és Penke Olga végezte el.

Egy nagyobb, intézeti és külsős munkatársakból álló kutatócsoport munkájának eredményeként, Tüskés Gábor szerkesztésében jelent meg a *Magyarországi gondolkodók, 18. század, Bölcsészettudományok* című antológia első kötete 2010-ben és második kötete 2015-ben. A forráskiadásban a 18. századi magyarországi eszme-, irodalom- és tudománytörténet egyik leggazdagabb, legkevésbé feltárt területéhez sorolható, összefoglalóan értekező prózának nevezett szövegegyüttes válogatott darabjainak részletei kaptak helyet. A válogatáskötetek fő célja volt tájékoztatni a filozófiai, irodalmi, nyelvi, történeti, vallási, erkölcsi, nevelési, államelméleti, politikai, jogi, társadalmi és művészeti, esztétikai gondolkodás fontosabb kérdésköröiről, célkitűzéseiről és alakulásáról. A gyűjteményekben összesen több mint kétszáz, többségében nyomtatott, kisebb részben kéziratos forrás részlete olvasható, melyeknek korábban jóval kevesebb, mint egyharmada jelent meg modern kiadásban.

Mikes Kelemen életművének kutatása a XVIII. Századi Osztályon

A XVIII. Századi Osztályon folyó textológiai munkálatok kiemelkedő eredménye volt Mikes Kelemen összes művei hatkötetes kritikai kiadásának megjelenése 1966 és 1988 között, Hopp Lajos szerkesztésében. Az általa végzett alapkutatásokba 1991-től Tüskés Gábor is bekapcsolódott, az ő szerkesztésében jelentek meg Hopp Lajos posztumusz Mikes-tanulmánykötetei (*Mikes Kelemen: Életút és írói pályakezdet*, 2000; *A fordító Mikes Kelemen*, 2002). Az osztály munkatársainak kezdeményezésére az Irodalomtudományi Intézet 1990-ben, Mikes születésének 300. évfordulóján konferenciát rendezett, s a tanácskozás anyagát 1992-ben kötetben jelentették meg.

A Mikes-szótár összeállítása, amelynek gondolata már a kritikai kiadás munkálatai közben felmerült, 2010-ben OTKA támogatás keretében kezdődött el Kiss Margit szerkesztésében és Tüskés Gábor irányításával. Első lépésként, az Országos Széchényi Könyvtárral együttműködve, a kritikai kiadás alapján elkészült Mikes műveinek digitalizált, javított változata, mely hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban. A digitális Mikes-szótár projekt két alapvető célt tűzött ki maga elé: egyfelől a hazai írói szótáriróadalom hiánypótló művének az elkészítését; másfelől a digitális szótárkészítés módszerének kialakítását ebben a speciális műfajban. A vállalkozás keretében az első magyar elektronikus írói szótár válik hozzáférhetővé (lásd: <http://mikesszotar.iti.mta.hu>).

2011-ben, Mikes Kelemen halálának 250. évfordulója alkalmából az Irodalomtudományi Intézet, Tüskés Gábor kezdeményezésére és irányításával Mikes-émlékvet hirdetett. Ez alkalomból került sor a *Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil: Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung* című nemzetközi tudományos tanácskozás és Humboldt-kollégium megrendezésére. A tanácskozás eredményeként megvalósult a magyar irodalomtudomány a témával kapcsolatos eredményeinek szintézise és beillesztése nemzetközi összefüggésekbe, és a régi magyar irodalom jelentős alakjának helye, akit addig jórészt csupán a nemzeti irodalom keretei között tárgyaltak, megszilárdult az európai irodalmi kánonban. A konferencia előadásai magyar és idegen nyelven is megjelentek (*Író a száműzetésben: Mikes Kelemen*, 2012; *Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil: Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung*, 2012).

Az emlékévként alkalmából 2011-ben megjelent a *Törökországi levelek* kéziratának, valamint első nyomtatott kiadásának hasonmás kiadása, illetve Mikes válogatott bibliográfiája. Tüskés Gábor szakmai irányításával elkészült továbbá a *Leveleskönyv* francia nyelvű fordítása, amely Párizsban látott napvilágot, valamint a Hopp Lajos francia nyelvű Mikes-tanulmányaiból szerkesztett kötet (*Un epistolier et traducteur littéraire à l'orée des Lumières. Kelemen Mikes: Recueil d'essais*, 2014).

A felvilágosodás irodalmának és eszmetörténetének kutatása

A XVIII. Századi Osztály munkatársai a kezdetektől kitüntetett figyelmet szenteltek a felvilágosodás mint irodalom-, eszme- és művelődéstörténeti korszak, illetve jelenségegyüttes komparatív szempontú kutatásának. Munkálataik a felvilágosodás eszmerendszerének európai összehasonlításban való vizsgálatára, a magyarországi felvilágosodás sajátos társadalmi, politikai, antropológiai és irodalomtörténeti vonásainak feltárására és leírására irányultak, és jelentős előrehaladást tettek a magyar felvilágosodás irodalmi termésének kiadása terén. Az osztály ez irányú tevékenységének kiemelkedő eseménye az 1970 októberében megrendezett debreceni felvilágosodás-konferencián való aktív részvétel volt. További jelentős eredményként 1974-ben Szauder József és Tarnai Andor szerkesztésében jelent meg az *Irodalom és felvilágosodás* című tanulmánykötet, melynek szemléleti kereteit az a felfogás határozta meg, hogy a Rákóczi-szabadságharcot megelőző évtizedektől az 1820-as évekig terjedő időszakot fő tendenciáiban a felvilágosodás korának tekintették, s a kezdő- és végpont körüli esztendőik viszonyai közötti óriási különbségek ellenére egységességnek és a nagy európai áramlat jegyében állónak tartották.

A kutatásoknak nagy lendületet adtak az 1970–1980-as években intézeti kezdeményezésre megrendezett mátrafüredi felvilágosodás-kongresszusok. A *Les Lumières en Hongrie, en Europe centrale et en Europe orientale* címet viselő tanácskozásokra összesen hat alkalommal került sor (1970, 1972, 1975, 1978, 1981, 1984). Az elsősorban francia nyelven folyó, több tudományterület képviselőit mozgósító konferenciákon a 18. századdal és azon belül a felvilágosodással foglalkozó magyarországi kutatók mellett számos neves európai tudós vett részt, s így alkalom nyílt a felvilágosodás korszakával kapcsolatban felmerülő problémák igen tág keretek között

történi megvitatására. Az általánosabb jellegű elméleti, kritikátörténeti, korszakolási kérdéseken túl európai összehasonlításban tárgyalták a társadalmi, politikai, művelődéstörténeti sajátosságokat, de sor került esettanulmányok bemutatására is. A konferenciákon elhangzott eredmények széles körű nyilvánosságát szolgálta az előadások és a hozzászólások szerkesztett változatait közreadó, 1971 és 1987 között megjelent hat tanulmánykötet.

A 18. századi *historia litteraria*-kutatások

A XVIII. Századi Osztály egyik kiemelt kutatási területe szorosan illeszkedik A magyar irodalomtudomány és kritika elnevezésű intézeti tervfeladathoz. Az egyes irodalomtörténeti korszakok irodalomfogalmának vizsgálata tudománytörténeti megközelítésben egészen az 1960–1970-es évekig újdonságnak számított. A régi magyar irodalmat érintő tudományos és kritikátörténeti, a *historia litteraria*ra irányuló rendszeres kutatásokban Tarnai Andor járt az élen. A témát az 1960-as évek elejétől tárgyalta tanulmányaiban, míg a Csetri Lajossal közösen szerkesztett *Rendszerek* című kötetben (1981) a forrásfeltáró alapkutatások eredményeként a szóban forgó szövegcsoport kiemelt jelentőségű darabjait közölték.

Tarnai halála után néhány évvel a témával kapcsolatos kutatások új lendületet vettek. Tüskés Gábor kezdeményezésére az Irodalomtudományi Intézet, az Országos Széchényi Könyvtár és a Bod Péter Társaság Bod Péter születésének 290. évfordulója alkalmából 2002-ben tudományos tanácskozást szervezett, melynek fő fókusza a polihisztor tudós irodalomtörténet-írói tevékenysége volt, kitekintéssel történetírói, egyháztörténeti, egyházi és szótárkészítői munkásságára. A konferencia előadásainak anyagát tanulmánykötetben adták közre (*Bod Péter, a historia litteraria művelője*, 2004). A XVIII. Századi Osztály 2004-ben nemzetközi konferenciát szervezett a témában, amelynek szerkesztett tanulmányai 2006-ban jelentek meg *Historia litteraria a XVIII. században* címmel az intézetben gondozott *Irodalomtudomány és kritika* könyvsorozatban. Ma már látható, hogy ez a kötet (kiegészülve az ugyanakkor megjelent, az osztály akkori munkatársai által, Knapp Éva irányítása mellett összeállított azonos című bibliográfiával) sem lezárja és nem csupán összegzi a korábbi kutatásokat, hanem új utakat is nyitott a további rész- és összegző munkák felé.

Nemzetközi konferenciák a XVIII. Századi Osztály szervezésében

A XVIII. Századi Osztály három–négyévenként nemzetközi tudományos tanácskozásokat szervez, több ízben a Humboldt Alapítvány támogatásával. Konceptiójukat az osztályvezető, Tüskés Gábor készíti elő a német egyetemi műhelyek képviselőivel és a Grimmelhausen Gesellschafttal közösen, a szervezésben az osztály teljes tagsága részt vesz. A 2000-es évektől megélénkülő nemzetközi kapcsolatok (Németország, Ausztria, Svájc, Franciaország, Törökország) jelzik, hogy a külföldi kollégák örömmel vesznek részt a munkában előadóként, illetve a rangos külföldi kiadóknál megjelenő tanulmánykötetek társszerkesztőiként (Dieter Breuer, Wilhelm Kühlmann, Klaus Haberkamm). Külön öröm, hogy előadói-kutatói munkásságuk révén a magyar irodalom rejtett, világnyelveken csak részben olvasható értékei is bekerülhetnek a nemzetközi diskurzusba.

Das Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit. 2002 októberében a Grimmelhausen Gesellschafttal közös szervezésben tanácskoztak Budapesten magyar, német, osztrák és svájci kutatók. Fő témájuk a Magyarországról kialakított 17. századi kép („Ungarnbild”), a régi etnikus sztereotípiák eredete volt, mindenekelőtt G. D. Speer *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* (1683) című kalandregénye kapcsán. Az előadások írott változata 2005-ben jelent meg, Dieter Breuer és Tüskés Gábor szerkesztésében.

Felvilágosodás, Erdély. 2006 őszén kivételesen nem Budapesten, hanem Kolozsváron gyűltek össze a 18. század hazai és erdélyi kutatói, köztük jelentős számú doktorandusz, akik a kutatói utánpótlást, a következő nemzedéket képviselték. A tanácskozás arra kereste a választ, hogy mennyiben tekinthető a 18. századi, új birodalmi státuszú Erdély önálló kulturális hagyományrendszernek, mennyiben őrzi meg a fejedelemség korának virágzó irodalmi életét, s milyen új fórumok, művészeti-tudományos kapcsolathálókat alakultak ki a felvilágosodás korában. A kiemelkedő szervező-alkotó-levelező egyéniségeken (Aranka György, Fekete János, Gyöngyössi János, a Teleki család stb.) túl műfaj- és recepciótörténeti előadások is elhangzottak például a Horeafelkelés irodalmi tükréről, Faludi Ferenc erdélyi olvasóközönségéről, poétikatörténetéről és könyvkultúráról, illetve a közköltészet erdélyi stílusrétegeiről. Az előadások az Erdélyi Múzeum 2007/3–4. számában jelentek meg.

Militia et litterae. Ungarnbilder und historisches Selbstverständnis. Die zwei Nikolaus Zrínyis in der europäischen Geschichte, Literatur und bildenden Kunst. A 2007 októberében Budapesten tartott nagyszabású nemzetközi konferencia a Humboldt Alapítvány támogatásával, az intézet és a Heidelbergi Egyetem közös rendezésében jött létre. Az előadások középpontjában a Zrínyi család, mindenekelőtt az 1566-os szigetvári várvédő, Zrínyi Miklós és dédunokája, a 17. századi Magyarország egyik meghatározó politikusa és költője állt. E két jelentős történelmi figura alkalmasnak bizonyult arra, hogy a magyarokat övező nemzetközi figyelem (sajtó, szépirodalom, képzőművészet) kora újkori dokumentumait a legújabb kutatások szolgálatába állítsuk, s megkeressük hiteles helyüket mind a magyarországi–Habsburg birodalmi, mind a tágabb európai kontextusban. Ebben nemcsak a költő Zrínyi Miklós műveinek fordításai fontosak, hanem az emlékének szentelt művészeti alkotások (festmények, metszetek, szobrok) is. A német, osztrák, svájci és horvát előadók számtalan új irodalmi, historiográfiai, színház- és művészet-történeti adalékkal járultak hozzá a két kultikus értékű Zrínyi korának jobb megismeréséhez. A konferencia tanulmánykötete Wilhelm Kühlmann és Tüskés Gábor szerkesztésében látott napvilágot 2009-ben.

Fortunatus, Melusine, Genofeva: Internationale Erzählstoffe in der deutschen und ungarischen Literatur der Frühen Neuzeit. Eger városa adott otthont 2007 őszén a nemzetközi konferenciának az intézet, az Eszterházy Károly Főiskola, az aacheni RWTH Germanisztikai Intézete és a Grimmelhausen Gesellschaft szervezésében. A tanácskozáson hazai és külföldi komparatisták tekintették át néhány fontos kora újkori elbeszélésminta („Erzählstoff”), vándortéma terjedését, kidolgozásait, kapcsolattrendszerét. Az írástudás 16–17. századi kiszélesedése, ennek nyomán a népszerű nyomtatványok, „népkönyvek”, ponyvák hagyományformáló lehetőségei miatt jó néhány olyan elbeszéléstéma került közforgalomba Európában, amelyek részben a középkori exemplumokból, részben a német és osztrák területek folklórából indultak hódító útjukra sokféle nyelven és változatban. A tanácskozás ezekből válogatott, például a 16. században már magyar verses formában is kinyomtatott *Fortunatus*-történet, a *Faust*, a *Magelona*, illetve Temesvári Pelbárt forrásait elemezve. Az előadások tárgy-történeti, filológiai tanulságain túl az irodalom-szociológiai és történeti poétikai szempontok is sok újdonságot hoztak. A tanulmányok 2010-ben jelentek meg kötetben Dieter Breuer és Tüskés Gábor szerkesztésében.

Doromb

A Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2012 óta jelenik meg az OTKA 104.758. sz. pályázata keretében. Sorozatszerkesztője Csörsz Rumen István, kiadója a Reciti; példányai ingyenesen elérhetők az interneten és nyomtatott formában is. Az évkönyvsorozat célja, hogy a magyar közköltészet-kutatás számára állandó publikációs lehetőséget biztosítson, s élénkítse a szakmai párbeszédet e tág kutatási területen. Szerzői között irodalomtörténészek, folkloristák, történészek és zenetörténészek egyaránt szerepelnek, az eddig megjelent négy kötetben található közköltészeti forrásközlések, műhelytanulmányok, tárgytörténeti elemzések és szakrecenziók is. A vizsgált témák köre szintén változatos, és párbeszédre sarkall a különböző korok kutatói között, hiszen a 16. századi hegedősöktől a Kádár-kori szamizdatkultúráig, a történeti folklorisztikától (poétika, parömiológia, népmesekutatás) a levéltári-történeti kontextusok elemzéséig, a dallamfilológiától a ponyvakiadásokig terjed. Különösen fontos szerepet kap a 18–19. század, részint a műköltői szövegek tömeges folklorizálódása miatt, részint a paraszti kultúra felfedezése és értelmezési kísérletei (Kultsár István, Erdélyi János és kortársaik) miatt.

XIX. SZÁZADI OSZTÁLY

Martinkó András (1912–1989)

Szülőhelyéről, Szuhogyról, kilencgyermekes bányászcsaládból és a legnagyobb szegénységből jutott el a mezőkövesdi gimnáziumba, ahol nemcsak tanult, hanem, még diákként, tanított is. Magyar–francia szakon végezte el a bölcsészettudományi kart, az Eötvös Collegiumnak Gombocz Zoltán igazgatósága idején lett tagja, majd, ösztöndíjasként, a párizsi Nemzeti Könyvtárban kutathatott. Így jutott el nagy szegénységében nagy gazdagságra: az első büszkévé, a második alázatossá tette, a rozsnói és ungvári tanítás idején éppúgy, mint a Nyelvtudományi, majd az Irodalomtudományi Intézetben folytatott kutatómunkában.

Nemcsak a 19. század nagy klasszikusainak kutatója volt: utolsó könyve az *Ómagyar Mária-síralom*ról szólt. Nemcsak az irodalom, hanem maga a nyelv, mindenekelőtt a jelentéstan is érdekelte. Nem véletlenül: mindvégig megőrizte a világgal való kapcsolatának állandó elevevenségét és élénkségét, s az életet nagy talánynak és rejtvényfejtésnek fogva fel, felfokozott izgalommal nyomozott a megfejtetlen kérdések után, nemcsak szólva az irodalomról, hanem azt felsőfokon művelve is.

Szülőhelyén Martinkó András Közművelődési Egyesület működik, az iskola az ő nevét viseli, az Irodalomtudományi Intézet pedig, amely hagyatékát őrzi és gondozza, évente a Martinkó András-díjjal jutalmazza a legjobb 19. százados irodalomtörténeti tanulmány íróját.

A Martinkó András-díjjal eddig jutalmazottak:

- 1997 Imre László: *Műfaji differenciálódás és nemzeti identifikáció (A magyar regény a múlt század derekán)*
- 1998 S. Varga Pál: „*az ember véges állat*” (*Kölcsey irodalomfelfogásának kultúranropológiai hátteréről*)
- 1999 Tarnói László: *Értékítéletek a magyarországi német nyelvű irodalmi életben a XVIII–XIX. század fordulóján*

- 2000 Szajbély Mihály: *A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában*
- 2001 Mezei Márta: „Magamat ragyogtatom”. *Közelítések a Fogságom naplójához*
- 2002 Gere Zsolt: *Vörösmarty és Horvát István eszmetörténeti kölcsönhatásáról*
- 2003 Takáts József: *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*
- 2004 Porkoláb Tibor: *A „dicsőség temploma”-képzet és a bárdköltészeti szerephagyomány*
- 2005 Margócsy István: *A király mulat. Fejedelmi csábítás a magyar romantikában*
- 2006 Demeter Júlia és Pintér Márta: *Ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény Szatmárból*
- 2007 Eisemann György: *Egy kézirat közegváltása: a konverzitás mint olvasástapasztalat*
- 2008 Hász-Fehér Katalin: *Az intencionáltság szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben*
- 2009 T. Szabó Levente: *Az irodalmi hivatásodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete*
- 2010 Szilágyi Márton: *Párhuzamos börtöntörténetek. Kazinczy Ferenc és Andreas Riedel*
- 2011 Balogh Piroska: „Orpheus, sive Philosophia”. *Kazinczy folyóirata Bacon felől olvasva*
- 2012 Labádi Gergely: *A természet könyvét olvasni. A megértés metaforái a 18–19. század fordulóján*
- 2013 Czifra Mariann: *Szövegek hálójában. A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe a nyelvújítás narratívájában*
- 2014 Tóth Orsolya: *Kazinczy Win(c)kelmannt olvas*
- 2015 Csörsz Rumen István: *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet*
- 2016 Vaderna Gábor: *A bárdköltészet lehetőségei. Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei*

Kiss József (1923–1992)

„A tragikai hős bátor a sors ellen, míg leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, noha nem hiszi annak.” Arany János meghatározása két magatartásról, melyek közül az utóbbit bámulta jobban. Talán nem stílusterés, ha egy Petőfi-kutatóra emlékezve, hozzáillő gondolati vezérfonálként, mondhatni világi textusul éppen Petőfi barátjának eposzelméleti töprengéseit választjuk. Hiszen Kiss József egész életére semmi sem volt jellemzőbb, mint ez a reménytől független küzdeni tudás. Ha tehette, háttérbe húzódva élt és dolgozott, alighanem megszívlevén az ókori szentenciát, amelyet már a magyar irodalomtörténészek atyja, Toldy Ferenc is egyik jelmondataként dédelgetett magában: *bene vixit qui bene latuit*; jól élt, aki jól rejtezett. Közszereplést nem vállalt, rang, cím nem érdekelt, kitüntetésért nem állt sorba, hatalomra nem vágyott, a pozícióharctól távol tartotta magát. Jóformán mindazt, amiért tülekedni szokás, könnyű szívvel átengedte másoknak. Mintha kezdettől érezte volna, hogy az ő feladata, mely más és nehezebb, előbb-utóbb úgyis megtalálja őt, mert nem akad rá egyéb vállalkozó, s neki azután minden csepp erejét arra kell összpontosítania, pusztán a helytállásért, a győzelem esélye nélkül. Foglalkozásában, a textológusi hivatásban maga is ennek jelképét látta: melankolikus belenyugvással, szinte elégtétellel idézte egyik tisztelt kollégájától, hogy legjobb esetben is csak mintegy kétharmad rész bizonyul helyesnek a szövegkritikus munkájából. Neki ráadásul többszörösen kiszolgáltatott helyzetben s egy megdönthetetlennek ígérkező hatalmi gépezet rései közt kellett megtalálnia ezt a csekély presztízsű, de legalább ideológiai kívánalmaktól viszonylag mentes irodalomtudósi tevékenységet. Úgy akart dolgozni, hogy később se kelljen szégyellnie, amit egyszer leírt, de bármikor megkeresse vele családja kenyerét. Választott útján végig megmaradt.

2013-ban a kiváló textológus, Petőfi-kutató Kiss József 90 éves lett volna. Ebből az alkalomból gyermekei, Kiss Anikó és Kiss Péter díjat alapítottak olyan fiatal kutatók számára, akik a magyar irodalmi textológia területén kiemelkedőt alkottak. A felkérésnek eleget téve az MTA Textológiai Munkabizottsága, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum egy-egy szakértőt kiválasztva kuratóriumot hozott létre a díj odaítélésére. A Kiss József-díj átadására minden évben a Tudomány Napján kerül sor a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

A díjjal eddig jutalmazottak:

- 2013 Orbán László: Kazinczy Ferenc *Pályám emlékezete* című művének kritikai kiadásáért
- 2014 Csörsz Rumen István: a 18–19. századi magyar közköltészet forrásainak feltárásában és kiadásában végzett textológiai munkájáért
- 2015 Fórizs Gergely: Berzsenyi Dániel prózai műveinek és levelezésének kritikai kiadásáért
- 2016 Labádi Gergely: a 18–19. századi magyar episztolák, illetve *A' Magyar Páméla* publikálásáért, a digitális textológia területén végzett úttörő munkájáért

Horváth Károly (1909–1995)

Első, kitűnően végzett bölcsészestendeje után az Eötvös Collegium nagy iskolájába került, s már itt kitűzte maga elé jövődő tudósi célját: a magyar reformkor kezdő idejével induló s a kiegyezéssel záruló szakasz irodalmának, művelődésének kutatása volt ez. A magyar mellett a francia nyelv és irodalom volt a másik tanulmányi szakja az egyetemen. De jó érzékkel, s persze a nagy intézmény ösztönzésével hamar látta, hogy az európai háttér, azaz az egész földrészt romantikája nélkül reménytelen erről a roppant bonyolult, nagyon értékes és nagyon ellentmondásos irodalmi s művelődési korszakról érdemlegesen mondani. S ezt az ismeretet a német s az angol nyelv birtoklásával érheti el legjobban. Illetőleg az akkori Európa nagy fordító nyelvének számító német közvetítésével a szláv világra, kivált a lengyel és orosz literatúrára és a történelemre való kiterjeszkedéssel.

Munkássága előtt, helyesebben szólva: intenzív tudományos tevékenysége előtt példás tanári feladatvállalásról tett tanúságot reáliskolában, gimnáziumban. A pesti Pedagógiai Főiskolán, a Nagy Imre-években az irodalmi tanszéket vezette. Nem volt ez rossz hely, annál kevésbé, mivel az addig félreállítottak közül sokan találtak itt akkor helyet. Tanártársai és tanítványai egyaránt szerették a csendes, türelmes, megfontolt oktatót és nevelőt, aki az emberi gyöngeségeket tapintattal, hibátlan munkaerkölcsének példájával javító, helyresegí-

tő módon igyekezett kiküszöbölni. Aztán, hogy vége lett e rövid tavasz-nak, középiskolába került ő is, gyakorló gimnáziumba.

Miután azonban már egy sor tanulmánya jelent meg, a szerveződő Irodalomtörténeti Intézetbe mehetett át, ahonnan a 60-as évektől lejárt a szegedi egyetemre s ott az egyik irodalmi tanszéket irányította. Most immár valóban intenzíven dolgozhatott a választott korszakán. Úgy látott Vörösmarty életművének vizsgálatához, hogy párhuzamosan munkáinak kiadásába is teljes erővel kapcsolódott be. Szinte csak mások sürgetésére lett a 80-as években a tudományok doktora. S jellemző rá az is, hogy csak utolsó esztendeiben, akkor is csak biztatásra gondolt összegyűjtött tanulmányai kiadására. Megérhette még ezek nyomdába adását, s így élete munkásságára mint egészre tekinthetett vissza.

Az irodalomtudomány úgy tartja számon, mint a tények pozitivistá szigorúságú kutatóját és tisztelőjét, s mint a művek és irányok történelmi komparatistikával értelmező erős kritikájú tudósát, akinek eredményeire bátran támaszkodhatnak az utódok.

Lukácsy Sándor (1923–2001)

Lukácsy Sándor 1962-től nyugdíjba vonulásáig dolgozott az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Sokirányú, századokon és nyelvi-kulturális határokon átnyúló érdeklődése mellett meghatározta szövegfeltáró, kiadói és szerkesztői tevékenysége is, amellyel Lukácsy Sándor az általa élvezettel olvasott textusokat, amelyek ma már csak a tudományos kutatás számára elérhetők, a művelt nagyközönség részére is közkinccsé tenni igyekezett.

Kerényi Ferenc (1944–2008)

Az irodalomtörténész szakma egésze tudta, hogy Kerényi Ferenc egy személyes intézmény, s ilyenformán szinte közömbös is, hogy hivatalosan éppen mi a munkahelye, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Színháztörténeti Intézet vagy az MTA Irodalomtudományi Intézete, s hogy éppen az ELTE bölcsészkarán vagy a Színház- és Filmművészeti Egyetemen

tanít-e: ő mindig az volt, aki megválaszolja a lehetetlen kérdéseket, megoldja a legbonyolultabb feladatokat, hajlandó vállalni a tudományos ismeretterjesztés mások által gyakran lenézett misszióját. Nem lehetett beskatulyázni sem: a színháztörténet legsokoldalúbb és legkonceptiózusabb kutatója, a 19. századi magyar irodalom egyik legjobb filológusa, a Vörösmarty-, Petőfi- és Madách-kutatás legismertebb alakja, egy interdiszciplináris jellegű, művelődéstörténeti alapozású irodalomtörténet képviselője, aki dialógusképes a történészekkel, zenetörténészekkel vagy éppen néprajzosokkal folytatott együttműködésben. Kutatásainak spektruma olyan széles, hogy azt aligha tudná bárki összefoglalni.

Ám mindez – bármennyire is ez a tevékenysége a legismertebb – még mindig csupán az egyik része volt szakmai nélkülözhetlenségének. Kerényi Ferencnek volt egy titkos, csak a szakma belső értékrendje által számon tartott rangja: a 18–19. századi magyar irodalomtörténet egyik legjobb lektora volt; minden szerző megkönnyebbült, ha tudta, hogy munkáját Kerényire bízhatja végső átnézésre. A jó lektornak nemcsak sokat, nagyon sokat kell tudnia, hanem igen gondosan és figyelmesen kell olvasnia is, hogy a lektorálandó monográfia vagy szövegkiadás célját megértve, segítsen jobbra tenni a munkát – ebben a szinte megoldhatatlanul nehéz feladatban Kerényi utolérhetetlen volt. Hajlandó volt a háttérben maradni, hogy ilyenformán is részese lehessen annak, ha új eredmények születnek. Számára a lektorálás éppolyan szeretettel és szenvedéllyel végzett munka volt, mint saját kutatásai. S ez általános jellemvonása is volt: először mindig a feladatot nézte, s nem azt, háramlik-e rá ebből közvetlen dicsőség. Ezért tudott több helyzetben is úgy dönteni, hogy a pozíció helyett a szellemi függetlenséget megadó munkát válassza: a Színháztörténeti Intézet igazgatói posztjáról így kerülhetett kutatói állásba az Irodalomtudományi Intézetben, soha nem érezte, hogy környezetével, hogy nosztalgiaja lenne a vezetői megbízatások iránt.

MODERN MAGYAR IRODALMI OSZTÁLY

Távlat és távlattalanság

(*A magyar irodalom története* 5. és 6. kötete)

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének megalapítása az 1950-es évek közepén többek között azzal a nem titkolt szándékkal történt, hogy az új tudományos intézmény munkatársai alkossák meg a korszak ideológiai-politikai elvárásainak megfelelő összefoglalást a magyar irodalom történetéről a kezdetektől „napjainkig”. A mélyzöld színéről csak „Spenót”-nak nevezett hatkötetes irodalomtörténet utolsó két kötete (az 1905 és 1919 közötti másfél évtizedet feldolgozó 5., valamint a Tanácsköztársaság utáni évtizedeket gyakorlatilag a szintézis megírásának jelenéig áttekintő 6. kötet) a Modern Magyar Irodalmi Osztályon készült. Mindkét kötet szerkesztője Szabolcsi Miklós volt, a fejezeteket rajta kívül huszonhat fiatal, zömében harmincas éveiben járó irodalomtörténész írta.

„Maga a kézikönyv mint értekező műfaj nagyon rossz. Lélektelen műfaj, ahol alkalmazkodni kell egy csoporthoz, hangban, stílusban is, és alkalmazkodni kell előre kitalált követelményekhez” – emlékszik vissza a munka nehézségeire Kenyeres Zoltán, és ebből is kitűnik: a kézikönyv elkészítésének mintegy fél évtizede az intézet munkatársaitól igen komoly lemondást kívánt, a személyes ambíciók háttérbe szorítását igényelte. A 20. század magyar irodalomtörténete a korábbi korszakokat feldolgozó kötetekhez képest speciális nehézségeket is támasztott. (Ebben a korszakban válik ugyanis megragadható kategóriává a fejlődéstörténet csúcsaként remélt szocialista irodalom, felvetődik például Kassák és az „egyszemélyes avantgárd” problematikája stb.) Hiányoztak továbbá azok az átfogó korszak-, életmű- és műfaj történeti monográfiák, amelyek az előző évszázadok kutatóinak többé-kevésbé már a rendelkezésére álltak. A 6. kötetnek számolnia kellett a határon túli magyar irodalmakkal is, a nyugati emigráns magyar irodalommal vi-

szont (politikai okokból) nem foglalkozhatott a kézikönyv. A két kötet megoldatlanságait, hibáit (korszakolási problémák, szerkezeti nehézségek, egyenetlenségek, aránytalanságok) már a megjelenéskor érzékelték a fejezeteken dolgozó intézeti munkatársak is, a kézikönyv kiadását követő vitáuléseken éppen ezért gyakran elhangzó mentség az anyag megragadhatatlansága, a történeti távlat hiánya volt. A legnagyobb gondot a 6. kötet utolsó, *A felszabadulás utáni magyar irodalom (Vázlat)* című fejezete jelentette, amely szükségessé tette egy újabb nagyszabású szintézis megírását az 1945 utáni időszakról.

A magyar irodalom története 5. és 6. kötetének kézírata 1964-re lényegében készen volt, ezután következett a lektori véleményezés folyamata. A 20. századi anyag lektorai budapesti egyetemi oktatók, Bóka László és Király István voltak, a történészek részéről Balogh Sándor és Hanák Péter véleményezte a kéziratot. A lektori bírálatok tükrében átdolgozott két kötet végül 1965-ben jelent meg. Szabolcsi Miklós ugyan mindössze egy olyan mozzanatra emlékszik a lektorálás időszakából, amikor (Czine Mihály erdélyi magyar irodalomról szóló fejezete kapcsán) politikai aggályok merültek fel, mégis sokatmondó az a megállapítása, mely szerint az „egyetem, főleg a pesti bölcsészkar, sohasem fogadta el teljesen a könyvet”.

A „Spenót” megjelenését – évtizedek távlatából úgy tűnik – igen élénk kritikai diskurzus fogadta. A korszak sajátos viszonyrendszereit is jól jellemzi, hogy a kötetek recenzensei, bírálói nem egy esetben maguk a szerzők voltak. Az eltelt ötven év alatt számtalan kritika érte az akadémiai kézikönyvet, és tünetértékű, hogy a rendszerváltozás után azonnal, az Alföld folyóiratban lezajlott vita során megfogalmazódott a kézikönyvvel szembeni rekanonizáció igénye. A „Spenót” hiányaival már megjelenésekor kirajzolta az intézet kutatói és általában a magyar irodalomtudomány számára az elvégzendő feladatokat, de hibái és ideológiai ballasztja ellenére is mindmáig megmaradt egyfajta viszonyítási pontnak az azóta született szintéziskísérletek számára.

A „Sóska”

A magyar irodalom története 1945–1975 négy kötetben, Béládi Miklós (és egy négytagú szerkesztőbizottság) szerkesztésében, 1981 és 1990 között jelent meg – ez a vállalkozás volt hivatott folytatni a „Spenót” néven emlegetett *A magyar irodalom története* című hatkötetes akadémiai kézikönyvet, részben felülírva és kiegészítve az utolsó, hatodik kötetet, amely a magyar irodalomtörténetet 1919-től (az akkori) „napjainkig”, azaz a 60-as évek derekáig tárgyalta. Borítójának színe – és az előd metaforikus elnevezése – után ez a sorozat a „Sóska” nevet kapta. A kiegészítő köteteket azért kellett elkészíteni, mert a „Spenót” hatodik kötetében *A magyar irodalom 1945-től napjainkig* című fejezet műfaji megjelölése a „vázlat” volt. Részben érthetően, hiszen ki is vállalkozott volna akkoriban, bő másfél évtizeddel a felszabadulás után a vidám barakk koszorús teoretikusai közül az 1960-as években uralkodó ideológia széleskörű, beható, névvel is vállalt visszamenőleges analízisére, már ami ennek irodalmi vetületeit illeti. Az 1945 és 1957 utáni irodalom bemutatása végül négy fejezetben történt meg, műnemek szerinti leosztásban, az „általános helyzetet” felskiccelő mikrotörténeti felvezetőkkel – az elvárásoknak megfelelően.

Egyértelmű volt, hogy az ügy nem tűr halasztást – el kell készíteni a folytatást, a koncepciót el kell vezetni egészen a kortárs irodalomig. Tóth Dezső eredeti, majd többször módosított, a folytatásra vonatkozó koncepciója felett jajongó, búsongó tort ültek az intézet munkatársai; a tényleges folyamat nullpontjáról Kenyeres Zoltán által írottakhoz nem is kell kommentár: „vázlatok, viták, újabb és újabb tervek után megkezdődött a munka operacionalizálása”. A nehéz szülésben pedig „Szabolcsi [Miklós] távolabbról és magasabbról, Bodnár [György] közelebből és kisebb hatáskörrel” vettek részt. Az eredeti koncepciót, a műközpontúságot a „portréközpontúság” váltotta fel, de nem ez volt az egyetlen probléma, ami – mint kiderült – évekig hátráltatta a megjelenést. A megrendelői igények és a józan belátás közti egyensúlyozás parttalan szövegfolyamban öltött testet, már a folyamat elején jól látszott, hogy egyetlen korrekciós kötet helyett több kötetre lesz szükség. Miközben az intézetet szinte folyamatosan azzal fenyegették, hogy a léte forog kockán, amennyiben nem teljesíti az előírt penzumot, azaz nem készül el időben a közelmúlt és a kortárs szocialista irodalom rendszerhű feldolgozása. 1975–76-ban készült el az első lektori jelentés Illés Endre, Király István és Pándi Pál

közreműködésével. Illés megengedőbben fogalmazott, Király és Pándi doktriner marxista véleményt készítettek, az intézet pedig ezek után a „taktikai időhúzás” megoldását választotta – nem konfrontálódni az ideológiával, de nem is behódolni neki. Noha a lektori jelentések nem voltak egyértelműen elmarasztalóak, a „Spenót” és a „Sóska” elkészülése minduntalan felszínre hozta a budapesti bölcsészkar és az intézet közötti ellentéteket is: az ELTE tulajdonképpen soha nem adta áldását az intézet irodalomtörténetére. 1978-ban szűk körben vitatták meg Béládi Miklós egy évvel korábbi koncepcióját. A megegyezés az volt, hogy az áttekintést 1975-ig kell kiterjeszteni, majd újra lektoráltatni. A szövegek nehezen, többszöri rostálás után elkészültek, 1980-ban megszületett a lektori jelentés, 1981-ben megjelent az első kötet (*Irodalmi élet és irodalomkritika*), 1982-ben pedig az utolsó kötet (*A határon túli magyar irodalom*). A köztes kötetek (*A költészet és A próza*) – Béládi Miklós 1983-as halála miatt – csak 1986-ban és 1990-ben láttak napvilágot. Béládi feladatait Rónay László vette át, aki visszaemlékezéseiben találóan a „kis gömböc” metaforájával érzékeltette a munkafolyamatokat. Az intézet állandó lépéskényszerben volt, főleg, hogy a koncepció fele már megjelent, de a munkát hátráltatta a bosszantó szövegbőség, a megfelelői kényszer, illetve a kötelező kollektív és kötelező magánjellegű feladatok közti lavírozás.

A „Sóska” végül kilenc év után érett be, precízen, az elvárásoknak megfelelően kiegészítette az akadémiai irodalomtörténetet, de leginkább bővítményként, szükséges maradékként kanonizálódott a hazai irodalomtörténet-írás történetében. A hatalmas és idegőrlő vállalkozás a mai napig is részben autentikus lenyomata a kor irodalomértésének, de – a vállalkozásban részt vevők szerint – bizonyos részleteiben már az elkészülés idejében használhatatlan, idejétmúlt volt. Az más kérdés, hogy a vele való fáradságos munka (ahogyan ilyenkor lenni szokott) több munkatárs számára hasznosnak bizonyult saját kutatásai szempontjából. Lehetséges, hogy a „Sóska” bizonyos eredményei az egyes intézeti munkatársaknak a rendszerváltás holdudvarában született monográfiáiban, tanulmányaiban és egyéb szakkikkeiben lelhetőek fel.

Sajtótörténeti kutatások

A magyar sajtó története az irodalom- és társadalomtudomány új és mindmáig egyetlen átfogó, bár sajnálatosan félbemaradt vállalkozása volt az 1970-es évektől kezdődően. A sajtó minden közösség történetének alakítója és egyben tükré – vallhatták akkor teljes joggal a sorozat szerkesztői (Szabolcsi Miklós főszerkesztő, Vásárhelyi Miklós sorozatszerkesztő, illetve az egyes köteteket gondozó Kókay György, Kosáry Domokos és Németh G. Béla). A vállalkozás kezdetekor a nyomtatott – és szigorúan ellenőrzött – lapok melletti médiavilág a maival összevetve szegényes volt: Magyarországon tulajdonképpen csak a rádió szólt, kezdetleges volt a televíziózás, ismeretlen a közösségi média. A megjelent két kötet (*A magyar sajtó története I. 1705–1848; A magyar sajtó története II/1. 1848–1868 és II/2. 1868–1892, 1979–1985*) „csak” az 1705 és 1892 közötti időszakot dolgozta fel, mert – mint a szerkesztők rögtön jelezték – erre volt akkor kutatói teljesítőképesség. A vállalkozás indulásának idején a művelődéstörténet mint önálló diszciplína nem volt divatban, önálló egyetemi-szervezeti keretét leépítették, a kutatók „kalandozásai” vállalták a nyilvánvalóan létező, de a művelődéspolitikai által (el) nem ismert terület gazdagítását. A kötetek tagolását is élénk politikai vita övezte. A már kéziratban maradt, töredékes folytatás érdekes dokumentumai az intézet archívumában őrzött feljegyzések, melyek a korszakolás körüli polémiairól, jelesül az első világháború, az 1918-as polgári demokratikus forradalom, az 1919-es kommunista hatalomátvétel ideje és a trianoni diktátum közötti metszéspontok kijelölésének vitatásáról tanúskodnak.

A megjelent kötetek rendszerező lépésekkel követték végig a létező orgánumokat, minden lap keletkezéstörténetét alaposan körülrajzolták, a szerzők imponáló tartalmi áttekintéssel kezelték az anyagot, az összegzés a teljesség igényével léphetett fel, így a kialakult kép is meggyőző volt, és ezt a kötetek kritikai visszhangja is igazolta. *A magyar sajtó története* ezért megkerülhetetlen forrása az irodalomtörténetnek és a médiaoktatásnak. Még a részletező kidolgozottság mellett is szükségszerűen (és sajnálatosan) háttérben maradt azonban a nagy szerzői, szerkesztői, kiadói személyiségek bemutatása, a kül- és belöldi komparatív, illetve szervezés- és hatástörténeti elemek feltárása, adós maradt a vállalkozás a nagyon is jelentékeny vidéki sajtó, valamint az arculatunkat a világ felé meghatározó német nyelvű magyar

sajtó vizsgálatával. Mindez a töredékesség mégsem azt jelenti, hogy ne volnának más metszetben jelentékeny eredményei a kutatókollektívának. A kezdetben alkalmazott hagyományos módszerekkel azonban nem volt folytatható a sajtótörténeti vállalkozás, hiszen a technikai fejlődés, a városiasodás, a Habsburg Monarchiába egyenrangúként, sőt az önállóság egyre növekvő igényével tagozódó Magyarország felvirágzása és a mind sokszínűbbé váló hazai társadalmi és kulturális közeg éppen a második kötetet lezáró korszakhatár idején olyan módon gyarapította a lapok számát és terjedelmét, szélesítette ki és rétegezte tovább az olvasóközönseget, gyorsította fel a tempót, a hírek áramlását, hogy új utakat kellett keresni.

Az ezen a területen végbement radikális nemzetközi tudománytörténeti fordulat következtében ma már inkább „a média társadalomtörténete” típusú megközelítés kerül előtérbe, és az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének munkatársai (elsősorban Bezeczky Gábor, Rákai Orsolya és Széchenyi Ágnes) számos egyéni kezdeményezésű, új szemléletű munkával járultak hozzá a kutatások kiteljesedéséhez. Az újfajta megközelítésmódra nemcsak az jellemző, hogy a társadalommal való kölcsönhatást helyezi a vizsgálódások középpontjába, hanem az is, hogy a médium fogalmát is szélesebben érti. A médiumok története ma már magában foglalja a közlekedés, a távközlés, a hanghordozók, a vizuális és a hálózati kommunikáció, a közösségi média, tehát az információs társadalom sok szempontú vizsgálatát is. Munkatársainknak ugyanakkor továbbra is feladata a nyomtatott sajtó mint forrás kutatása, az első megjelenések kontextualizálása, hogy megismerhessük az irodalom egykor volt élő szövetét, történetiségét, az események egészen pontos időrendjét, a hatások dinamikáját.

Irodalom – szocializmus

A „szocializmus” időszakában az intézet valamennyi osztályára ránehezedett némi nyomás: meg kellett mutatni a (fényes) jelenkor előzményeit, a szocialista hagyományt. A legerősebben persze a 20. század kutatói voltak kitéve ennek a hivatalos várakozásnak.

A Szocialista Osztály munkatársai (különösen Illés László és József Farkas) a maguk módján igyekeztek is megfelelni ennek a kívánalomnak. A maguk módján: mert ugyanakkor, amikor bőséggel szállították mindazokat az anyagokat, amelyek ennek a „szocialista” hagyománynak a megteremtését szolgálták – szövegkiadásokat és tanulmányokat, monográfiákat egyaránt –, gondos filológusokként és elkötelezett irodalomtörténészekként olyan területeket is feltártak, kikutattak, feldolgoztak, amelyek nem voltak éppen mindig kedvesek a regnáló hatalomnak. A lehetőségekhez képest igyekeztek bemutatni az 1945-ig tartó időszak baloldali irodalmi teljesítményének *egészét*, ide értve a szociáldemokráta, az avantgárd és a polgári radikális mozgalmakat is.

A legjelentősebb munka ebben a – részint kötelezően, hivatali megrendelésre működő – vállalkozásban az *Irodalom – szocializmus* könyvsorozat volt, amely 1958-tól 1990-ig jelent meg. Szerkesztői Király István és Szabolcsi Miklós (1973-ig), majd Illés László és József Farkas voltak. Tizenhét kötete látott napvilágot, ezeken kívül volt három német és egy angol nyelvű könyv is a sorozatban.

A legmaradandóbb – és máig forrásértékű – kötetek azok, amelyek a primer irodalmi (és kritikai) szövegeket gyűjtik egybe: a *Mindenki újakra készül...* négy kötete az 1918–19-es forradalmak irodalmáról (1959, 1960, 1962, 1967), továbbá az igen alapos és bő antológiával kiegészített folyóirat-monográfiák (Tamás Aladár: *A 100%: A KMP legális folyóirata 1927–1930*, 1964; Botka Ferenc: *Kassai Munkás 1907–1937*, 1969), valamint a kritikai igényű szövegkiadások (Révai József: *Ifjúkori írások 1917–1919*, 1981; Sinkó Ervin: *Az Út – Naplók 1916–1939*, 1990).

A „strukturális-vita”

A strukturális a hatvanas évek elején jelentkezett Magyarországon, így recepcióját alapvetően meghatározta a kor politikai kontextusa. Mivel akkoriban az irodalomtudomány uralkodó irányzata a marxista esztétika volt, az új módszer és szemlélet azonnal gyanússá vált a hivatalos kultúrpolitika szemében – elhajló, eretnek gondolkodásként értelmezték –, és sokáig marginális, inkább túrt, mintsem támogatott szellemi áramlatként kezelték.

A strukturális magyarországi pályafutása elválaszthatatlan az Irodalomtudományi Intézettől. Sőtér István minden befolyását bevetette annak érdekében, hogy kivédje a szinte azonnal jelentkező támadásokat, amelyeket az intézet „rebellis” szellemisége váltott ki. Hiszen abban az időben azokat „süllyesztették el” az akadémiai kutatóintézetekben, akiknek a tudományos teljesítménye vitathatatlan volt ugyan, ám ideológiailag többé-kevésbé megbízhatatlanok voltak, így nem oktathatták az egyetemi ifúságot. Az Irodalomtudományi Intézetben márpedig állást kaptak olyan kutatók is, akiknek szakmai érdeklődése az új irányzat, a strukturális felé fordult. Sőtér István mellett Klaniczay Tibor és Szabolcsi Miklós is támogatták az újonnan jelentkező irodalomtudományi kezdeményezéseket. Az intézetben uralkodó új szellemiség orgánuma, a Kritika című lap, amely 1963-ban indult el Diószegi András szerkesztésében, szintén szívesen publikált az új irányzathoz tartozó cikkeket.

A strukturális korai magyarországi recepciójában úttörő szerepe volt Nyíró Lajosnak, az intézet munkatársának, az Irodalomelméleti Osztály vezetőjének, aki párttitkárként afféle villámhárító is volt a hivatalos kultúrpolitika és az intézeti szellemiség között. Ahogyan Bezeckzy Gábor írja: „A kortárs francia irodalomelméleti fejlemények és a hajdani orosz formalisták elgondolásainak tanulmányozása Nyíró esetében egyazon érdeklődésben találkozott össze. Nagyjából ezzel az eseménnyel vette kezdetét a strukturális hazánkban. Nem Nyíró volt az egyetlen, aki olvasta a formalistákat és a strukturalistákat, de ő volt, aki némi intézményes keretet és védelmet tudott biztosítani azoknak, akik rokonszenveztek a strukturális-mussal.”

A strukturális magyarországi recepciójában nagy szerepet játszott a Helikon folyóirat 1968/1. száma, amely figyelemremélően korán kiállt az új irányzat mellett, és ezzel az intézet történetének éppoly fontos mozzanatává vált, mint a strukturális intézeti recepciójának.

A gazdag szemléltető anyagot tartalmazó lapszámhoz Miklós Pál írt rendkívül értő és informatív bevezetést.

A strukturalizmus-vita kirobbanásában nem csupán ideológiai, hanem egyéb szempontok is szerepet játszottak, vagyis ebben az első látásra szakmainak tűnő polémiában összefonódtak a személyi, intézményi, kultúrpolitikai, sőt hatalmi szálak is. A strukturalizmus-vita szóösszetétel második tagja természetesen magyarázatot igényel, hiszen érdemi, széles körű szakmai-tudományos vitáról, kritikáról abban az időben szó sem lehetett – ami féloldalassá is tette a strukturalizmus magyar recepcióját. Vita helyett pontosabb, ha vádról és védekezésről beszélünk, mely nem egyenlő hatalmi pozícióban levő emberek között zajlott.

Maga a strukturalizmus-vita kifejezés a Szerdahelyi István által 1977-ben szerkesztett kétkötetes könyv címe volt, mely tanulmányokat, állásfoglalásokat gyűjtött össze pro és kontra. Az egyik fő renitensnek tekintett Hankiss Elemér mellett kiállt Szili József, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András és Martinkó András is. Az írásokat annak a Kritikának a szerkesztősége „rendelte meg”, amelyet már 1971-ben elvettek az intézettől, és új karrierjét Kádár János egy írásával kezdte.

A strukturalizmussal együtt az Irodalomtudományi Intézet is túlélte a támadásokat, ám ez a „vita” nagy károkat okozott a honi irodalomtudománynak.

Szabolcsi Miklós József Attila-monográfiája

Szabolcsi Miklós négykötetes nagymonográfiája – *Fiatal életek indulója* (1963); *Érik a fény* (1977); „*Kemény a menny*” (1992); *Kész a leltár* (1998) – nem hagyható figyelmen kívül a József Attila-kutatás szempontjából: egyrészt lezáró jellegű, amennyiben összegzi a költő életútjára és költészetére vonatkozó addigi vizsgálódások eredményeit, másrészt azonban hivatkozási alap, viszonyítási pont a későbbi biográfiai, filológiai és értelmező munka számára, hiszen mindhárom területen kínál továbbgondolásra alkalmas, adott esetben termékeny vitát kiváltó megállapításokat, szempontokat. A négy kötet közel öt évtizedes kutatómunka eredménye: Szabolcsi a negyvenes évek végén kezd el foglalkozni az életművel, és 1996-ban zárja le a negyedik rész anyagát. A monográfia előzményének tekinthető, hogy Szabolcsi az ötvenes évek elejétől

részt vesz a kritikai kiadást előkészítő munkafolyamatokban, Waldapfel Józseffel együtt 1952-ben ismeretterjesztő füzetet publikál (*József Attila* címmel – ez az első olyan munka, amely teljes képet próbál adni a költő pályájáról), 1957-ben megjelenteti, szerkesztőként jegyzi a kortársak viszaemlékezéseit (*József Attila Emlékkönyv*).

A munka műfaji szempontból olyan monográfia, amely az életút eseményeinek bemutatásával párhuzamosan a pályakép alakulástörténetét is vázolja, eközben széleskörű filológiai és bibliográfiai tájékozottságról ad számot. A négy részre tagolás az életút és a pályakép állomásainak megfelelően történik: a *Fiatal életek indulója* az 1923-ig tartó szakaszt, az *Érik a fény* az 1923–27 közötti időszakot, a „*Kemény a menny*” az 1927–30-as évek eseményeit és költészetét, a *Kész a leltár* pedig a harmincas évek időszakát dolgozza fel. A köteteket egymás után olvasva jól érzékelhető, hogy míg az első kettőben a biográfiai adatok feltárása, az új információk bemutatása, a szövegek keletkezésére irányuló kérdésfelvetés a hangsúlyos, addig a második két kötetben (értelemszerűen) az egyre intenzívebbé váló József Attila-kutatás, az egyre kiterjedtebb József Attila-szakirodalom eredményeinek összegzése, valamint a szövegek értelmezése kerül előtérbe. Az életrajz feltárása esetében rekonstrukció módszert alkalmaz, a rendelkezésre álló információk közötti „üres helyek” kitöltésére vállalkozik, amit részben önállóan, részben a személye köré szerveződő, egyetemisták bevonásával működő, neves irodalomtörténészeket is „kinevelő” kutatócsoport segítségével valósít meg. A rekonstrukció meggyőző, a szerző ítéletei többnyire megbízhatóak, de természetesen nem törekszik a teljességre, csak a jelentősebb állomásokra, a nagyobb eseményekre koncentrál. Mind a négy kötetről elmondható, hogy a versértelmezések a tartalmi, a szerkezeti, a stílári és a művelődéstörténeti, kultúrtörténeti szempontokat együttesen alkalmazzák, azonban az életútra, a biográfiai énrre vonatkozó ismeretek gyakran meghatározzák vagy legalábbis árnyalják az olvasatot.

Szabolcsi Miklós monográfiája a József Attila-kutatók körében kézikönyvként kiválóan használható, a további életrajzi és filológiai érdeklődés számára megbízható alapot jelent, de világos szerkezetének és gondolatmenetének, valamint a gördülékeny nyelvhasználatnak köszönhetően a széles olvasóközönség figyelmére is máig számot tart. A második, posztumusz kiadás 2005-ben, a József Attila-émlékévben jelent meg (*József Attila élete és pályája*), és bár a kötet eredményei, az általa vázolt József Attila-kép nem tekinthető végleges, lezárt koncepciónak, a monográfia ma is megkerülhetetlen.

A magyar irodalmi avantgárd válogatott dokumentumai

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztályán az 1970-es években indult, a magyar irodalmi avantgárd történetét vizsgáló kutatócsoport egyik legjelentősebb eredménye a *Jelzés a világba* című, Béládi Miklós és Pomogáts Béla szerkesztésében megjelent dokumentumgyűjtemény. Több szempontból is úttörő munkának tekinthetjük az 1970-es évek végén elkészült, de – azt mondhatjuk, a Kádár-korszak kiadáspolitikai viszonyaira jellemző módon – csak 1988-ban napvilágot látott kötetet.

A munka talán legnagyobb érdeme, hogy a benne közzétett szövegek segítségével jól nyomon követhetővé teszi azt a folyamatot, amely Kassákék 1910-es évek közepi színre lépésétől a mozgalom 1920-as évek végi kifulladásáig vezetett. Hasonló, alapvetően történeti szemléletű alapkutatásra korábban – nem számítva a jugoszláviai magyar irodalomtörténet talán legfontosabb alakja, Bori Imre itthon akkoriban kevéssé hozzáférhető munkáit – nem akadt példa, ebből következően az addig megjelent, az avantgárdokkal foglalkozó szakirodalom sem mindig rendelkezett kellő ismeretekkel a művek kontextusát illetően. Babits Mihály 1910-es, az olasz futurizmusról írott Nyugat-beli cikkétől Komlós Aladár *Az avantgárd estéje* című, 1928-as tanulmányáig az összes jelentős avantgárd irányzat hazai indulását és fogadtatását dokumentálja a kötet, amely a kronologikus elrendezésnek köszönhetően lehetőséget nyújt akár a szakmabeli, akár a laikus olvasónak a hazai avantgárd történetének vázlatos áttekintésére. A *Jelzés a világba* az első dokumentumgyűjtemény, amely ezt a munkát elvégezte, az általa használt periodizációt napjaink avantgárdkutatása – egyik fő magyarországi központjának továbbra is intézetünk tekinthető, elsősorban Földes Györgyi, Kappanyos András, Kálmán C. György, Szolláth Dávid és mások munkájának köszönhetően – is haszonnal alkalmazza.

A gyűjtemény további jelentős eredménye – és ez nyilvánvalóan összefügg éveken át késleltetett megjelenésével is –, hogy eloszlatta azokat a téves elképzeléseket, amelyek egyenlőségjelet tettek az avantgárd irodalom és a két világháború közötti magyarországi baloldali mozgalmak közé. Természetesen egyik a másikkal szorosan összefügg, azonban, mint ma már tudjuk, nem ennyire egyszerű a képlet. Az avantgárd mozgalom korántsem volt egységes politikai kérdésekben, ezt egyebek mellett jól bizonyítja a Ma baloldali elköteleződésének mértékét keveslő

munkatársak – György Mátyás, Komját Aladár, Lengyel József és Révai József – 1917-es kiválása a folyóiratból, vagy akár az a tény, hogy Kassákék a Tanácsköztársaság ideje alatt nem sorakoztak fel a Kommunisták Magyarországi Pártja mögé. A *Jelzés a világba* a mozgalmon belüli vitákból is bő válogatást ad, ennek köszönhetően azt is egyértelművé teszi, hogy korántsem beszélhetünk „egyszemélyes” avantgárdról: Kassák Lajos folyóirataival párhuzamosan több avantgárd műhely létezett Magyarország határain belül és túl egyaránt.

Béládi Miklós és Pomogáts Béla nagy jelentőségű munkája az avantgárd irodalom iránti érdeklődés újbóli felerősödése idején készült, így – ahogy a kötet utószavában olvasható – a szűk szakmai közeg mellett a szélesebb közönséget is igyekezett megcélolni. A *Jelzés a világba* kiváló példa arra, hogy egy precíz és alapos irodalomtörténeti gyűjtemény hogyan szólíthatja meg egyszerre a „művelt nagyközönséget” és az adott téma kutatóit. Előbbiek akár egy fordulatot regény fejezeteiként is olvashatják a kötetbe felvett írásokat, utóbbiak pedig mind a mai napig alapvető hivatkozási pontként tekinthetnek rájuk.

Babits-kutatócsoport

A Babits-kutatócsoport intézeti története az 1980-as évekre nyúlik vissza. Klaniczay Tibor a szövegkiadások és a filológia megbecsültségének helyreállítása érdekében szorgalmazta a kritikai kiadások megjelentetését, így igazgatói irányítása idején kiemelten támogatta a Babits-kutatás elindítását is. Ennek érdekében hozta létre a Babits-kutatócsoportot, amely előbb közvetlen igazgatói irányítása alá tartozott, majd a 20. századi irodalommal foglalkozó osztály önálló kutatócsoportjaként dolgozott. Idővel a Babits-életmű gondozása kettévált. Az ELTE BTK Modern Magyar Irodalmi Tanszékével kötött megállapodás értelmében a Babits-oeuvre elsődleges műfaja, a versek kritikai kiadása az intézeti, a többi műfaj kritikai feldolgozása az egyetemi kutatócsoport feladata lett. Az intézeti kutatócsoport vezetője 2016-ban bekövetkezett haláláig Láng József volt.

A kutatás jellegéből fakadóan ezen túl is kiemelten fontos az intézmények közötti együttműködés hangsúlyozása. Babits Mihály kéziratok hagyatékának legnagyobb része ugyanis három archívumban, az OSZK,

a PIM és az MTA kéziratáraiban található. A kritikai szövegkiadást megelőző munkálatok, a kéziratok rendezése, katalogizálása, az életmű bibliografikus feldolgoása az említett intézmények közötti együttműködés keretében valósult meg. Ennek köszönhetően 1993-ban megjelent a Babits kéziratot hagyatékát négy kötetben feldolgozó kézirat-katalógus, Melczer Tibor, Cséve Anna, Kelevéz Ágnes, Papp Mária, Nemeskéri Erika munkája, 1998-ban pedig kiadásra került a Stauder Mária és Varga Katalin által összeállított, megbízható és szakszerű Babits-bibliográfia. A kutatócsoport legfrissebb kézzelfogható eredményével Róna Judit szolgál, aki a költő életének kronologikus feldolgozását végzi, és kutatásának eddigi eredményeit az 1920-as időhatárral bezárólag négy vastag kötetben adta közre (*Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája*). A kronológiáiró tevékenységét méltatva Tverdota György kiemeli: „nehéz, aprólékos, áldozatos munka árán az irodalomról való gondolkodás egyik lehetséges és termékeny irányának műveléséhez nélkülözhetetlen, túlságosan is gazdag kincses tárat gyűjtött össze és rendezett el példamutató szakszerűséggel.”

Ezek a jelentős időbefektetéssel és filológusi precizitással megalkotott segédkönyvek megteremtették a lehetőségét annak, hogy Babits költői életművének kritikai kiadása is megindulhasson. 2016-ban az intézeti kutatócsoport munkája rég várt fordulóponthoz érkezett, W. Somogyi Ágnes és Hafner Zoltán gondozásában ugyanis kiadóhoz került a költő ifjúkori zsenyéktől 1905-ig tartó, első pályaszakaszában keletkezett verseinek kiadása. A nyolcvanas években megkezdett és azóta jelentős személyi változásokkal folyó textológiai munka az eredeti elképzelések szerint az 1988-ban az MTA Textológiai Munkabizottságának jóváhagyásával megjelent, Péter László által összeállított *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzatához* igazodott, szöveggondozói és filológusi munkájában az Ady-versek kritikai kiadásának elveit követte. A kutatócsoport tagjai számára az is nyilvánvaló azonban, hogy ez a textológiai gyakorlat, illetve a mögötte meghúzódó szövegelméleti megfontolások felülvizsgálatra, frissítésre szorulnak. Ennek tudatában készülnek a Babits-versek kritikai kiadásának a költői életművet öt éves bontásokban feldolgozó kötetei: az 1906–1910 közötti periódus verstermését Kelevéz Ágnes rendezi sajtó alá, az 1911–1915 közötti időszak szövegeit Buda Attila gondozza, az 1916–1920 között keletkezett versek feldolgozása pedig Szénási Zoltán feladata.

Corpus alienum kutatócsoport

A Corpus alienum kutatócsoport 2011-ben alakult a Modern Magyar Irodalmi Osztályon belül, de intézeten kívüli kollégákat is bevonva. A csoport célja többért: egyrészt hozzá szeretne járulni, hogy az intézetben a korábbi időkhöz hasonlóan olyan kreatív, elméleti, alap-kutatás szintű műhelymunka folyjék, amely segíthet a magyarországi kutatások és a nemzetközi tudományos fejlemények szinkronizálásában, illetve lehetőséget ad arra, hogy olyan kontextusban fogalmazzuk meg irodalomtudományos munkáinkat, amely a nemzetközi kutatóközösség felé is közvetíthető. Másrészt tovább kívánja erősíteni az intézeti és intézeten kívüli munkatársak kutatói közösségét, és olyan elméleti fórumot szeretne kialakítani, amelyen fiatalabb kutatók, doktoranduszok is teret kaphatnak. Tartalmát tekintve pedig abba a jelentős kortárs, transzdiszciplináris áramlatba sorolja magát, amely kapcsolatokat teremt a korábban diszciplinárisan elváló szövegtudományok és társadalomtudományok között, és igyekszik a társadalmi jelenségeket szövegszerűségükben, méghozzá szituatív, kommunikációs kontextualitásukban vizsgálni.

A kutatócsoport neve arra utal, hogy a vizsgálatok központi tárgya a szöveg és a test viszonya, pontosabban az a bonyolult összefüggésrendszer, amely révén az idegenség, a testi tapasztalatok és a szöveg egymást kölcsönösen meghatározzák. Mivel az identitás létrehozásában alapvető szerepet játszó szövegek igen gyakran elbeszélő jellegűek vagy értelmezésük narratív kontextusok segítségével történik, az elemzés során is segítségül hívhatjuk a narratológiát. A korporális (illetve angol nyelvtérületen korporeális) narratológia ugyanis éppen azt vizsgálja, hogyan jelenik meg a test az elbeszélő szövegben és az elbeszélő szöveg által, miképpen befolyásolja az értelmezést, a kontextualizáló befogadást, és hogyan lehetséges mindezt az elbeszélő szöveg szintjén kutatni.

A kutatócsoport megalakulása óta igyekszik aktívan részt venni a hazai és nemzetközi tudományos életben. Az első néhány évben az Irodalomtudományi Intézetben tartott rendszeres műhelybeszélgetések állandó résztvevője volt Földes Györgyi, Deczki Sarolta, Rákai Orsolya, Jablonczay Tímea, Horváth Györgyi, Darabos Enikő, Széplaky Gerda, Schein Gábor és Földvári József. 2011–12-ben a csoport tagjai két szak-kollégiumi szemináriumot is vezettek, egyet az ELTE Eötvös József Collegiumban *Testírás* címmel, egy másikat pedig az ELTE Mérei Ferenc

Társadalomtudományi Szakkollégiumában (*Idegen testek: idegenségtudomány és a modern társadalmak jelenkori leírásai az irodalomban*). 2012-ben Galgóczi Erzsébet elbeszéléseit vizsgálták rendszeres, háromhetente tartott műhelybeszélgetések során az intézetben, 2015 tavaszán pedig a csoport meghívást kapott, hogy elképzeléseit önálló panel keretében mutassa be a *European Narratology Network* negyedik, *Modelling Narrative across Borders* című kongresszusán Gentben. Ugyanebben az évben a csoport nemzetközi együttműködési pályázatot nyert az Osztrák–Magyar Akció Alapítványnál Rákai Orsolya vezetésével, melynek keretében egy éven át a Bécsi Egyetem munkatársaival közös programok szervezésére nyílt mód. Ebben a projektben magyar részről Földes Györgyi, Deczki Sarolta, Jablonczay Tímea, Rákai Orsolya és Schein Gábor, osztrák részről pedig Wolfgang Müller-Funk és Gáti Zsuzsa vett részt. A *Transzfigurációk: korporális narratológia és idegenségkutatás a közép-európai kultúrakutatás megújításában* című projekt keretében 2015 májusában a kutatócsoport tudományos workshopot tartott a Bécsi Egyetemen *Corporeal Narratology and Cultural Studies in Central Europe* címmel, ősszel pedig szemináriumot vezettek ugyanott (*Transfigurationen: Korporale Narratologie und Fremdeheitsforschung in der Erneuerung der zentraleuropäischen Kulturforschung*). 2016 tavaszán az Irodalomtudományi Intézetben vendégük volt a kultúrakutatás és a narratológia összefüggéseit jó ideje vizsgáló Wolfgang Müller-Funk, aki *Cultural Narratives – Corporeal Narratology* címmel tartott nyilvános előadást. Az egyéves együttműködési projektet végül április elején nemzetközi konferencia zárta a Petőfi Irodalmi Múzeumban (*A test mint elbeszélő médium – a test mint elbeszélések médiuma: Korporális narratológia a befogadás és a kirekesztés vizsgálatában*).

Számos egyéni tanulmány mellett eddig két könyvterjedelmű *Helikon*-folyóiratszám jelent meg a csoport gondozásában, a 2011/1–2-es *Testírás* és a 2013/3-as *Corpus alienum*, mindkettő Földes Györgyi szerkesztésében.

A kutatócsoport webcíme: <https://corpusalienumblog.wordpress.com>.

A Modern Magyar Irodalmi Osztály nemzetközi kapcsolatai

A rendszerváltásig az Irodalomtudományi Intézet nemzetközi kapcsolatainak nagy része az MTA szocialista partnerakadémiáival kötött egyezményeken alapult, de már a hatvanas években is voltak együttműködési lehetőségek például a francia CNRS és EHESS, valamint az olasz CNR kutatóhelyeivel. Az osztály kutatói elsősorban az NDK és a Szovjetunió intézeteivel alakítottak ki munkakapcsolatokat tanulmányutak, közös rendezvények és közös kiadványok formájában. Példaértékű az osztály együttműködése az újvidéki kollégákkal, mely a mai napig folyamatosan létezik. A szlovák akadémiai intézetek munkatársaival is hasonlóan jó kapcsolat alakult ki a modernizmus, az avantgárd és a posztmodern kutatásában.

A hetvenes évek végén szovjet vezetéssel megalakult a Nemzetközi Irodalomtudományi Problémabizottság azzal a céllal, hogy (egyfajta tudományos KGST keretében) tovább erősödjenek a kutatóintézetek közötti kapcsolatok. Az 1978-as alapító okmány szerint *A világirodalom fejlődésének törvényszerűségei* fő témán belül a részt vevő országok által javasolt témákat (problémákat) közösen dolgozzák ki két ötéves periódusban. A magyar téma a *Huszedik századi humanista művészek eszmei-esztétikai fejlődésének problémái* volt, melynek kidolgozását Szabolcsi Miklós és Illés László irányította József Farkas és más intézeti kutatók bevonásával. Szovjet, keletnémet, csehszlovák, lengyel és bolgár intézetek vettek részt az együttműködésben. A második ciklusban a magyar tagozat elnöke Bodnár György volt, a magyar téma pedig *A 20. századi európai történelmi regény eszmei-esztétikai problematikája, tipológiája és társadalmi funkciója*, Pomogáts Béla irányításával.

A nagy anyagi támogatással forszírozott, de jelentős tudományos eredményeket nem hozó együttműködés még 1989 májusában is élt, amikor is Moszkvában új irodát hoztak létre a munkák koordinálására. Eldöntötték, hogy a korábbi ideológiai távirányítás helyett a Problémabizottság az akadémiai irodalomtudományi intézetek nemzetközi munkaszervezete lesz. Az elnevezés most már *A szocialista országok tudományos akadémiainak a jelenkori világ irodalmát és irodalomtudományát tanulmányozó sokoldalú problémabizottsága* lett. Az 1991-re tervezett konferencia viszont már oka fogyottá vált. A téma *A szocializmus meg-*

újulása és az irodalomtudomány korszerű problémái - belülről és kívülről szemlélve lett volna...

A rendszerváltás környékén megélenkültek az osztály francia kapcsolatai a már fennálló akadémiai szerződések keretében (EHES, CNRS kutatóhelyei), valamint a Párizsi III. sz. Egyetem Hungarológiai Központjának és az ELTE Egyetemközi Francia Központjának közreműködésével. Az osztály kutatói számos irodalomtudományi kollokviumon vettek részt szervezőként, illetve résztvevőként, így például nemzetközi avantgárd konferenciákon (Párizs, 1987, 1992; Budapest, 1989), valamint 1993 és 2009 között tizenhárom konferencián, köztük a 2001-es párizsi magyar kulturális év *Métissages culturels dans le domaine européen* című irodalomtudományi rendezvényén.

Az újvidéki együttműködés

Az Irodalomtudományi Intézet és az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke közötti, az irodalomtudományban, de talán más szakterületen is egyedülálló együttműködés története meghaladja a négy évtizedet. Az első közös konferenciát 1974-ben tartották, 1977 óta pedig éves rendszerességgel (többnyire decemberben) összeül a budapesti és az újvidéki kutatóközösség. A rendezvények a két helyszínen évenként váltakozva zajlanak, a folyamatosságot sem az időközben bekövetkezett politikai változások, sem a jugoszláviai háború eseményei nem szakították meg. A konferenciasorozat hagyományai közé tartozik, hogy a két intézmény kutatóközösségeinek különböző nemzedékei is találkoznak. A rendezvénysorozat hidat alkot a már eltávozott egykori alapítók (Bori Imre, Béládi Miklós, Szabolcsi Miklós, Bodnár György, Bányai János), a tapasztalataikat átadó idősebb mesterek (Pomogáts Béla, Gerold László), a kutatás derékhadát alkotó középnemzedék (Farragó Kornélia, Harkai Vass Éva, Angyalosi Gergely, Kappanyos András stb.), valamint a pályakezdő fiatal tehetségek között. Az eddigi negyven konferencián összesen közel nyolcvan kutató vett részt, az előadások száma ötszázhoz közelít.

A kezdeti konferenciák célja a magyar történeti avantgárd „rehabilitálása”, a szocializmus korának irodalomtudományába való integrálása volt. A későbbi ülészekok egy-egy kiemelkedő kortárs alkotó életmű-

ve (Esterházy, Kertész, Konrád, Krasznahorkai, Mészöly, Nádas, Petri, Tandori stb.) köré épültek. A kétezres évek közepétől a konferenciák irodalomelméleti és poétikai szempontokat is előhívó csomópontok köré szerveződtek, hasonlóan a tematikus folyóiratszámok felépítéséhez. Kezdetben ezek egyszerűbb hívószavak voltak (utazás, természet, város), később összetettebb, a fikciós írás szemléletmódjának, sőt az irodalom létmódjának alapkérdéseit, változásait is a vizsgálat körébe vonó kereteket jelez a konferenciák címe: *Mítosz és irodalom*, *Irodalom és tapasztalat*, *Irodalom és referenciális igazság*, *Intimitás és irodalom*, *Irodalom és tudományos diskurzus*, *A tárgyi világ poétikája*, *Az irodalom és a lehetséges világok*, *Az irodalom és a kizökkent világ*. Ezek a vezérfonalak lehetővé teszik, hogy a résztvevők akár saját aktuális kutatási területüket is új szempontból tekintsék át, és a tematikák által egymás közelébe vonzott, egymással interakcióba lépő belátások olyan felismerésekre és gondolatmenetekre vezessenek, amelyek egyébként nem születtek volna meg. A konferenciák sajátja tehát egyfajta módszertani provokáció, amelyhez hozzáadódik a budapesti és újvidéki kutatók kulturális tapasztalatainak különbözősége (egy-egy irodalmi jelenség eltérő értelmezésekhez vezethet a két környezetben), valamint a hagyománynak számító nemzedéki diverzitás.

A konferenciák előadásai (tanulmányá alakítva) összefüggő blokkokba rendezett folyóirat-közleményként jelennek meg, és az adott témával foglalkozó kutatók számára rendszerint megkerülhetetlen forrássá válnak, amit kiemelkedő idézettségük is bizonyít. Az utóbbi években választott tematikák irodalomelméleti implikációkkal is járnak, bevonják tehát a vizsgálódásba az irodalmi (elsősorban a narratív-fikciós) szöveg ontológiai pozícióját, a fikcióval kapcsolatban használható igazságfogalmakat, a kognitív és morális/esztétikai igazságfogalmak viszonyát, a tapasztalati realitásra való visszavezethetőség kérdését és a tapasztalati realitástól való eltávolodás lehetőségét. A konferenciák résztvevői így irodalomtörténeti kutatási témáik feldolgozása során elméleti szempontból is releváns belátásokhoz juthatnak.

Egy interpelláció története

Az intézet által rendezett konferenciák ritkán keltették és keltik fel a politikusok érdeklődését. Kollektív emlékezetünkben megőrzésre érdemes tény, ha ilyesmi mégis megtörtént. 2012. október 30-án a Modern Magyar Irodalmi Osztály kezdeményezésére (az Irodalomelméleti Osztállyal közösen szervezve) került sor *A nemzeti konzervativizmus irodalomszemlélete* című konferenciára, intézeti eseményként, amely – hasonlóan minden tudományos rendezvényünkhöz – egyben nyilvános szakmai történést (a PIM hangfelvételt is készített róla, amely jelenleg is hozzáférhető az intézet honlapján). A meghívott előadók nélkül rendezett tanácskozáson csak a két osztály munkatársai adtak elő. A szervezők a konferenciára sem az intézettől, sem egyéb forrásból nem kértek és nem is kaptak anyagi támogatást. Ezt a tényt azért kell hangsúlyozni, mert a *Barikád* című orgánium helyszíni tudósítóját többek között az esemény „anyagi háttere” érdekelte.

Miért is volt szükség a kollokvium megrendezésére? 2012-re már egyértelművé vált, hogy bizonyos irodalmi és véleményformáló körök át kívánják alakítani az úgynevezett „uralkodó irodalmi kánont”, vagy amit annak vélnek, beemelve olyan szerzőket, akik szerintük eddig nem részesültek kellő figyelemben. Ráadásul ezt a huszadik századi magyar irodalom néhány klasszikus alkotójának háttérbe szorításával gondolták el, amely elképzelés meg is jelent a kerettanterv átalakításában. A három legtöbbször emlegetett szerző Nyíró József, Tormay Cécile és Wass Albert volt; kézenfekvő volt tehát az ő műveik vizsgálata. Negyedikként a náluk nagyobb formátumú Szabó Dezső munkássága lett a konferencia tárgya, elsősorban azért, mert ő volt a két világháború közötti időszak (mondjuk így az egyszerűség kedvéért) konzervatív-radikális gondolkodásának egyik legfontosabb képviselője. Elsősorban közéleti, másodsorban irodalomtörténeti okból vált tehát szükségessé egy ilyen tisztázó jellegű tanácskozás, amely azonban a szervezők szándéka szerint semmiképpen sem volt politikai manifesztációnak értelmezhető. Az előadók nem az érintett szerzők politikai szerepére, állásfoglalásaira, ideológiai vonzalmaira koncentráltak, hanem irodalomtörténeti jelentőségükről akartak véleményt mondani.

Nem véletlen, hogy Szabó Dezsőről hangzott el két átfogó referátum, míg a többi előadás inkább szövegközeli elemzés volt – ez utóbbiaknak éppen az volt a céljuk, hogy segítsenek az egyes írói teljesítmények szak-

mai megítélésében. (Természetesen fel sem merült bármilyen vonatkozásban kimondani „az utolsó szót”. Az ilyen szemlélet mindig távol állt az Irodalomtudományi Intézet szellemiségétől.) Aki meghallgatja a konferencia hangfelvételeit, vagy elolvassa a megjelent írásokat a Jelenkorban (2013/2), konstatálhatja, hogy a színvonalas és hasznos beszélgetés nélkülözött minden agresszivitást (főként a politikait).

Annál nagyobb volt a (nem kellemes) meglepetés, amikor kiderült, hogy a műhelymunka parlamenti interpelláció tárgya lett, amely valószínűleg egyedülálló „teljesítmény” az intézet történetében. A Jobbik Magyarországért Mozgalom egyik képviselője a következő címmel szólította meg az illetékes minisztert: „Meddig tűri még a Kormány a Magyar Tudományos Akadémián zajló nemzetellenes lélekmérgezést?” Válaszában a miniszter a tényeknek megfelelően hangsúlyozta, hogy a minisztérium a konferenciát nem támogatta, az említett szerzők a Nemzeti Alaptantervbe bekerültek, továbbá folyamatos erőfeszítések zajlanak „nemzeti közösségünk emlékezetének” erősítése érdekében. Ezzel a történet lezárult; remélhető azonban, hogy a konferencián elhangzott szövegek a későbbiekben számos olvasót készítettek a felmerült problémák továbbgondolására.

Ezt a kérdést veti fel például nemrég elhunyt kiváló kollégánk, Szegedy-Maszák Mihály is utolsó könyvében: „Égetően szükséges volna a két világháború közötti időszak irodalmának összefoglaló értelmezése, ám erre a közmegegyezés hiánya miatt nincs kilátás. Ezért nyílik lehetőség műkedvelőknek is arra, hogy hatással legyenek a Nemzeti Alaptantervre.” A konferenciát követő évben az osztály pontosan ebben a témakörben kívánt nagyobb tanácskozást rendezni több szakma (történészek, művészet- és zenetörténészek, filozófusok) részvételével. Támogatást azonban nem kapott.

IRODALOMELMÉLETI OSZTÁLY

Az Irodalomelméleti Osztály megalapítása

Az akadémia 1954-ben megalapított egy irodalomelméleti albizottságot, amely működni soha nem működött ugyan, de volt egy alakuló ülése, amelyen az egybegyűltek meghatározták a célokat. Azok a megfogalmazások szó szerint kerültek be 1956-ban a frissen alapított Irodalomtörténeti Intézet első ötéves tervébe: a marxista-leninista módszerek fejlesztése, a polgári módszerek kritikája. Csakhogy amikor az intézet 1959-ben ténylegesen nekilátott az osztály megszervezésének, a leendő munkatársak (elsősorban Nyíró Lajos), akiknek semmi kedvük nem volt ezt az ideológiai zsandárszerepet eljátszani, átírták a célokat olyan apró változtatásokkal, amelyeknek az adott társadalmi kontextusban óriási jelentőségük volt. Azzal kezdték ugyan, hogy „[a] csoport munkájának centrumában kell állniok a szocialista realizmus kérdéseinek”, de rögvest határozottan leszögezték: „Nem szabad azonban azt hinni, hogy ez a csoport fog eldönteni minden elméleti kérdést. Feladata, hogy állandóan felszínen tartsa őket.” A kérdések hatalmi szóval történő lezárása helyett a kérdések nyitva tartására vállalkoztak tehát. És mi lesz a polgári módszerek kritizálásával? Ehelyett azt vállalták, hogy dokumentálják a kurrens irányzatokat és tájékoztatják eredményeikről a hazai tudományos közösséget.

Ezzel létrejöttek egy az eredeti hatalmi szándékkal egyáltalán nem egyező, potenciálisan szubverzív irodalomelméleti munka keretfeltételei.

A szituáció azonban láthatólag paradox: a párt létrehoz egy intézményt a tudományterület ideológiai ellenőrzésére, az egységes, hatalmi szóval garantált igazság képviselésére, és e szervezet azonnal kinyilatkoztatja, hogy célja a végső válaszok folyamatos megkérdőjelezése, valamint a tájékoztatás egymással versengő elméletek eredményeiről. Az intézmény, amelyet eredetileg éppen azért akartak megalapítani, hogy

az elnyomás, az ellenőrzés eszköze vagy legalábbis háttérintézménye legyen, már a tényleges alapító okiratban leszögezte, hogy a feladata a monolit tudományfelfogás folyamatos és aktív tagadása lesz. Hogyan volt ez lehetséges? Az egyik ok nyilván Nyíró kíváncsisága és intellektuális bátorsága lehetett, a másik magának az alakuló intézetnek viszonylag nyitott szellemi légköre.

Nyíró Lajos (1921–2014)

1953-ban került az MTA Irodalomtörténeti Dokumentációs Központba, amelyből 1956-ban az Irodalomtörténeti Intézet alakult. 1961-től, megalakulásától vezette az Irodalomelméleti Osztályt (1989-es nyugdíjazásáig), melyet a pártközpont azzal a céllal hozott létre, hogy felvegye a harcot a lukácsi nagyrealizmus-konceptcióval. Nyíró Lajos és munkatársai (az ekkor indított Kritika című folyóirat nyilvánosságát felhasználva) nem Lukács György állítólagos revizionizmusát bírálták, hanem a konzervativizmusát, és a felsőbb hatalom nem kis megrökönyödésére az avantgárd elismerését és az új irodalomelméleti felismerések átvételét szorgalmazták (nem sokon múlt, hogy az osztályt nem szüntették meg a hatvanas–hetvenes évek fordulóján). Nyíró Lajos oroszánrészről vállalt a magyar irodalomtudomány hatvanas és hetvenes évekbeli küzdelmeiben, a kultúrpolitika által szorgalmazott ideológikus elvek (realizmus, szocialista realizmus, pártosság) visszaszorításában, az irodalomelmélet rangjának elismertetésében (már magát az elméletet is mint önálló diszciplínát kellett elismertetni a kizárólagosként kezelt irodalomesztétikával szemben), az orosz formalisták és a 20. századi poétikai iskolák újításainak közvetítésében (ő elsősorban az orosz formalista és a szociológiai iskolának lett nemzetközileg is ismert kutatója), a módszerek pluralitásának elfogadtatásában. Részben Nyíró Lajosnak köszönhető, hogy az 1960–1970-es években az Irodalomtudományi Intézet széles körű nemzetközi kapcsolatokra tett szert. A pluralitás-elv érvényesítésének eredményeként az Elméleti Osztály a különféle irányzatok közös műhelye lett.

Nyíró Lajos pályájának egyes állomásait reprezentálják azok a tanulmánykötetek, melyeknek szerkesztője és társszerzője volt: *A szocializmus irodalma: Tanulmányok az irodalom szocialista elméletéről* (1966),

Irodalomtudomány (1970) – elsőként vállalkozott a „polgári” eszmétörténeti irányzatok tárgyilagos bemutatására, s így megjelenésekor ennek a kötetnek volt a legnagyobb visszhangja –, *Szemiotika és művészet* (1977; 1979-ben megjelent oroszul is), *A marxista irodalomelmélet története: A kezdetektől 1945-ig* (1981). Önálló tanulmánykötete: *Irodalomelmélet – korszerű művészet* (1967). Tevékeny tagja volt az intézményes kereteken kívül alakult ún. Szemiotikai Klubnak is. A kilencvenedik évét betöltő Nyíró Lajosról kapta nevét az ünneplés keretében az Irodalomelméleti Osztály egyik szobája.

Elméleti Osztály versus Pártközpont

Az Irodalomelméleti Osztály hajdani vezetői, Nyíró Lajos és Szili József, ha kérdezték őket, s ha olyan kedvükben voltak, tanulságos, egyszerre nyomasztó és felemelő eseteket meséltek az Irodalomtudományi Intézet és az osztály viselt dolgaiból. Nyíró például egyszer arról az időről, a hetvenes évek elejéről beszélt, amikor – éppen javában folyt az úgynevezett strukturalizmus-vita – minden reggel rossz érzéssel vette kézbe az újságot. Attól tartott, hogy az osztály, esetleg az egész intézet átszervezéséről, megrendszabályozásáról, netán megszüntetéséről talál majd hírt a pártlapban. Minden reggel megkönnyebbülhetett. A nap során azonban a félelmek újratermelődtek – egészen másnap reggelig. Hónapokig élt balsejtelmek feszültségében. Igaz, látott ő már cifrábbat is.

Nyíró Lajos ifjú éveit Franciaországban töltötte, majd a Szovjetunióban járt egyetemre. A magyar strukturalizmus szempontjából mindkét életrajzi tény komoly jelentőségre tett szert. Nyíró – aki az egyetemi évei után egészen pontosan tudta, mi az, ami ellenére van – nemcsak az Irodalomelméleti Osztályt vezette, hanem az intézet párttitkára is volt. Ez utóbbi azonban nem azt jelentette, hogy a pártvezetés utasításait közvetítette volna az intézetnek, hanem sokkal inkább azt, hogy ő volt az intézet villámhárítója, akibe a pártközpont vagy a kerületi pártbizottság időnként belecsapott. Tudni kell azt is, hogy Nyíró nemigen lehetett a szovjet mumussal riogatni, hiszen közvetlenül is tudott tájékozódni a legfrissebb moszkvai fejleményekről, valamint arról, miképpen látták ezeket nyugaton. A pártapparát-

tus káderei számára Nyírő roppant kellemetlen jelenség lehetett, mert ha szükséges volt, náluk sokkal több Lenin-mű részleteit tudta kapásból – oroszul – a vitapartnerei fejére idézni. Mivel a hatvanas években megszűnőben volt Magyarország teljes elzártsága a nyugattól, a strukturalizmus, vagy általánosabban fogalmazva a kortárs keleti és nyugati irodalomtudomány előbb-utóbb Nyírőtől függetlenül is eljutott volna valahogyan hozzánk. Az események azonban azt mutatják: messze ható következményekkel járt, hogy Nyírő egyszer, a hatvanas évek elején egy francia kiadványban utalásokat talált az orosz formalisták irodalomelméleti elképzeléseire. Hogy orosz formalisták egyáltalán léteztek, újdonság volt számára. Ez nem volt része annak a tananyagnak, melyet a Szovjetunióban az irodalom szakos egyetemistáknak oktattak. A kortárs francia irodalomelméleti fejlemények és a hajdani orosz formalisták elgondolásainak tanulmányozása Nyírő esetében egyazon érdeklődésben találkozott össze. Nagyjából ezzel az eseménnyel vette kezdetét a strukturalizmus hazánkban. Nem Nyírő volt ekkoriban az egyetlen, aki olvasta a hajdani formalistákat és a kortárs strukturalistákat, de történetesen ő volt az, aki némi intézményes keretet és védelmet tudott biztosítani azoknak – közöttük is elsősorban Hankiss Elemérnek –, akik rokonszenveztek a strukturalizmussal.

Ezek a körülmények és feltételek tették lehetővé a hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején az Irodalomelméleti Osztályhoz kapcsolódó publikációknak azt a bőségét, melynek a dogmatikus erők már csak tudományon kívüli eszközzel, párthatározattal tudtak véget vetni. Az intézet és az osztály, bár fennmaradásuk hajszálon függött, túléltek a nehéz időket.

A nagy áttörés

A pártközpont dolgozóinak aggodalmait – ha a folyóiratokban (elsősorban a régi Kritikában, továbbá a Helikonban, Valóságban, Tiszatájban, ItK-ban) megjelent, száznál is több közleményt nem számoljuk, mivel a derék dogmatikus elvtársak aligha olvasták őket – a következő könyvek válthatták ki: Nyíró Lajos, *Irodalomelmélet – korszerű művészet: Tanulmányok* (1967); Hankiss Elemér, *A népdaltól az abszurd drámáig* (1969); Nyíró Lajos (szerk.), *Irodalomtudomány: Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól* (1970); Hankiss Elemér (szerk.), *Strukturalizmus* (1971); Hankiss Elemér (szerk.), *Formateremtő elvek a költői alkotásban: A verselemzés új módszerei és lehetőségei* (1971); Hankiss Elemér (szerk.), *A novellaelemzés új módszerei* (1971); Miklós Pál, *Olvasás és értelem* (1971).

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség 1972-ben kiadott határozata név szerint is megbélyegezte Hankiss Elemért és Bojtár Endrét mint akik „a marxizmussal össze nem egyeztethető módon” alkalmazzák a „formalista-modernista” szemléletet. Az állásfoglalásból kiolvasható az is, hogy a pártvezetést nem annyira az egyedi kutatók egyedi könyvei, hanem sokkal inkább a sokszerzős, Nyíró és Hankiss által szerkesztett kötetek, vagyis a csoportos fellépés és az irányzattá szerveződés lehetősége aggasztotta. Félelmeik jogosak voltak. Hankiss úgy hivatkozott a kortárs nyugati irodalomelméleti szakirodalomra (ekkoriban a hajdani orosz formalizmust is nyugati kiadványokból lehetett ismerni), mintha ez akkoriban nem főbenjáró bűn, hanem a világ legtermészetesebb dolga lett volna. Társai követték a példáját. Hankiss érzékeny ponton találta el a hazai – marxista és hagyományos – irodalomtudományt, melynek ezáltal azonnal megmutatkozott az avíttsága, bezápuultsága, tájékozatlansága. Amikor 1971-ben megjelent a *Strukturalizmus*, bár volt némi acsarkodás, de már senki nem merészelte vitatni az irodalomelméleti tájékozottság követelményét. Párthatározat ezt már nem tudta visszacsinálni. A hatvanas években még többen is beszámoltak arról, hogy el tudták képzelni a formalizmus és a strukturalizmus eredményeinek feldolgozását a marxizmuson belül, de az állásfoglalás – melynek hangvétele elmúlt időket idézett fel – azáltal, hogy a marxizmust és a formalizmust egymást kizáró ellentétekként állította be, voltaképpen a marxizmust rekesztette ki a közelmúlt és a jelen tudományos fejle-

ményei iránt érdeklődő irodalmárok számára a választható lehetőségek közül. Az állásfoglalás azt sugallta, hogy a hatalom a nyitást nem, csupán a marxizmus dogmatikus változatát tudja elfogadni – ez pedig sem újdonságot, sem tudományos érdekességet nem tartogatott. Ezután a közhangulat az állásfoglalástól függetlenül is úgy alakult, hogy a marxizmust, bármelyik változatát, már csak aláíratlan pártdokumentumok, elvakult és hajthatatlan megszállottak, esetleg ismert törtetőök merészelték számon kérni másokon a nyilvánosság előtt.

A felsorolt könyvek egyébként még ma is érdekesek. Ezúttal egyetlen példa is elegendő. A Nyíró által szerkesztett *Irodalomtudományban jelent meg Szili Józsefnek az Adalékok az új kriticismus esztétikai nézeteihez* című tanulmánya. Immár csaknem fél évszázada ez a tanulmány a legjobb, legteljesebb és legalaposabb hazai áttekintése az érdekes elméleti újdonságokat feltáró amerikai szerzők munkásságának.

Hankiss Elemér (1928–2015)

1963–1965 között az Európa Könyvkiadó angol–amerikai–nyugatnémet szerkesztőségének vezetője (ekkor írt két nagyobb munkája: *Anglia az újkor küszöbén*, Makkai Lászlóval közösen, 1965; *Hamlet színéváltozásai*, 1965, de csak 1995-ben jelent meg). 1965-től az Irodalomelméleti Osztály munkatársa. A *Hamlet* hatásmechanizmusának vizsgálata vezette el a poétika és a pszichológia kapcsolatának tanulmányozásához (*Az irodalmi kifejezésformák lélektana*, 1968). Mindezelőtt az intézet népszerű folyóiratában, a *Kritikában* megjelent írásaival lett maga is népszerű: meglepő és ugyanakkor könnyen átlátható elemzési szempontokat és technikákat kínált, amelyek révén merőben új megvilágításba kerültek József Attila „komplex” képei (1966), fény derült a népdalok és a slágerszövegek hatásának összetevőire (1967), a lírai vers kommunikációs mechanizmusára (1968), a regénybefejezések értékszerkezetére (1969). Cikkeivel valóságos iskolát teremtett, s legfontosabb írásainak gyűjteményes kiadása, *A népdaltól az abszurd drámáig* (1969) lendületes, színes stílusával a szakmai köröket messze meghaladó érdeklődést keltett.

A hatvanas–hetvenes évek fordulóján tudományszervező tevékenysége is jelentős, az MTA Stilisztikai és Verstanai Bizottságának

titkáraként két nagy sikerű – a magyarországi irodalomértelmezés módszertanában fordulatot kiváltó – konferenciát szervezett (könyv-változatuk: *Formateremtő elvek a költői alkotásban*, az 1968. novemberi verselemző vitautülés anyaga, 1971; *A novellaelemzés új módszerei*, a szegedi novellaelemző konferencia anyaga, 1971). Hankiss állást foglalt az irodalomtudomány kvantitatív módszerei mellett (1968), s minthogy a mű struktúrájának és hatásának összefüggését vizsgálta, kézenfekvő volt a strukturalista módszerek iránti nyitása, aminek egyik látványos dokumentuma az 1971-ben megjelent kétkötetes szöveggyűjtemény (*Strukturalizmus*), amelyet ő válogatott a legnevesebb strukturalista szerzők műveiből. Meg is bélyegezték érte a hetvenes évek elejének fagyosabb politikai klímájában; a Pándi Pál által elbitorolt és szerkesztett Kritika új évfolyamában mesterségesen gerjesztett „strukturalizmus-vita” a Hankiss elleni ideologikus kiátkozás jegyében indult (a vita anyagát lásd kötetben: *A strukturalizmus-vita: Dokumentumgyűjtemény*, 1977).

A hetvenes évek derekán Hankiss Elemér érdeklődése az értékszociológia felé fordult, s a versek és regénybefejezések szerkezete mellett és után a társadalmi csoportok értékpreferenciáit kezdte vizsgálni (kötetben: *Érték és társadalom: Tanulmányok az értékszociológia köréből*, 1977). 1975-ben lett az irodalomtudomány doktora, disszertációja (*Az irodalmi mű mint komplex modell*) 1985-ben jelent meg. 1975-ben a Szociológiai Intézet munkatársa lett (1983-ban hagyta el végleg az Irodalomtudományi Intézetet), ahol előbb osztályvezető, 1995–1998 között az intézet igazgatója. A nyolcvanas évek végén ismét területet váltott: a kiutat, illetve a gyógymódot kereste társadalmi bajainkra. Bár 1990-ben közfunkciót is vállalt, a Magyar Televízió elnöke lett, 1993-ban lemondatták, s legemlékezetesebb szereplése az volt, ahogy a nyilvánosság előtt felvette a kesztyűt a politikai támadásokkal szemben. A kilencvenes években újabb fordulat következett pályáján, immár a filozófiai antropológia nagy kérdései kezdték el foglalkoztatni.

Bonyhai Gábor (1941–1996)

1966-ban végzett a JATE magyar–német szakán, Halász Előd volt a mestere, akárcsak a későbbi szegedi „generatív poétikai iskola” képviselőinek. Nemcsak szellemtörténeti orientációját köszönhette Halásznak, hanem a Thomas Mann életműve iránti fokozott érdeklődését is. Első nagyobb szabású munkája a *Szignifikáns forma mint értékmetafizika Thomas Mann „Der Erwählte” című regényében*, ennek alapján nyerte el az egyetemi doktori fokozatot 1966-ban (átdolgozott változatát 1974-ben jelentette meg *Az értékek rendszere Thomas Mann „A kiválasztott” című regényében* címmel). 1967 elején került az akkor még Irodalomtörténeti Intézetbe, az Irodalomelméleti Osztályra. Elsőként szimbolikus logikát tanított idősebb és fiatalabb kollégáinak, Carnap olvasására buzdított, miközben Nietzsche-t vagy Heidegger-t „obskurantista” szerzőként utasította el. Először az Irodalomtudományi Intézet folyóiratai biztosítottak nyilvánosságot számára: *A Szarvas-ének szerkezetelemei* a régi Kritika, az *Egy festészeti és egy zenei forma imitációja Celan „Halálúgá”-jának struktúrájában* a Helikon hasábjain jelent meg 1968-ban. Ekkor Moszkvában a Lomonoszov Egyetemen Szamarin professzor aspiránsa lett, s 1971-ben védte meg az *Untersuchungen zu Thomas Manns Schaffensmethode (Unter besonderer Berücksichtigung des „Doktor Faustus”)* című kandidátusi disszertációját, melynek fejezeteit önálló tanulmányokként publikálta. Hazatérve tagja lett a fiatal kutatók Szövegmagyarázó Műhely nevű csoportosulásának.

Kezdetben a tökéletes tudományos módszer keresése vonzotta; Husserl volt rá a legnagyobb és legtartósabb hatással. Később, hermeneutikai fordulata idején is részben Husserl felől talált rá Heideggerre. Egyike volt azoknak, akik a hatvanas–hetvenes években a magyar irodalomtörténet-írást uraló pozitivista szemlélet, illetve az irodalomelméletet kiszajátító lukácsi esztétika ellenében keresték a megújulás lehetőségét. Tanulmányai, elemzései utat törtek és mintául szolgáltak a fenomenológiai és strukturalista, majd a hermeneutikai beállítottságú irodalomértelmezés számára. A hetvenes évek elején írt legjelentősebb tanulmánya, az *Értéknyelv* (Magyar Filozófiai Szemle, 1974) a Thomas Mann-regények értékelemzésének tanulságait kísérte meg általánosítani, átfogó képet adva az érték kommunikációjának mechanizmusáról és történetiségéről. A századelő fiatalon meghalt tehetségét, Popper Leót az ő közvetítésével ismerte meg a nemzetközi tudományos élet: az *Anfänge einer*

nicht-divinatorischen Verstehenstheorie bei Leo Popper und dem jungen György Lukács című, németül megjelent írása (1984) élénk visszhangot váltott ki. Az 1980-as évek elején érdeklődése a hermeneutika felé fordult, ebben szerepet játszott Heidegger fő művének, a *Lét és időnek* kontrollfordítása (1984–85-ben). Legjelentősebb tanulmánya e korszakból a *Hermeneutika és morfológia* (Literatura, 1984).

Az 1970-es években bontakozott ki fordítói munkássága (Nicolai Hartmann: *Esztétika*, 1977; Roman Ingarden: *Az irodalmi műalkotás*, 1977; Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, 1984; Peter Szondi: *Bevezetés az irodalmi hermeneutikába*, 1996). 1977-ben az ő sorozatszerkesztésében indult az *Opus: Irodalomelméleti tanulmányok* című könyvsorozat, azzal a céllal, hogy magyar szerzők irodalomelméleti tárgyú tanulmányait adja közre. A Helikon négy tematikus száma fűződik részben vagy egészben hozzá (*Tudomány-e az irodalomtudomány?*, 1976; *Recepciókutatás és befogadásesztétika*, 1980; *Régi és új hermeneutika*, 1981; *A műfordítás távlatai*, 1986). Az *Opus* könyvek új sorozata az ő munkáinak gyűjteményes kötetével indult (2000).

Opus: Irodalomelméleti tanulmányok

Az *Opus* sorozat első tucatnyi kötete 1977 és 1990 között jelent meg, a szerkesztőbizottság tagjai Bonyhai Gábor, Hermann István és Szerdahelyi István voltak, a sorozatszerkesztő Bonyhai. Három – rendkívül jelentős – gyűjteményes kötet jelent meg ez idő alatt: *A strukturizmus-vita* (1977), az *Ismétlődés a művészetben* (1980) és *Az irodalomtörténet elmélete* (1989). A cél részint az volt, hogy állandó és megbízható fórumot biztosítson a legfontosabb friss irodalomelméleti munkáknak, valamint hogy a legérdekesebb viták, konferenciák, eszmecserek valahogyan széles körben hozzáférhető formában megjelenhessenek. Ebben az első tizenhárom évben összesen tizenkét kötet látott napvilágot, többek között Takács Ferenc, Bojtár Endre, Radnóti Sándor jelentős és nagy hatású munkái. A kiszámíthatatlan és hektikus könyvpiacra az elméleti munkák biztos, bár szűkös terepe lehetett a sorozat.

A rendszerváltás után a sorozat megszűnt. Sikerült azonban tíz évvel később, 2000-ben megindítani – Veres András és Kálmán C.

György sorozatszerkesztésében, a korábbihoz hasonló célkitűzéssel – az *Opus* új sorozatát. Tisztelgésként a korábbi széria szerkesztője, az időközben elhunyt Bonyhai Gábor emléke előtt, az indítás az ő műveinek összegyűjtött kiadása volt. Azóta egy gyűjteményes kötet jelent meg (*Az értelmező közösségek elmélete*, 2001), és az Irodalomelméleti Osztály számos tagja tette közzé fontos munkáit (Gránicz István, Hajdu Péter, Szili József, Varga László, Veres András, Z. Varga Zoltán), valamint a fiatalabb generáció is szívesen választja ezt a sorozatot művei publikálására (Bagi Zsolt, Horváth Györgyi, Görföl Balázs).

Az el nem ért bizonyosság (1973)

Legalább két szálon kapcsolódik e vállalkozás az Irodalomelméleti Osztályhoz. Németh G. Béla 1968 őszén barátjának, Hankiss Elemérnek tanácsát megfogadva döntött úgy, hogy líraelemző szemináriumot indít az Irodalomtudományi Intézetben. Magának Hankissnak elemzéstechnikai javaslati is ösztönzőleg hatottak a pályájukat kezdő fiatalokra. A tanítványok részben az intézetből, részben az egyetemről kerültek ki. Hetente találkoztak, és közösen vitatták meg a mindenkor előadó elméleti vagy műértelmező beszámolóját. A társaság kezdetben korántsem volt egységes: Németh G. Béla elsősorban a német szellemtörténetben volt otthon, a tanítványok közül Szegedy-Maszák Mihály az angolszász irányzatokban, Veres András Lukács György vonzásköréből indult stb. De valamennyien elvetették a Magyarországon hivatalosnak számító, túlpolitizált, ideologikus szemléletet. Igyekeztek tájékozódni a 20. századi elméleti irodalomban, kivált a formalista, strukturalista és fenomenológiai irányzatok iránt érdeklődtek (ebben Bonyhai Gábornak és Bojtár Endrének volt közvetítő szerepe). Ingarden nyomán jelentésszinteket különböztettek meg, a versszerkezet feltárásában párhuzamosan vizsgálták a poétikai és az eszmei tényezőket, a művek jelentését történetileg változónak fogták fel. Közös kiindulópont lett, hogy a műalkotás jelentése nem azonosítható szerzője önértelmezésével, s hogy minden interpretáció mögött elmélet húzódik meg, akár számot vet ezzel az értelmező, akár nem. A szeminárium tagjai elsősorban szövegeket elemeztek (Arany János

mellett Kosztolányi, József Attila és Pilinszky verseit), de Németh G. Béla ösztönzésére mindig történeti szempontok érvényesítésével. A szeminárium mintegy önképző műhelyként működött, a tagok egymásnak olvasták fel friss olvasmányélményeiket, vitatkoztak a fontosnak ítélt szerzők művein.

A közös munkának első eredménye lett *Az el nem ért bizonyosság* című kötet, amelynek elemzése 1969 és 1971 között készültek. 1973 februárjában jelent meg (1972-es évszámmal). A kötet hét tanulmányt tartalmaz: Ujhelyi Mária (*Kettős indítás: a líra és a ballada válaszüttján – A varró leányok*), Korompay H. János (*A kompozíció harmóniateremtő szerepe az elegico-ódában: Letésem a lantot*), Zemplényi Ferenc (*Az allegória és a jelkép határán: Reményem*), Veres András (*Elbizonytalanodó moralitás, ironikus életkép: Kertben*), Vajda András (*Látomásteremtés – jelképátformálás: Ráchel*), Szörényi László (*A humoros elégia: Visszatekintés*) és Szegedy-Maszák Mihály írását (*Az átlényegített dal: A lejtőn*). Arany János nagykőrösi lírájának jelentőségére és ugyanakkor problematikus jellegére Németh G. Béla 1967-ben megjelent Aranytanulmánya hívta fel a figyelmet. *Az el nem ért bizonyosság* szerzői is Németh nyomdokain haladtak, amikor Arany költői teljesítményét annak alapján ítélték meg, hogy a nagykőrösi korszakát élő Arany-nak Baudelaire volt a kortársa. Ugyanakkor Németh-től (és voltaképpen Hankisstól is) eltérően teljes versek aprólékos szöveganalízisével próbálták meg alátámasztani véleményüket. A morfológiai, verstani és nyelvi-retorikai tulajdonságoktól a metafora- és motívumkincsen át a kompozicionális és műfaji tényezőkig igyekeztek kimutatni az egyes versek sajátos megoldásait.

A kötet éles vitákat váltott ki: részben szokatlan elemzéstechnikáját, részben Arany János lebecsülését kifogásolták. Utóbb – a Hankiss Elemér szerkesztette két konferenciakötet társaságában – módszertani fordulatként értékelték a hazai műelemző irodalomban.

Szövegmagyarázó Műhely

1979 elején alapította Bojtár Endre, Bonyhai Gábor, Horváth Iván, Szegedy-Maszák Mihály és Veres András (valamennyien az Irodalomtudományi Intézet munkatársai) a Szövegmagyarázó Műhelyt, azzal a céllal, hogy közösen új irodalomelméleti koncepciót dolgozzanak ki. Az elnevezés első felét Horváth Iván javasolta, arra hivatkozva, hogy a szövegközpontúság hangsúlyozása radikálisan elhatárolja a társaságot a honunkban (is) uralkodó ideologikus beállítottságtól, a második felét pedig Bojtár Endre, az orosz formalisták és strukturalisták körében kedvelt névválasztás nyomán, amely a mesterséget (a mesterség tudását) emeli ki a művészi alkotásmóddal szemben. A társaság első lépésként egy TIT-előadássorozat keretében fejtette ki, hogy szerinte milyen elméleti háttérrel történik, illetve történhet az irodalmi művek értelmezése. (Az Irodalomelméleti Osztályon készülő kézikönyv munkálataiba is valamennyien bekapcsolódtak.)

Az elméleti munkával párhuzamosan műelemzéseket is készítettek. Elsőként Bojtár Endre javaslatára Esterházy Péter 1979 elején megjelent *Termelési-regény (kissregény)* című könyve értelmezésére vállalkoztak: az elemzéssorozat a *Mozgó Világ* 1979/6. számában jelent meg *Ötfokú ének* címmel (Bonyhai Gábor helyére Szörényi László ugrott be). 1981-ben további tagokkal bővült a társaság, és a kortárs magyar irodalomról terveztek tanulmányokat készíteni; egyes szövegek később meg is jelentek (Ács Pál Vas Istvánról, Kálmán C. György Nagy Lászlóról, Szegedy-Maszák Mihály Ottlik Gézáról, Veres András Konrád Györgyről publikált tanulmányt). 1984 után ebben a formában megszűnt a műhely, elsősorban azért, mert a meghatározó tagjai közül többen külföldön vállaltak munkát.

A társaság megalakulásának voltak előzményei. Hárman (Szegedy-Maszák, Szörényi és Veres) már részt vettek a Németh G. Béla-féle líraelemző szeminárium keretében készült Arany János-elemzésekötetben is (*Az el nem ért bizonyosság: Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, 1972). A kötet kedvező fogadtatásának köszönhető, hogy az Irodalomtudományi Intézet fiataljai szervezhatték meg 1973-ban azt a tudományos konferenciát (*Ismétlődés, párhuzamosság, ritmus* címmel), amelyen az egész velük egykorú – művészettel és társadalommal foglalkozó – tudós nemzedék részt vett. (A tanácskozás anyaga nagy késéssel, 1980-ban jelent meg.) 1975 augusztusában alakult meg az intézetben a Fiatal Irodalomtörténészek Köre, hogy részt vegyen az

irodalomoktatás reformjában (1976-ban az MTA kebelében megalakult Irodalmi-nevelési Munkacsoportnak Veres András lett a titkára). E kört tévesen azonosítják a Szövegmagyarázó Műhellyel, tagjai közül csak négyen (Horváth, Szegedy-Maszák, Szörényi és Veres) vettek részt az utóbbiban is. A helyzetfelmérésről és tervezésről idővel áttértek a gyakorlatra: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András 1976-ban megnyerték az új gimnáziumi 2. osztályos tankönyv, 1977-ben pedig a 3. osztályos pályázatát. (Mint hogy az első osztályos pályázatnyertes időközben meghalt, Ritoók Zsigmond társaságában ők írták meg az első tankönyvet is.) A 2. és 3. osztályos tankönyv elkészítésében részt vett Bojtár Endre, Horváth Iván, Szörényi László és Zemplényi Ferenc is. Az új reformtankönyvek 1979 és 1982 között jelentek meg, és a radikális szemléletváltást képviselő és igénylő fellépésükkel heves vitákat váltottak ki. (Ezek főbb dokumentumait tartalmazza: *Tankönyvháború: Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes–nyolcvanas években*, 1991.) Alighanem e tankönyvek létrehozása volt a Szövegmagyarázó Műhely tagjainak legjelentősebb közös teljesítménye.

Az irodalomelmélet magyarra fordítása

Az Irodalomtudományi Intézet, azon belül is az Irodalomelméleti Osztály számos munkával járult hozzá az 1970–1980-as években, hogy a honi irodalomtudomány kitörjön a nemzetközi tudományos elszigeteltségből, az egyoldalú, ideológiai alapon korlátozott szakmai tájékozódásból, s hogy a hazai szakmai közönség, kutatók, egyetemi oktatók és hallgatók szélesebb betekintést nyerjenek az irodalom tudományos vizsgálatának nemzetközi irányzataiba. (Bár Bojtár Endre már a 60-as években is fordított alapműveket, Kosiktól 1967-ben *A konkrét dialektikáját*, majd egy évre rá Markiewiczztől *Az irodalomtudomány fő kérdéseit*.) E célkitűzés jegyében került sor a hatvanas évek végétől az orosz formalizmus, a strukturalizmus, az amerikai új kritika és a német recepcióesztétika, hermeneutika fontosabb műveinek részben vagy egészben magyarra fordítására és kiadására. Már a hatvanas évek végén megindult az irodalomtudomány nem marxista iskoláinak magyar recepciója, amikor is a Helikon tematikus lapszámokat szentelt az újabb nyugati poétikai és társadalomtudományi iskoláknak (1968/1. sz. *A strukturalizmusról*;

1971/2. sz. *Irodalomelméleti viták Franciaországban*; 1973/2–3. sz. *Irodalomtudomány és szemiotika*). A hetvenes évek elejétől az Irodalomelméleti Osztály kutatóközössége az élére állt az irodalomelmélet legjelentősebb művei magyarra ültetésének, s általában az irodalomelmélet mint diszciplína magyarországi elismertetésének fontosságát is elsők közt ismerte fel. Hankiss Elemér, Bojtár Endre, Szili József és Bonyhai Gábor, az intézet más osztályainak munkatársaival, például Szegedy-Maszák Mihállyal vagy Gránicz Istvánnal együtt számos nagyszabású szövegkiadással jelentkezett, s az általuk megteremtett hagyományt az osztály későbbi nemzedékei is követték. E vállalkozás egyik első eredménye, a strukturalizmus magyarországi recepciójának kiemelkedő eseménye a Hankiss Elemér által szerkesztett kétkötetes *Strukturalizmus* válogatás (1971), amely – igen tágan érte a strukturalizmust – nemcsak az irodalomtudomány néhány alapszövegével (Jakobson, Tinyanov, Ingarden, Lotman, Brooks, Riffaterre stb.) ismertette meg a honi közönséget, hanem a néprajz, az antropológia, a nyelvészet, a tömegkultúra-kutatás új szemléletű tudományos megközelítésére is példát szolgáltatott. A rákövetkező évben, 1972-ben jelent meg René Wellek és Austin Warren kézikönyvének, *Az irodalom elméletének fordítása Szili Józseftől*. 1977-ben Roman Ingarden *Az irodalmi műalkotás* című alapműve Bonyhai Gábor fordításában, sőt Bonyhai ugyanebben az évben Nicolai Hartmann *Esztétikáját* is lefordította. Bonyhai Gábor fordítói munkásságának a csúcsát Hans-Georg Gadamer *Igazság és módszer* című korszakos művének lefordítása jelentette, melynek megjelenése nagy eseménynek számított a magyarországi filozófiai és esztétikai életben, s egyetemi hallgatók nemzedékei nyertek betekintést a hermeneutikába e fordítás nyomán (1984). A nyolcvanas évek végére az ideológiai korlátozás enyhülése után az irodalomelmélet forrásainak magyar kiadása is megélné a sötét éjszakát s egyben többpólusúvá is vált. Az Irodalomelméleti Osztály munkatársai ezekben az években is fontos munkák magyarra ültetésével vették ki részüket az immár az egyetemi oktatásban is megjelenő irodalomelmélet magyarországi népszerűsítéséből. Közülük is kiemelkedik a Bojtár Endre válogatásában és szerkesztésében megjelent *Struktúra, jelentés, érték: A cseh és a lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban*, illetve Northrop Frye *A kritika anatómiája* című munkájának magyar fordítása Szili Józseftől, mindkettő 1988-ban. 1996-ban jelent meg Bonyhai Gábor fordításában Peter Szondi *Bevezetése az irodalmi hermeneutikába*.

A strukturalizmus után (1992)

Az Irodalomelméleti Osztály még Nyíró Lajos vezetésével (akinek a helyébe 1989-es nyugdíjazása után Szili József lépett) egy irodalomelméleti kézikönyvet szándékozott létrehozni. Menet közben módosult a koncepció: a kötetet készítő közösség elvetette az elméleti problémák koherens rendszerezésének és az egymást kizáró igénnyel fellépő elméleti iskolák bármiféle szintézisének lehetőségét. Úgy találta, hogy „az irodalom kutatása csak az önmagukban konzisztens elméletek közötti térben lehetséges”, s ezért az elkészült kötet egymástól különböző területekről szóló és ugyanakkor egymással érintkező megközelítésmódot megvalósító tanulmányok gyűjteménye lett. Mint az a szerkesztői előszóban olvasható: a kötetben helyet kapó dolgozatok „az összeegyeztethetetlen elemek egységén alapuló, az összeférhetőségüket feltételező konzisztencia feszültségeiből nyernek erőt, miközben rendhagyó módon a rendhagyót rendszerezik”. A könyv szerzői vállalták a „műfajtalankodás” kockázatát, s eljárásukat egyszerre tekintették a hazai és a nemzetközi irodalomelméleti helyzet adekvát képének és expresszív eszközének. A könyv 1992-ben jelent meg. Az osztály munkatársai (Bojtár Endre, Kálmán C. György, Szili József, Veres András) mellett részt vettek benne az osztály „tisztelőbéli” kültagjai, Horváth Iván és Szegedy-Maszák Mihály is. Bonyhai Gábornak *Az irodalmi mű létezési módja* című, ugyancsak a kötetbe tervezett tanulmánya befejezetlen maradt.

A megjelent könyv hat tanulmányt tartalmaz: az irodalmi mű értéke és értékelése (Bojtár Endre), a különféle verselméletek „három példán bemutatva” (Horváth Iván), az irodalmi mű alaktani hatáselmélete (Szegedy-Maszák Mihály), az irodalom mint folyamat (Szili József), beszédaktus-elmélet és irodalomelmélet (Kálmán C. György), irodalomértelmezés és értékorientáció (Veres András).

A strukturalizmus után volt a rendszerváltás után az első kézikönyv, amely a kötelező marxizmus elvárásrendszerétől és kontextusától immár megszabadulva mutatta meg, hogyan lehet az új helyzetben irodalomról, irodalomtudományról és irodalomelmületről szabadon beszélni, úgy, hogy a megszólalásban sem az ideológiai igazodás, sem az ideológiai lázadás aktusa nem játszik szerepet.

Pont fordítva

A *Fordítás, közvetíthetőség és kulturális identitás* című kutatási programot az Irodalomelméleti Osztály fogadta be, vezetője Ritoók Zsigmond volt. Ez a kutatás nemcsak azért volt egyedülálló, mert ilyen rendszerességgel senki nem foglalkozott az utóbbi évtizedekben a fordítás kérdésével, hanem azért is, mert antik és modern irodalommal foglalkozó kutatók együttes munkájára épített, s bizonyította, hogy az antik irodalom fordításának szerepe, lehetőségei és termékei nem különíthetők el sem a modern irodalom fordításától, sem a modern irodalomtól. A pályázat egyik kiemelkedő eredménye a *Pont fordítva* sorozat. A sorozatban tíz kötet látott napvilágot, melyek azóta is sok elismerő értékelésben részesültek.

Bezeczky Gábor *Véres aranykor, hosszú zsákutca* című tanulmánygyűjteménye szakít azzal az elterjedtnek mondható hagyománnyal, amely a fordítás fordítás mivoltával nem törődik, s csupán az „eredeti” mű szerzőjének nevével fémjelzett műről van mondanivalója (ha van egyáltalán).

Két kötet jelent meg az antik művek fordítását vizsgáló tanulmányokból: a *Papírgaluska: Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról* és *A klasszikusok magyarul* vizsgálatainak az eredményei rávilágítottak arra, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben már megkezdődött a korábbi fordítói modellek átalakulása, és a magyar nyelvű szöveg egyenrangúságát valló nézetek is kialakultak.

Túl minden határon: A magyar irodalom külföldön címmel jelent meg a sorozat ötödik kötete a magyar irodalom külföldi recepciójáról és jelenlétéről. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódott a *Nyelvi álarcok: Tizenhárman a fordításról* című kötet is, amelyben különböző korosztályokba tartozó, különböző nyelvekből fordító szerzőkkel készített interjúkat adtak közre.

Régi adósságot törleszt, joggal mondható hiánypótlónak a sorozat *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig* című antológiája, amelynek célja volt egy kötetben közreadni azokat a szinte mindig polemikus hangvételű megszólalásokat, amelyek századokon keresztül jelentős hatást gyakoroltak arra, amit a fordításról gondoltak, de magukra a tulajdonképpeni fordításokra is. Erőssége a könyvnek az is, hogy magyar nyelven ez idáig gyakran emlegetett, de meg nem jelent, illetve széles körben nem föltétlenül ismert tanulmá-

nyokat is közöl. Ez a kötet azóta is a magyar fordítástudomány állandó hivatkozási pontja, inspirálója.

Ennek a párja a magyar fordításelméleti gondolkodás történetét nyomon követő, *A műfordítás elveiről* című hiánypótló szöveggyűjtemény, amely a (mű)fordítás-történeti visszatekintés szokványos kereteit kitágítva a 20. század meghatározó szövegein és a 19. század emblematikus írásain kívül fontos helyet szentel a 16–18. századnak is.

Az elmélet fordíthatóságának, a közvetítésnek és a kulturális azonosságának a kérdéseit járják körül azok a tanulmányok, amelyek a *Szó és betű szerint a világ* című kötetben láttak napvilágot. *Mű, fordítás, történet* címmel jelent meg a sorozatban Józán Ildikó monográfiája, amely bizonyos értelemben a pályázat eredményeit összegzi.

Fordításkutatásunk hol igazolta, hol módosította tudományos előfeltevéseinket, ám mindenképpen utat nyitott további alapfeladatok és kutatások számára. A fordítást a közvetíthetőség, megértés és értelmezés, saját és idegen fogalmi alapján vizsgáltuk – némiképp eltávolodva a hűségelvű hagyománytól, mely szinte kizárólag az eredeti mű és a fordítás szövegviszonyait helyezi a középpontba. Választ kerestünk arra is, hogyan és miért következett be a magyar fordítástörténet egyik legjelentősebb megújulása, mely más szempontból a hagyomány egyik legnagyobb szakadásának tekinthető: a Nyugat fordítói fölülírták a korábbi fordításelméleti gondolkodást, s hosszú évtizedekre, talán egy teljes évszázadra meghatározták a magyar irodalom fordítástörténetét.

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI OSZTÁLY

Történet

Az osztály 1986-ban alakult meg Bojtár Endre vezetésével, de a közép- és kelet-európai régió irodalmainak összehasonlító vizsgálata kezdettől fogva részét alkotta az intézet programjának. Az eleinte Világirodalmi, később Összehasonlító Irodalomtörténeti Osztály a magyar és a szomszédos nemzetek irodalmi közötti kapcsolatokat dolgozta fel. Ez a program – az érintett ország kutatóival közösen – mindkét nyelven egyszerre megjelentetett tanulmányköteteket eredményezett. Így jöttek létre az orosz (1961), a cseh–szlovák (1965), a lengyel (1969) és a délszláv (1972) vonatkozású kapcsolattörténeti kötetek gazdag anyaggal, nagyszámú hézagpótló tanulmánnyal. Napirenden volt a szomszédos irodalmak történetének megírása is, de ebből csak Sziklay László munkája, *A szlovák irodalom története* (1962) készült el. A hazai régiókutatások fellendülésében fontos mérföldkőnek számít az 1962-ben megrendezett nagyszabású budapesti összehasonlító konferencia, valamint a konferencia aktáit közlő *La littérature comparée en Europe orientale* (1963) című kötet, amely ezen a téren is megalapozta az intézet nemzetközi tekintélyét. Ennek nyomán intézetünk vezető komparatistáinak (Vajda György Mihály, Klaniczay Tibor, Sötér István, Szabolcsi Miklós) jelentős szerepük volt az AILC égisze alatt létrejött *Histoire comparée des littératures de langues européennes* (Az európai nyelvek irodalmainak története) című könyvsorozat elindításában és szerkesztésében. Jórészt személyi okok (nyugdíjazások, eltávzások) miatt a sokat ígérő kezdet után, az 1970-es évek végére elsorvadt ez a kutatási és tudományszervezési törekvés.

Az újrualapított kis létszámú osztály elsődleges célja az orosz és a német nyelvterület közötti népek irodalmának – tágabban: egész kultúrájának – összehasonlító elemzése. Az 1990-es években OTKA-támogatások segítségével sikerült fokozatosan megteremtteni a feltételeket a

komplex-szintetikus kutatáshoz, amelynek végső célja a régió összehasonlító irodalomtörténetének az elkészítése. Ez a hatalmas, szerteágazó munka csak komoly előtanulmányok után, korszakonként haladva, tanulmánykötetek és részmonográfiák segítségével végezhető el. A programba eddig több mint huszonöt fiatal és középkorú kutató kapcsolódott be, többségük külső munkatársként, egyéni megbízás alapján. Az elkészült tanulmánykötetek és monográfiák mellett a program egyik legfontosabb eredménye, hogy az osztály meghatározó szerepet játszott a fiatal kutatók kinevelésében. A kilencvenes években öt, a műhely legbelső köréhez tartozó munkatárs szerzett tudományos minősítést (Berkes Tamás 1991, Krasztev Péter 1994, Pálfalvi Lajos 1994, Balogh Magdolna 1995, Simona Kolmanová 1998).

Az osztály kutatási programjának első summázata volt a 2000-ben megjelent *Keresztirányok: Közép- és kelet-európai összehasonlító kultúrtörténet* című tanulmánygyűjtemény, amely felölelte a térség 19–20. századi művelődéstörténetének csaknem egészét, érintve és értelmezve a legfontosabb irodalmi irányzatokat. A kétezres években bekapcsolódtunk az AILC keretében készült négykötetes közép-európai irodalomtörténet munkálataiba (*History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, 2004–2010). Könyveivel és tanulmányaival Bojtár Endre lerakta a magyar tudományosságban addig még nem létező szakterület, a baltisztika (Baltic Studies) alapjait, amelynek ezáltal az intézet lett a központja.

Az osztály nemzetközi kapcsolatai gyors ütemben épültek ki, különösen termékeny kapcsolat alakult ki a szlovák, lengyel, litván, cseh és orosz társintézetekkel és tanszékekkel. A jelenleg három főből álló osztály tagjai – a humán erőforrások korlátai ellenére – rendszeresen publikálnak külföldi lapokban és kiadványokban, részt vesznek hazai és nemzetközi konferenciákon és projektekben. 2011 óta szervezeti szempontból osztályunk része a Turkológiai Kutatócsoport, amelynek szakmai irányítását 2016-ban bekövetkezett haláláig Hazai György akadémikus látta el.

Komparatiztika

A világ egészét tekintve elmondható, hogy a közép- és kelet-európai irodalmak szisztematikus kutatását kevés helyen művelik. Az összehasonlító munka a legutóbbi időkig szinte csak a szlavisztika területén folyt, s ez egy olyan – kimondott vagy kimondatlan – előfeltevésen alapul, amely a szláv népek nyelvi összetartozásából indul ki (kapcsolódva a 19. századi nemzeti mítoszokhoz). Ezeknek a szlavisztikai kutatásoknak tiszteletre méltó eredményei vannak, de egészében mégis tartalmaznak bizonyos torzításokat, mivel térségünket a „szláv világgal” azonosítják (mellőzve a magyar, román, balti stb. kultúrákat). A magunk részéről azt a megközelítést követjük, hogy az összehasonlító kutatás csak a szláv és a nem-szláv irodalmak együttes tanulmányozásával vezet olyan korrekt eredményre, amelyből hitelesen rajzolódhatnak ki térségünk kultúr-történeti folyamatai.

A közép-európai komparatiztika azt keresi, miben áll a térség műveltségének sajátos minősége, sajátos kulturális típusa. Túl akar lépni azon a módszertani korlátlan, amely térségünk irodalomtörténetét pusztán az egyes nemzeti irodalmak egymás mellé helyezésével képes elgondolni. Az általunk képviselt közép-európai komparatiztika annyiban tér el a szlavisztika hagyományos felfogásától, hogy a nyelvi rokonságtól független történeti tipológiai megközelítésre épül. A történeti tipológia a strukturalizmus műközpontú szemléletét is felhasználva az egyes művek szemantikai és poétikai elemeinek rendszerbe foglalásával jut el az irodalmi irányzat fogalmához, amelyet a regionális komparatiztika alapvető segédfogalmának tekintünk. A kutatási irány egyaránt kiterjed a magyar irodalom közép- és kelet-európai kapcsolataira, illetve a térségbeli irodalmak rokon és eltérő vonásainak tipológiai vizsgálatára.

Az irodalmi irányzat általunk használt fogalmát Bojtár Endre *A kelet-európai avantgarde irodalom* (1977, angolul 1992, szerbül 1999) alapozta meg, amely iskolát teremtett. Ennek jegyében készült el Berkes Tamás *Senki sem fog nevetni* című könyve az 1960-as évek groteszk irányzatáról (1990), Balogh Magdolna *Kiúttalan utakon* című munkája a katasztrófizmus irodalmáról (1993), illetve Krasztev Péter könyve a közép- és kelet-európai szimbolizmusról (*Ismét újra kell születnünk*, 1994). Ebből a koncepcióból nőtt ki az a tipológiai jellegű modell, amelyben összeegyeztethetőnek látszik az irodalmi érték és a történeti bemutatás szempontja. Mivel az egyes mű a maga egyediségében nem

lehet része a történetnek – mert annak csak meghatározott szempontok alapján kialakított struktúrák lehetnek a részei –, a történeti folyamat rekonstrukcióját az irodalmi (és művelődéstörténeti) irányzatok alapján tartja elvégezhetőnek. Ennek megfelelően nincsenek rendhagyó, „beskatulyázhatatlan” írók, legfeljebb olyanok vannak, akik bizonyos irányzatok közé esnek (így teremtvén újabb irányzatot), vagy pedig művészi pályájuk különböző szakaszai több, egymást követő irányzatba egyaránt beletartoznak. A nagy író kiteljesít egy bizonyos irányzatot (műnemet, műfajt, stílust, eszmét, témát), ugyanakkor vele együtt tárgyalható – jelentősége arányában – a többi irodalom hasonló típusú írója is. Az irodalomtörténeti folyamat az így felfogott „izoglosszák” által körülhatárolt metszetek történetéből rajzolódik ki. Ennek a koncepciónak a jegyében készült el Bojtár Endre *„Hazát és népet álmodánk...”* című könyve, amely összefoglaló igénnyel mutatja be a felvilágosodás és a romantika térségbeli irodalmát (2008, szlovákul 2010).

Az osztály munkaterve kiterjed arra is, hogy a közép- és kelet-európai térség irodalomtudományi eredményeit közvetítse a hazai tudományos gondolkodás felé. Ez a célkitűzésünk egyszerre szolgálja a komparatistikai szemlélet hazai elmélyítését és a magyar tudományosság gazdagítását a régióbeli irodalmi és kulturális folyamatok megismertetésével. Tevékenységünk éppúgy kiterjedt a magyar irodalom regionális beágyazottságának tudatosítására, mint a térségbeli irodalmak hazai recepciójának nyomon követésére és értelmezésére.

Keresztirányok

A közép- és kelet-európai kutatások summázataként 2000-ben jelent meg a *Keresztirányok: Közép- és kelet-európai összehasonlító kultúrtörténet* című kötet, amely Berkes Tamás szerkesztésében harminc tanulmányt fog csokorba. A több évtized tudományos termését reprezentáló írások felölelik térségünk 19–20. századi kultúrtörténetének csaknem minden területét: érintve és értelmezve a legfontosabb irodalmi irányzatokat. A régebben készült, többnyire nehezen hozzáférhető, illetve a kötet számára készített tanulmányok felerősítik és kölcsönösen értelmezik egymást, híven tükrözve azokat az eredményeket, melyeket az intézetben folyó kutatás ebben a tárgykörben addig elért. Mivel a korábbi,

elszórta publikált dolgozatok jelentős része nem épült be a szakmai köztudatba, az összefoglaló igényű 26 íves kiadvány azóta is hiánypótló szerepet tölt be. Számos egyetemen használják (részben az irodalomtörténet, részben az összehasonlító kultúrakutatás területén).

A 16 szerző 30 tanulmánya négy tematikai egységbe rendeződik. Az elméleti blokk után a közép- és kelet-európai irodalmak szemelvényes összehasonlítása következik a felvilágosodás korától a századfordulón át egészen napjainkig, majd kapcsolattörténeti, illetve kritikai írások zárják az összeállítást. A kötet tucatnyi nép nyelvének és (szak)irodalmának széleskörű ismeretéről tanúskodik, de azt a megközelítést részesíti előnyben, amely az irodalmi tények értelmezéséhez a mögöttük álló eszmei és történeti folyamatot is beemeli az elemzésbe. Ennyiben az irodalomtörténet mindig kapcsolódik a kultúrtörténethez is. A szerzők nem elsősorban a hatás- és motívumtörténeti kutatásra összpontosítanak, hanem az irodalmi művekből kirajzolódó szándéktalan párhuzamok és különbségek teljesebb megértésére. Az általuk használt interpretációs technikák a régió irodalmi közötti átjárhatóságot kínálják fel.

Közép-Európa népei az elmúlt évszázadokban hol Rómára, hol Párizsra, hol Bécsre vagy Berlinre vetették vigyázó szemüket, jelenleg pedig az angolszász világra, „holott egymásra jobban hasonlítanak – írja Vajda György Mihály –, mint nyugati eszményeikre.”

Baltisztika

Módszertani szempontból is egyedülálló, hogy az osztály kutatási programja – a régió más irodalmi mellett – kiterjed a balti kultúra jelenségeire is. Több évtizedes munkásságával Bojtár Endre lerakta egy eddig még nem létező szakterület, a baltisztika alapjait. A *Litván költők* antológiája (1980) után először litván nyelvkönyvet adott ki (*Kevés szóval litvánul*, 1985), majd a függetlenségét elvesztő három balti ország 1939/40-es drámai történetéről írt izgalmas értekezést (*Európa elrablása*, 1989, csehül 1994), s kiadott egy összefoglalást a litván történelem és kultúra csomópontjairól (*Litván kalauz*, 1990). Számos balti tárgyú szépirodalmi és történeti munka fordítása és szerkesztése után Bojtár Endre 1997-ben adta ki *opus magnum* jellegű monográfiáját, az addigi munkásságát betetőző *Bevezetés a baltisztikába* című könyvét. (Az angol nyelvű vál-

tozat 1999-ben jelent meg: *An Introduction to Baltic Studies: The Culture of the Balts in the Antiquity*).

A történeti-kultúrtörténeti összefoglalás a baltisztikának nevezett tudományág első magyar nyelvű szintézise. A baltisztika („balti filológia”) szűkebb értelemben az indoeurópai nyelveken belül külön családot alkotó lett és litván nyelvel, valamint a kihalt óporossal és néhány már nem létező nyelvjárással foglalkozik. Tágabb értelemben azonban magába foglalja a balti népek teljes kultúráját is. Bojtár Endre könyve a tágabb fogalom szempontjai szerint mutatja be e régi kultúrkör 20. századig építkező kezdeteit. A kötet első nagy fejezete összegzi a balti népek történetét, részletezve azokat a szakaszokat, amelyekről a régészet és a nyelvészet tud a legtöbbet mondani. A második rész az általános nyelvtörténet keretében mutatja be a balti nyelvek eredetét és helyüket a nyelvek rendszertanában. A harmadik rész a balti nyelvű népeknek a legrégebbi források által azonosítható mitológiájával, folklórájával, ősvallásával, s az ezek köré épített kultúrájával foglalkozik. Az utolsó fejezet arra a fontos szempontra hívja föl a figyelmet, hogy a baltiak az írásbeliség támasza nélkül alakították ki nemzeti tudatukat, idegen forrásokból merítve minden múltjukra vonatkozó ismeretet. Sorsuk sokáig ennek megfelelően alakult: mint írástudatlan természeti népek a 20. századig kívül rekedtek a nyilvánosság által reprezentált történelmen.

Bojtár Endre baltisztikai munkásságára végül a *Litván–magyar szótár (Lietuviu–vengru kalbu zodynas)* tette fel a koronát (2007).

Szlovák kapcsolat

1986-os megalakulásától kezdve az osztály kiemelten fontosnak tartotta a tudományos együttműködés kialakítását a legközelebbi szomszédainkkal. A régi magyar (magyarországi) irodalom kutatásának lehetőségei, az archívumok és források feltárásában való részvétel primér érdeke volt az intézet kutatóinak, emiatt nem volt kérdés, hogy a szlovák kollégákkal a legszorosabb kooperációra kell törekednünk. Kezdetben a Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Irodalmi Intézete volt a partnerünk. A Szlovák Köztársaság megalakulása után az akadémiai intézményi struktúra is átalakult északi szomszédunknál. A korábban az irodalmárokat egyetlen intézetben foglalkoztató intézet kettévált:

1991-ben megalakult a kizárólag a szlovák irodalom kutatására szakosodott Szlovák Irodalmi Intézet, illetve a különböző nemzeti irodalmakat kutató szakembereket összefogó Világirodalmi Intézet. A két intézettel párhuzamosan működünk együtt (ezt tanúsítja a veszprémi, az alsókorompai, a pozsonyi és a budapesti konferenciák résztvevőinek névsora). A konferenciákon (ahogyan a tanácskozások anyagából összeállított kötetekben is) a kutatókat akkor foglalkoztató elméleti és módszertani kérdések megvitatását állítottuk középpontba azzal a szándékkal, hogy megpróbáljunk valamiféle közös nevezőre jutni a térség irodalmi hagyományának vizsgálata során. E munka eredménye volt az összehasonlítás lehetőségeit és korlátait szemügyre vevő *Ami összehasonlítható, és ami nem* című kötet (1989), valamint a *Dejiny a literatúra v kontaktoch (Történelem és irodalom kapcsolata, 1989)*, majd a huszadik század klasszikus jelenségeire fókuszáló 1992-es budapesti *Európai modernség*, az 1994-es pozsonyi *Irodalom és posztmodern*, illetve az *Én-koncepciók és a modern irodalmi formák* címmel 1996-ban Budapesten rendezett konferencia.

A kétezres évektől szorosabbá vált a Világirodalmi Intézettel való együttműködésünk, ennek jegyében szerveződött Pozsonyban a recepció jelenségét körüljáró konferencia, amelynek eredményeit 2008-ban kétnyelvű tanulmánykötetben tettük közzé (*Az irodalmi recepció kreativitása – Tvorivost' literárnej recepcii*).

Habár az együttműködést kétségtelenül a konferenciák reprezentálják a legfényesebben, a közös munka a hétköznapijainkat is áthatja: vendégelőadásokat rendezünk a partnerintézmény kutatóinak meghívásával (Berkes Tamás, Adam Bžoch), és publikálunk egymás folyóirataiban.

Az utóbbi évtizedben egy hosszabb távú kutatási terv megvalósítását tűztük ki célul, amely – igazodva az osztály távlati céljaihoz is – a 19–20. század közép-európai kultúrtörténetének összetett színpéchéhez kíván a maga eszközeivel egy-egy mozaikot hozzárakni. A közelmúlt közös gondolkodásának terméke az emlékezet irodalmi reprezentációjának kérdéseit műfaji szempontból megközelítő konferencia, illetve az ennek anyagát közlő *A történelmi regény kortárs közép-európai változatai* című tematikus folyóiratszám. (*Súčasná stredoeurópske podoby historického románu*, World Literature Studies, 2014/2). Izgalmas, úttörő kezdeményezés volt a közép-európai zsidó irodalmak körülhatárolására tett kísérlet az azonos című konferencián, s a 2015-ben megjelent *Választások és kényszerek* című kötet, amely részben e konferencia anyagából áll össze.

Kultusz kutatás

„A büszkeség érzése késztet a kijelentésre, hogy házunk eme napokban nem kullog az események sereghajtásában. Először is: be lett szerezve 6 rubel 50 kopejka áron Puskin egy kötetben, széles körű közhasználatra. Másodsor: a LAKBÉRSZÖV irodájában fel lett állítva a nagy költő gipszmellszobra, hogy alkalmasint hadd juttassa eszébe a késedelmes befizetőknél az elmaradt lakbért. Ezen felül: a kapualjban ki lett akasztva Puskin fenyőágacsakkal körbefont művészeti arcképe. Végül pedig a mostani lakógyűlés önmagában ékesszó” – kezdi meg beszédét Mihail Zosczenko *Első Puskin-beszéd* című novellájában egy szovjet lakóház közös képviselője egy, a Nagy Terror idején, az 1937-es centenáriumi Puskin-napokon összehívott ünnepi lakógyűlésen. Miért érzi szükségesnek egy tanulatlan kisember, hogy 1937-ben az általa igazgatott bérházban ünnepi lakógyűlést hívjon össze Puskin tiszteletére? Milyen és mekkora erőket mozgósított a szovjet kultúrpolitika, hogy intézményesítse, kisajátítsa Puskin alakját és életművét? Vajon a 18. századi Werther-mániának, Edgar Allen Poe kultuszának vagy a Harry Potter-rajongásnak milyen közös és eltérő vonásai, eredői vannak? Ilyen és hasonló kérdésekre keresték a választ irodalomtörténészek, politológusok (Jessica Pisano, Hans-Jörg Sigwart) és egy vallástörténész (Nadia Al-Bagdadi) segítségével azon a szakmai rendezvényen, amelyet 2016. június 10-én osztályunk a Közép-Európai Egyetem Institute of Advanced Studies intézetével együttműködésben szervezett. A *Literary Cults: Transnational Perspectives and Approaches* című, egész napos nemzetközi workshop főelőadását a magyar irodalmi kultusz kutatások megalapítója, Dávidházi Péter tartotta, továbbá részt vett rajta Rákai Orsolya, a 2000-es években a Finn–Magyar Tudományos Akadémiák közötti nemzetközi kultusz kutatási projekteknél vezető szerepet betöltő kutató, Louise O. Vasvári és Stephen Rachman irodalomtörténészek. A workshop szervezői – Kalavszky Zsófia és Alexandra Urakova (az Orosz Tudományos Akadémia Gorkij Világirodalmi Intézetének tudományos főmunkatársa) – két célt tűztek ki maguk elé. Az egyik, hogy ismertessék az elmúlt évtizedekben egymástól függetlenül kibontakozó magyar és orosz irodalmi kultusz kutatások eredményeit, elméleti hátterét, a másik, hogy a más tudományterületekről meghívott szakemberek bevonásával továbbgondolásra kerülhessen az irodalmi kultusz kutatások elméleti háttere. A nagy szakmai érdeklődést kiváltó, sikeres rendezvény egyik legfőbb eredményének az irodalmi kultusz kutatások iránti nemzetközi tudományos figyelem megélénkülése tekinthető.

BIBLIOGRÁFIAI OSZTÁLY

Történet

A Bibliográfiai Osztály 1957-ben alakult Kemény G. Gábor vezetésével, akit e tisztségében 1962-től Gerézdi Rabán, 1965-től Vargha Kálmán, 1985-től haláláig Kókay György, 2007-től 2012-ig Csóra Karola követett. Az osztály három célt tűzött maga elé: 1. a magyar irodalomtörténet retrospektív bibliográfiai kézikönyve a nagy irodalomtörténeti korszakok szerint tagolva és ezen belül általános és személyi részre osztva; 2. a 20. századi irodalmi bibliográfiai katalógus; 3. bekapcsolódás az Irodalomtudományi Intézetben folyó egyéb bibliográfiai munkákba, az *Irodalomtörténeti bibliográfiák* sorozat szerkesztése. A kis létszámú osztály a gyűjtést gyakornokok mellett külső munkatársak bevonásával végezte; a szakozást, a szerkesztést és a sajtó alá rendezést mindig az osztályon dolgozó munkatársak végezték.

A kézikönyv-kötetek sorozatszerkesztői Vargha Kálmán, V. Windisch Éva és Kókay György voltak. A kötetek szerkesztői többnyire az adott korszakot kutató tudósok közül kerültek ki: Botka Ferenc, Kókay György, V. Kovács Sándor, Nagy Miklós, Stoll Béla, H. Törő Györgyi, Vargha Kálmán, Varga Imre. Intézeti munkatársként az osztályon dolgozott Császtvay Tünde, Csóra Karola, Béládi Miklósné Hajtó Zsófia, Zelk Zoltánné Sinka Erzsébet, Sörös Zsolt, Stauder Mária, Szerb Antalné, Komlovszki Tiborné Tódor Ildikó, Horváth Dénesné Törő Györgyi. Nevük megtalálható a kézikönyvekben mint szerkesztőké vagy az adott kötetek munkatársaié. Az osztály munkatársai közül kötet szerkesztők lettek: Csóra Karola, B. Hajtó Zsófia, K. Tódor Ildikó.

A cédulaformában megszerkesztett köteteket – több tíz katalógusfióknyit – cédulaformában lektorálták a lektorok. Klaniczay Tibor lektorálta az 1., Solt Andor a 2., Oltványi Ambrus és Rejtő István a 3., Nagy Miklós a 4., Pomogáts Béla az 5. és a 8., Béládi Miklós a 6. és a 7. kötetet.

A Bibliográfiai Osztály a mindenkori igazgatóhelyettes felügyelete alatt működött, így Klaniczay Tibor ellenőrizte a munkát. Később igaz-

gatóként is biztosított minden lehetőséget a bibliográfiai kézikönyvek megjelenéséhez. Az intézeti bibliográfiai kézikönyv szerkezeti kialakításához Kozocsa Sándor éves irodalomtörténeti bibliográfiáját tanulmányozták az osztály tagjai, és figyelembe vettek külföldi kézikönyveket is. Esetenként tanácsot kértek és kaptak íróktól, irodalomtörténészektől és más intézmények bibliográfus munkatársaitól.

Az intézetben szerkesztett bibliográfiai kézikönyvsorozat előzményei a magyar irodalomtörténet-írás kurrens bibliográfiái: 1. az 1876–1889. év irodalomtörténeti repertóriumát id. Szinyei József a Figyelőben tette közzé; 2. az 1893–1943. évre vonatkozó repertórium Hellebrant Árpád (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára), Goriupp Aliz (Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára), majd Kozocsa Sándor (Országos Széchényi Könyvtár) összeállításában az Irodalomtörténeti Közleményekben jelent meg; 3. 1950-től önálló kiadványban jelent meg Kozocsa Sándor szerkesztésében az 1945–1965. évre vonatkozó bibliográfia. Az Irodalomtörténeti Közlemények éves irodalomtörténeti bibliográfiát közölt, amit az 1962–1967. évre vonatkozóan V. Kovács Sándor (megjelent: 1963–1968), majd az 1970–1974. évre Bor Kálmán (megjelent: 1971–1975), az 1975–1976. évre Stauder Mária (megjelent: 1976–1977) készítettek.

Az osztályon készült többek között a *Nyugat repertórium* (Galambos Ferenc, 1959). Más elkészült bibliográfiák gépiratban maradtak, például *A bécsi magyar emigráció újságjai és folyóiratai 1919–1933*, amelyet Galambos Ferenc az intézet megbízásából állított össze. Az osztály közreműködésével szerkesztett és megjelent további bibliográfiai kiadvány *A népi írók bibliográfiája* (Varga Rózsa, Patyi Sándor, Tódor Ildikó, 1972) és *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája 1705–1945* (Kókay György, Sinka Erzsébet, H. Törő Györgyi, József Farkas, Dersi Tamás, 1979). Ugyancsak az osztály szakmai támogatásával jött létre *A jugoszláviai magyar irodalom éves bibliográfiája* Pastyik László (Hungarológiai Intézet, Újvidék) szerkesztésében 1968–1985 között és a *Vigilia repertórium 1935–1984* (Stauder Mária, 1987).

Több személyi bibliográfia készült az intézetben. A Babits kritikai kiadás alapvetéseként, a Petőfi Irodalmi Múzeummal együttműködésben jelent meg a *Babits Mihály bibliográfia* (Stauder Mária, Varga Katalin, 1998). Az intézetben készült a *Pilinszky János bibliográfia* (Bende József, Hafner Zoltán, 2001) és a *Kertész Imre bibliográfia* (Hafner Zoltán, 2009).

Az 1966–1990 közötti irodalomtörténeti szakirodalmat az Országos Széchényi Könyvtár kurrens bibliográfiai összeállításai tartalmazzák, amelyek szerkezetéhez az Irodalomtörténeti Közleményekben közölt éves irodalomtörténeti bibliográfia is alapul szolgált.

Az 1991–1995 és az 1996–2000 közötti évek irodalomtörténeti bibliográfiai kézikönyvei 2007-ben és 2013-ban jelentek meg. Az előbbi Kókay György és Németh S. Katalin sorozatszerkesztésében, B. Hajtó Zsófia és Csóra Karola szerkesztésében (megnevezett lektor nélkül), az utóbbi sorozatszerkesztők nélkül, Csóra Karola szerkesztésében. Az eddig utolsónak nevezhető kötet lektora Jankovics József volt. Ezzel a papír alapú retrospektív irodalomtörténeti bibliográfiai kézikönyv korszakos vállalkozása lezárult.

A 2013-ban Stauder Mária vezetésével újjászervezett Bibliográfiai Osztály tagjai Benda Mihály, Sőrés Zsolt (fél munkaidőben) és Tüskés Anna lettek. Az osztályon digitális bibliográfiai adatgyűjtés kezdődött egy nyilvános internetes irodalomtudományi bibliográfiai portál számára. A munka a 2013-ra vonatkozó éves irodalomtörténeti és magyar vonatkozású elméleti szakirodalom felgyűjtésével indult meg. Azóta lehetőséget kaptunk a tizkötetes intézeti irodalomtörténeti bibliográfiai kézikönyvek retrokonverziójára is. Terveink szerint az Irodalomtudományi Intézet honlapjának bibliográfiai portálján minden munkánkat nyilvánossá tesszük.

AZ IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATAI

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK)

Az Irodalomtörténeti Közlemények című magyar irodalomtörténeti szakfolyóirat 1891-ben indult az akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága folyóirataként. 1956-tól az MTA Irodalomtörténeti (1969-től Irodalomtudományi) Intézetének folyóirata.

A folyóirat feladata a magyar irodalomtörténet-írás új eredményeinek publikálása. A magyar irodalom történetét a kezdetektől a 20. század második feléig kíséri figyelemmel, az élő irodalom vizsgálatát általában nem tekinti feladatának. Az ItK publikációiban tárgyalt irodalomtörténeti korszakok megoszlása tekintetében hagyományosan három időszak jelölhető meg érdeklődési súlypontként: a régi magyar irodalom, a felvilágosodás- és reformkor, valamint az 1849-et követő és a 20. század derekáig tartó mintegy egy évszázad irodalma. E három nagy egység hosszú ideje csaknem pontosan egyenlő szerepet kap a folyóirat tematikai arányaiban. A 20. század második felének irodalmával foglalkozó publikációk száma és aránya az utóbbi években némiképp emelkedett az ItK-ban, különös tekintettel a már lezárult és kiemelkedő jelentőségűnek érzett írói pályák tanulmányozására, a kimagasló tartalmi vagy formai hozadékú alkotások elemzésére. Kétségtelen azonban, hogy a modern magyar irodalommal foglalkozó kutatók számára az irodalmi, kulturális, irodalomtudományi és irodalomtörténeti folyóiratok virágzó bősége kínál publikációs lehetőségeket, míg a régi és a klasszikus irodalomnak az ItK a súlyponti folyóirata. E sajátságánál fogva fontosabb művelődéstörténeti és eszmetörténeti kérdéseket vizsgáló dolgozatokat is közöl.

A folyóirat igyekszik teret adni a régi és a klasszikus irodalommal foglalkozó kutatók és az irodalomértés új beszédmódjainak képviselői közötti dialógusnak. Noha a régebbi korszakok kutatóit a hagyományos textológiai-filológiai módszerek alkalmazóiként könyvelik el, a modern

és posztmodern irodalom megközelítése pedig általában a kurrens irodalomtudományi módszerek alkalmazásával történik – valójában azonban számos, a régi és a klasszikus irodalom problémáit tárgyaló tanulmány a legkorszerűbb hermeneutikák, irodalomelméleti értelmező irányzatok szemléleti és módszertani összetevőinek felhasználásával tudta revelálni tárgyát az utóbbi években. Az új beszédmódok nemzetközi tudománytörténetéből is ismeretes mozzanat, hogy egy-egy paradigmátikus(nak szánt) tézisrendszer régi alkotásokon demonstrálja önnön lehetőségeit. Ezért nagy hangsúlyt kap az ItK-ban a modern irodalomértő stratégiák és a régi-klasszikus irodalom kutatásában használt módszerek és szemléleti elvek tényleges viszonyának megvilágítása. Az új módszertani törekvések, kutatási irányok bemutatása mellett egyes irodalomelméleti kérdések elemzésének is figyelmet szentel a folyóirat, aktuális és fontos szemléleti és módszertani kérdésekben korszerű orientációt adva.

Az ItK számos rovat (*Tanulmányok, Kisebb közlemények, Műelemzés, Textológia, Műhely, Vita*) segítségével ad számot a magyar irodalomtörténeti kutatásokról. *Adattár* rovata rendszeresen közli az újabban feltárt, eddig ismeretlen művek, irodalomtörténeti érdekű dokumentumok szövegét. *Szemle* rovatában ismertetéseket, bírálatokat közöl a magyar irodalomtörténet-írás újabb kiadványairól: monográfiákról, tanulmánykötetokről, kritikai kiadásokról, ismerteti az idegen nyelven megjelent, magyar irodalomtörténeti tárgyú kiadványokat is. A *Krónika* rovat beszámol a hazai irodalomtudományi élet legfontosabb eseményeiről.

Az ItK a professzionalisták diskurzusának terepe (a felsőoktatásban és a kutatóintézetekben, tudományos közgyűjteményekben dolgozó kollégáink szakmai tájékozódásának megkerülhetetlen alapja), emellett mind a felsőoktatásban tanulók (a magyar alapszakos és a magyar nyelv és irodalom mesterszakos hallgatók, az osztatlan magyartanári képzés hallgatói, az irodalomtudományi doktori iskolák doktoranduszai), mind a közép- és általános iskolai tanárok rendszeresen, a gimnazisták esetenként (kutatási feladataikhoz, OKTV-s pályázataikhoz) használják a folyóiratot.

1997 óta a folyóirat – mellékletekkel, mutatókkal, keresési lehetőségekkel – az interneten is hozzáférhető, korábban HTML, 2008 nyara óta pedig PDF formátumban. Ma az ItK 2001 óta megjelent számainak teljes tartalma elérhető a nyomtatott kiadással megegyező, szövegesen keres-

hető PDF fájlokban. Honlapjának címe: <http://itk.iti.mta.hu>. A korábbi évfolyamokat, vagyis az ItK alapításától, 1891-től 2000-ig megjelent teljes tartalmát ugyancsak digitalizálták. E korábbi lapszámok kétrétegű (fakszimile és automatikus OCR) PDF formátumban az OSZK Elektronikus Periodika Archívumában érhetők el: <http://epa.oszk.hu/00000/00001> (tessék megfigyelni a sorszámot!). A Magyar Elektronikus Könyvtár és a MATARKA erőfeszítéseinek köszönhetően a folyóirat retrospektív repertóriumai lekérdezhetősege (az alapítási évtől, 1891-től kezdve) ugyancsak 100%-os. Az MTMT 2011. januári státuszjelentése szerint az addig feltöltött adatok alapján az irodalomtudományi folyóiratok közül az ItK a legnagyobb súlyú (376 feltöltött közleménnyel; összevetésül: a második irodalomtudományi szakfolyóirat összemérhető száma 213, a harmadiké 183 volt).

Helikon

A Helikon Irodalomtudományi Szemle az irodalomelmélet, a komparatiztika, a különböző világirodalmi jelenségek, a művelődés- és eszmetörténet, a kultúratudomány elvi és metodológiai kérdéseivel foglalkozik. Számai 1963-ig vegyes tartalmúak voltak, azóta tematikusak, bár eleinte még a szocialista – főként a szovjet – irodalomtudomány legfrissebb eredményeiről az adott témától eltérve is ajánlatos volt naprakészen beszámolni. Azóta viszont a Helikon alapelve lett, hogy a számok egy-egy szakterület, probléma, tudományág, elméleti kérdés, kulturális jelenség köre szerveződnek, vagy világirodalmi, irodalomelméleti, kultúratudományos érdekeltégű konferenciák eredményeiről adnak számot – esetleg fontos, olykor évfordulókhoz, centenáriumokhoz kapcsolódó, nemzetközi vonatkozású tanácskozásokról (például Dante-, Petrarca-, futurizmus-szám). A lap főszerkesztői voltak: Képes Géza, Köpeczi Béla, Hopp Lajos, Varga László.

Címének változása (1955–1957: *Irodalmi Figyelő*, 1958–1963: *Világirodalmi Figyelő*, 1964–1991: *Helikon Világirodalmi Figyelő*, 1992-től: *Helikon Irodalomtudományi Szemle*) mutatja – hiszen érdeklődésre, szakterületre is utal –, hogy miként alakult a folyóirat profilja. Az 1950-es évek meglehetősen egyhangú marxista számai után, a 60-as években főként az összehasonlító kutatások kerültek előtérbe (például

beszámolók az ICLA/AILC konferenciáiról), igaz, akkor még váltakozva a (szocialista) realizmus kérdéseiről, pártosságról és elkötelezettségről, a szovjet irodalomtudomány kérdéseiről szóló blokkokkal – az évtized második felében viszont már a strukturalizmusról, illetve a számítógépek és a humán tudományok kapcsolatáról is születtek számok, a 70-es években pedig az underground kultúráról vagy – a posztkolonializmust mintegy megelőlegezve – az afrikai irodalomról jelentek meg tanulmányblokkok. Az akkori főszerkesztő, Köpeczi Béla igyekezett ügyesen egyensúlyozni a hatalom és a valódi tudományos igények között; ennek eredményeképpen a Helikon lehetett az egyetlen olyan orgánus, amely kaput nyitott a külföldi (nyugati) irodalomtudomány felé.

A lap jelentősége azóta is vitathatatlan, noha más politikai-ideológiai közegben kell tudományos presztízsét megőriznie: mindig kurrens és fontos témákat tárgyaló, széles szakmai körben olvasott és hivatkozott, interdiszciplináris-kultúratudományi jellege miatt az egyetemi oktatásban sokoldalúan felhasznált folyóiratnak számít. Az utóbbi harminc év fontos számai voltak többek között: beszédaktuselmélet, befogadáselmélet, hermeneutika, tömegkultúra, jelentésteremtő metafora, posztmodernizmus, dekonstrukció, intertextualitás, lehetséges világok, újhistorizmus, textológia, kulturális antropológia, a szerzőség kérdései, korporalitás, transznacionalitás.

A folyóirat 1955–2011 közötti számainak repertóriumuma a 2012. évi 1–2. számban jelent meg.

Kritika (A „rég” Kritika, 1963–1971)

Az MTA Irodalomtörténeti Intézete, az Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Írószövetség közös lapja, a Diószegi András főszerkesztésében, Almási Miklós és Wéber Antal szerkesztésében megjelent Kritika korának egyik legjobb lapja volt. Kevesen tudnak ma már róla, amihez valószínűleg az is hozzájárult, hogy 1972 után, Pándi Pál szerkesztésében a lap már egészen más, vonalas szemléletet képviselt. De a „rég” Kritika még a magyar és a nemzetközi modernizmus elkötelezett műhelye volt, amennyire csak lehetett annak lennie az adott kultúrpolitikai feltételek mellett. Például részben ebben a lapban zajlott le az a tudománytörténeti epizód, amit a „magyar strukturalizmus”-nak nevezhetünk, és amely

körülbelül húsz évvel a nyolcvanas–kilencvenes évekbeli „elméleti bumm” előtt játszódott. A régi évfolyamokat lapozgatva ma is izgalmas azt látni, hogyan vitatkoztak magyar szerzők a francia strukturalizmus nagyjaival, Barthes-tal, Genette-tel, Jakobsonnal, Lévi-Strauss-szal.

Az első szám beköszöntője „eszmei offenzívát” ígért a marxista esztétika és irodalomelmélet alapján. De bizonyos „korjellemző” írások ellenére elmondható, hogy a nyolc évfolyamot az esztétikai és irodalomtudományos alternatívakeresés jellemezte. A Kritika bőséggel tartalmaz ma is haszonnal olvasható tanulmányokat, absztrakt művészetről (Rényi Péter, Beke László), avantgárdról, Kassákról (Béládi Miklós), Moholy-Nagyról (Perneczky Géza), T. S. Eliotról (Szili József), Brechtről és az expresszionizmusról (Illés László). A modern prózaírás megújítói is megjelentek a lapban. Cikkek szóltak Gide, Joyce, Mann, Michel Butor, Robbe-Grillet prózájáról. A társművészetekről szóló közleményekben is a modernista értékrend volt az uralkodó. Legerősebben a színház- (Tom Stoppardról, Grotowskiról) és a filmművészeti cikkek (Jancsóról, Makk Károlyról, Wajdáról) terén, de megjelent a konstruktivista építészetről vagy a kortárs táncról, fotóművészetről szóló körképekben is.

A lap szerkezete olyan volt, mintha egy irodalomelméleti, szigorúan tudományos szaklapot ötvöztek volna egy szélesebb olvasóközönséget megszólító kortárs irodalmi-művészeti folyóirattal. Elméleti tanulmányok adták a vezető közleményeket, szemléztek külföldi szakirodalmat, ugyanakkor megjelentek kritikák a frissen publikált irodalmi művekről, áttekintések az előző év irodalmi terméséről, valamint színikritikák, kiállítás-beszámolók. Az *író felel* rovatban Mészöly Miklós, Eörsi István, Déry Tibor, Szabó Magda fejtegetéseit közölték.

Irodalomkritikai rovatát tekintve is az egyik legjobb kortárs magyar irodalmi lap volt. Az nem meglepő, hogy recenzeálták a hatvanas évek legnagyobb figyelmet keltő szerzőinek friss műveit (Illyés Gyula, Déry Tibor, Fejes Endre, Sánta Ferenc, Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Galgóczi Erzsébet, Szabó Magda), de rendre megjelentek elismerések olyan szerzőkről is, akik a következő egy-két évtizedben lettek fontos és elismert figurái a magyar prózának. Úgy látszik, a szerkesztők már ekkor felfigyeltek arra az ízlés- és formanyelv-változásra, amely a hetvenes években teljesedett ki.

Mindemellett a lap tudománytörténeti jelentőségét kell kiemelni. A Kritikában a „marxista esztétika” sem a kötelező dialektikus materializmus szűk szemléleti kereteibe ágyazódott. Megjelentek írások

a korabeli nyugati marxizmus egyes szerzőiről (Althusserről, olasz Gramsci-kutatókról, angol marxistákról), azaz a marxizmuson belül is alternatívakeresés jellemezte a lapot. A marxizmuson kívül a fő „kihívó” a strukturalizmus volt. Nevezetes Bojtár Endre tanulmánya (*Az irodalmi mű mint az értelmezés tárgya*), Voigt Vilmosé Lévi-Straussról, Kis János és Bence György kétrészes filozófiai tanulmánya a strukturalizmusról (1969), valamint Bonyhai Gábor, Kelemen János, Nyíró Lajos, Martinkó András és mások írásai. Legfőképp pedig Hankiss Elemér strukturalista tanulmányai, mint például a korszakosnak nevezhető, a József Attila-értelmezést és a líráról való gondolkodásunkat is befolyásoló *József Attila komplex képei*.

Jellemző mindezzel szemben, hogy 1972 elején az intézettől elvett, Pándi Pál szerkesztette új folyam első száma Kádár János Veres Péterről szóló írásával indult.

Literatura

Az Irodalomtudományi Intézetnek volt egy fölöttébb sikeres folyóirata, a Kritika (1963–1971), melyet elirigvelt tőle Pándi Pál, a hatvanas–hetvenes évek magyar kulturális közéletének egyik meghatározó szereplője. A régi Kritika kemény (pártos) bírálatban részesült, s 1971 végén megszűnt. A következő évtől már a minden ízében megújult, ideológiailag kifogástalan, Pándi Pál által szerkesztett Kritika jutott el az olvasókhoz. De a korabeli kulturális kormányzat nem akart kockáztatni, s határozat született arról, hogy az intézet másik folyóiratot kap helyette.

Így született meg az elbitorolt lap árnyékában a Literatura, jóval kevesebb jogosítvánnyal: kizárólag szépirodalommal és irodalomtudománnyal foglalkozhatott, s nem lehetett recenziós rovata. Tehát afféle belső szakmai fórumként túrték meg. Talán arra számítottak, hogy a kedvezőtlen feltételek miatt kedvüket veszítik a szerkesztők, s az új lap nem lesz hosszú életű. Szerencsére nem így történt. A Literatura túlélte a rendszerváltást is, Pándi Pált is.

A Literatura 1974-ben Sőtér István főszerkesztésében, Béládi Miklós felelős szerkesztésével indult, s főként az irodalmi modernség, a 20. századi magyar irodalom kérdéseinek vizsgálatát és az irodalomelméleti tájékozódást tekintette feladatának. Profilja kialakításában nagy része

volt annak, hogy a megszüntetett régi Kritika szellemiségét kívánta képviselni. Szívesen adott helyet az új irodalmi jelenségekről és értelmezési módszerekről folytatott vitáknak. A Literatura kezdettől támogatta az új gimnáziumi oktatási reformot, az új irodalomtankönyvek megszületését és elfogadását.

1985-ben Bodnár György lett a főszerkesztő és Pomogáts Béla a felelős szerkesztő. A lap karaktere valamelyest módosult: nagyobb hangsúly esett a 20. századi magyar irodalomtörténet különféle irányzatainak felülvizsgálatára. Rendszeresen közölt olyan tematikus összeállításokat, amelyek egy-egy jelentősebb konferencia anyagát tartalmazták. Az *Irodalom és politika*, 1956 című, 1989. évi 1–2. szám, amely az 1956-os forradalmat előkészítő valamint a forradalom idején született, részben publikálatlan irodalompolitikai dokumentumokat gyűjtötte egybe, a folyóirat mindmáig legsikeresebb száma volt.

1990-ben Pomogáts Béla vette át a lap főszerkesztését és Kulcsár Szabó Ernő a felelős szerkesztését. A Literatura profilja alapvetően módosult: döntően irodalomelméleti folyóirat lett. A lapnak jelentős szerepe lett az újabb iskolák, mindenekelőtt a hermeneutikai és recepcióesztétikai irányzatok eredményeinek ismertetésében és kritikai elemzésében, ennek megfelelően gyakoribbak lettek a külföldi szerzőktől fordított közlemények is (pl. A. Assmann, H. Blumenberg, M. Călinescu, V. Žmegač). Minthogy a Literatura olvasói elsősorban az egyetemi hallgatók közül kerülnek ki, a lap szívesen közölte pályakezdők írásait is, kivált a Kulcsár Szabó Ernő vezette műhely tehetségeinek dolgozatait, illetve vitairatait.

2000-től Veres András a felelős szerkesztő, 2006-tól főszerkesztő s Bevezky Gábor a felelős szerkesztő. A Literatura szerkesztésében Hajdu Péter (2009-ig szerkesztőként, azóta szerkesztőbizottsági tagként), Kálmán C. György és Szolláth Dávid működik közre. Megmaradt ugyan a döntően irodalomelméleti profil, de kisebb módosulással, amennyiben helyet ad irodalomszociológiai, művelődéstörténeti és más rokonterületeket képviselő tanulmányoknak is. Elsősorban a legkiválóbb pályakezdők számára tartja fenn a *Műhely* rovatot. A lap 2013 óta különdíjat ad az Országos Tudományos Diákköri Konferencián résztvevő, arra érdemes hallgatóknak, s a díjazott pályaművek szerkesztett változatát is itt közli. Ez a rovat arra is alkalmas, hogy bemutassa a különböző magyarországi műhelyeket, iskolákat (Pécstől Szegeden át Debrecenig). A rendszeres kritikai és szemleirovat is segíti az irodalomelmélet iránt érdeklődő olvasó tájékozódását.

A *Literatura* elsőként közölt fejezeteket a Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében 2007-ben megjelent új magyar irodalomtörténetből (2003/4), és teljes egészében közreadta az intézet készülő kézikönyvének módszertanáról megrendezett vita anyagát (2006/2). A Hollandiai Magyar Kulturális Évad keretében lehetőség nyílt arra, hogy a *Literatura* 2004/3–4. (tematikus) száma párhuzamosan jelenjen meg magyarul és angolul. A külföldi olvasó nemcsak a kortárs magyar irodalomról alkotott képet belőle, hanem a harmincadik évfolyamánál tartó tudományos folyóirat szerzőinek és szerkesztőinek érdeklődéséről és vizsgáló-dási szempontjairól is.

A *Literatura* egyes számai hozzáférhetőek az interneten és készül az összes évfolyam anyagát feldolgozó, a netes keresést elősegítő analitikus repertórium is.

Neohelicon

1973-ban jelent meg ennek a nemzetközi összehasonlító irodalomtudományi folyóiratnak az első száma. Megalapításakor mindkét főszerkesztő az intézet kutatója volt. Igaz, Vajda György Mihály 1974-ben Szegedre, Szabolcsi Miklós pedig 1980-ban az Országos Pedagógiai Intézetbe távozott, de a szerkesztőség levelezési címe, a szerkesztőségi munka tényleges színhelye mindvégig az Irodalomtudományi Intézet maradt. A *Neohelicon* csak ebben a korlátozott értelemben intézeti folyóirat, különben az Akadémiai Kiadó és a Springer (korábban a John Benjamins, majd a Kluwer) közös vállalkozása. 1999-ben, 25 évi áldozatos munka után az alapító főszerkesztők lemondtak, és helyüket Szili József és Pál József vette át. Szili József, a munkába 2000-től bekapcsolódó Hajdu Péter, majd Z. Varga Zoltán révén a folyóirat szerkesztése az Irodalomelméleti Osztályhoz kapcsolódott.

A folyóirat alapítása és életben tartása sokáig Vajda György Mihály lelkesedésén múltott. Ő a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaságnak (AILC/ICLA) nagyon aktív tagja volt (a társaság Magyar Nemzeti Bizottságának is az intézet ad otthont), és az ő ötlete volt a nagy könyvsorozat, az európai nyelveken írott irodalmak összehasonlító története is. A *Neohelicon* eredeti küldetésnyilatkozatában kifejezetten annak támogatására vállalkozott, fórumot biztosítva az előmunká-

latoknak, a fogalmi, elméleti, módszertani vitáknak. Címében Hankiss János két világháború közötti folyóiratára utalt vissza, amely egy nagy nemzetközi humántudományos társaság égisze alatt megjelenő, többnyelvű, nemzetközi, összehasonlító irodalomtudományos lap volt, melyet Magyarországon szerkesztettek. Alcíme, az *Acta Comparationis Litterarum Universarum* pedig Brassai Sámuel és Meltzl Hugó Kolozsvárt megjelent lapjára, a világ első komparatiztikai folyóiratára utal vissza, így tisztelegve a tudományterület lokális, kelet-közép-európai hagyományai előtt.

A Neohelicon, élvonalbeli tudósokból álló nemzetközi tanácsadó testületével, öt kontinensről verbuválódó szerzőivel, szigorú kiválasztási eljárásával a nemzetközi komparatiztika egyik legfontosabb fóruma.

EÖTVÖS KÖNYVTÁR

A könyvtári gyűjtemény

„Azok az évek, melyeket ott töltöttünk, a meghittség, a béke, a boldog, mohó olvasások idilli esztendei voltak. Az épület mintha egy sejtyszerűen osztódó, szaporodó könyvtár köré zárult volna, melynek magja – Eötvös József két hatalmas könyvszekrénye – francia állambölcseleti műveivel és metszetes angol regényeivel, ma már szinte eltűnik irodalom, nyelvészet, történelem, természettudományok, ókori filológia termei között. A Könyvtár ablakain túl a kert, a Gellérthegy lejtője hűséges társaink voltak olvasmányunk mellett. Gondtalan, paradicsomi lakók lehettünk a könyvek Édenében, melyet nem őriztek kardos angyalok: azt a gyümölcsöt szakítottuk le, amelyiket éppen megkívtunk – a hosszú polcokon szabadon álltak a könyvek.” (Sőtér István, *Fellegjárás.*)

Az 1895-ben Eötvös Loránd kezdeményezésére a minőségi tanárképzés céljával alapított Eötvös József Collegium a magas követelmények teljesítéséhez színvonalas könyvtárat igyekezett biztosítani. Ennek alapját három jelentős adomány teremtette meg:

– Semsey Andor mineralógus 5000 forintos felajánlása. A szaknárok javaslatai alapján ebből az összegből vásárolták meg a könyvtár magját, s a továbbiakban is, Bartoniek Géza igazgató bármilyen kéréssel kereste meg, Semsey készséggel támogatta a Collegiumot.

– 1896 tavaszán báró Mednyánszky Dénes atyjának, Mednyánszky Alajosnak a Nemzeti Múzeumban letétként őrzött könyvgyűjteményét ajánlotta föl az Eötvös József Collegiumnak (kb. 3600 kötet), s később is rendszeresen küldött jelentős könyvadományokat Bécsből.

– Eötvös Loránd édesapja, Eötvös József könyvtárának egy részét ajándékozta az alapításkor az intézménynek.

A könyvtár felbecsülhetetlen tudománytörténeti értékét az adja, hogy alapításától a legkiválóbb tudós tanárok (Szekfű Gyula, Ligeti Lajos, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Keresztury Dezső, Klaniczay Tibor) tanácsai alapján fejlesztették állományát, valamint hogy páratlan magángyűjteményekkel gazdagodott: Péterfy Jenő, Gombocz Zoltán, Balogh József, Halász Gábor, Szabó Dezső, Elek Artúr, Cs. Szabó László, valamint az intézeti időszakból Sötér István, Klaniczay Tibor, Kerényi Ferenc, Kemenes Géfin László, Ferenczi László és Lukácsy Sándor magánkönyvtára olvadt be részben vagy egészben a könyvtár állományába. Nem lebecsülendő az így bekerült rengeteg dedikált példány kultúrtörténeti jelentősége!

A világirodalmi anyag gazdagságához a külföldi intézményi kapcsolatok révén kapott könyvajándékok járultak hozzá nagy mértékben – a korai években kiemelten a francia kormánytól és a párizsi École Normale Supérieure-től több alkalommal ajándékba kapott nagy értékű könyvek; az intézeti időszakban pedig az elsősorban Klaniczay Tibor által kiépített hihetetlenül széles tudományos együttműködéssel egybekötött cserekapcsolatok gazdagították könyvtárunkat.

A gyarapodás az Eötvös Collegium 1950-es megszűntetése és az Irodalomtörténeti Intézet 1956-os megalakulása közötti átmeneti időszakban sem torpant meg. „A könyvtárat csak a nagy tekintélyű volt collegisták közbelépésével sikerült az Akadémiai Könyvtár fiókjaként megőrizni” – emlékezett Keresztury Dezső. Az Akadémiai Könyvtár duplumanyagából és külföldi csereanyagából épp a szépirodalmi és irodalomtörténeti munkákat engedte át, és a nemzeti tulajdonba vett könyvek közül is az Eötvös Könyvtárat illette meg az első válogatás joga az irodalmi munkák közül.

A százhusz év során a tervszerű gyarapítás eredményeként pótolhatatlan könyv- és folyóirat-sorozatokat gyűjtöttek egybe elődeink (csak két példa a klasszika-filológia szakból: a Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana és a Collection des Universités de France/Association Guillaume Budé).

A könyvtár gyűjtőköre az irodalomtudomány valamennyi szakágazata (kiemelt fontossággal a kortárs magyar szépirodalom, az összehasonlító irodalomtörténet, az irodalomelmélet és a reneszánsz-kutatás). Ezen túl – sajnos, csak szűkös lehetőségeink függvényében – gyűjtjük a legfontosabb magyar és külföldi humántudományi szakirodalmat is.

Az utóbbi évtizedben egyre kevesebbet költhetünk gyarapításra, így különösen megnőtt a jelentősége a kiadói kapcsolatoknak, valamint annak, hogy kutatóink közül sokan dolgoznak folyóiratok szerkesztőseiben és ajándékpéldányokkal támogatják könyvtárunkat. Régebbi hiányainkat más könyvtárak (az OSZK honlapján közzétett) fölpéldányaiból, az Akadémiai Könyvtár duplumaiból, illetve a nemrég megindult Mikes Kelemen Program keretében felajánlott kötetekből pótoljuk. Élénk belföldi cserét bonyolítunk az MTA BTK könyvtáraival, a Petőfi Irodalmi Múzeummal, a Budapesti Történeti Múzeummal és a sor hosszan folytatható.

A könyvtár állománya jelenleg a folyóiratokkal együtt mintegy kétszázezer kötet, amelynek 80%-a szabadpolcon hozzáférhető – úgy, mint egykor az Eötvös Collegiumban: a régi szakrendi beosztás változatlan formában (csupán némi bővítéssel) megmaradt, s a termekben e rend szerint elhelyezett köteteket szabadon olvashatják a polcok közötti asztalokhoz ülve kutatók és kollégisták.

Zárt szekrényekben csak a fokozott védelmet igénylő, 1850 előtt kiadott magyar és külföldi könyvek gyűjteményét, valamint Eötvös József könyvhagyatékát tartjuk. Az egykori díszterem ma olvasóterem kézikönyvekkel és folyóiratokkal. Az Eötvös-hagyaték nem itt, és sajnos nem az eredeti impozáns szekrényekben (felújításra szorulnak), hanem a folyosón lévő üveges könyvszekrényekben kapott helyet.

Eötvös József könyvtára

Eötvös Loránd, az Eötvös Collegium életre hívója és első kurátora édesapja, Eötvös József könyvtárának egy részét (kb. 900 kötetét) ajánlotta föl az intézménynek, az eredeti könyvszekrényekkel együtt. A kollégium igazgatói mindig különgyűjteményként kezelték ezt az adományt, s a díszteremben tartották.

Eötvös József könyvtárának másik részét (kb. 650 kötetét) fia 1871–1873 között a műegyetemi könyvtárnak ajándékozta. A könyveket „Eötvös könyvtár” feliratú körpecséttel látták el és a szakrendi csoportoknak megfelelően beosztották az állományba. Az 1960-as évek elején – mivel a kötetek zöme (történeti, földrajzi, jogi munkák) úgysem illett a könyvtár profiljába – kiválogatták a törzsanyagból és különgyűjteményt hoz-

tak létre Eötvös József születésének 150. évfordulójára emlékezve. Az ezt ismertető cikkekre figyeltek föl az Irodalomtörténeti Intézet munkatársai, s arra kérték a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárát, engedje át az Eötvös-hagyatékot, hogy a két gyűjtemény egyesítésével megkönnyítse az intézetben folyó Eötvös-kutatást. A kérés megértésre talált, így 1965-ben a két hagyaték-rész egyesült.

A gyűjtemény alapos, több szempontú feldolgozását Bényei Miklós végezte el (*Eötvös József olvasmányai* című doktori disszertációjában és számos tanulmányában), a kötetek nyomtatásban is megjelent katalógusát Gángó Gábor állította össze.

Kertész Imre Gyűjtemény

Az Irodalomtudományi Intézet munkatársai a kezdetektől szoros kapcsolat ápolnak és ápolnak a kortárs irodalom alkotóival, szellemi műhelyeivel, s mind a mai napig jelentős szépirodalmi folyóiratok szerkesztőbizottságainak is tagjai. Kertész Imre, miután 2002-ben elnyerte az irodalmi Nobel-díjat, Hafner Zoltánt kérte fel újabb, készülő művei szerkesztésére és gondozására. Ebből a baráti és szakmai kapcsolatból azóta számos kötet született (*Felszámolás, K. dosszié, Mentés másként, A végső kocsmá, A néző, Európa nyomasztó öröksége, A megfogalmazás kalandja, Hangoskönyv*), 2009-ben pedig az író 80. születésnapjára elkészült műveinek és hazai recepciójának bibliográfiája.

E gyűjtő- és rendszerező munka során derült ki, hogy hazai közgyűjteményeinkben csak szórványosan találhatók meg a szerző idegen nyelvű művei és a róla szóló fontosabb munkák. Intézetünk kötelességének érezte, hogy e hiányt lehetőségeihez mérten mielőbb pótolja, s ebben Kertész Imre nagyvonalúan segédkezett: rendelkezésünkre bocsátotta a birtokában lévő külföldi kiadások egy-egy példányát, valamint a vele foglalkozó idegen nyelvű folyóiratok tematikus számait. Az író életének utolsó öt évében folyamatosan küldte – Hafner Zoltán közvetítésével – a könyvtárunknak szánt kiadványokat, melyekből különgyűjteményt hoztunk létre. A mára közel 300 tételt tartalmazó ajándékból 237 kötet szépirodalmi műveinek külföldön megjelent fordítása (a *Sorstalanság* 55 kiadásban!). A művek online katalógusunkban is kereshetőek.

Könyvtári szolgáltatások

Az Eötvös Könyvtár 1991 óta elektronikusan dolgozza fel állományba vett dokumentumait. Az online katalógus bővítésében 2005–2006-ban nagy előrelépés történt, megindulhatott a régi anyag retrospektív konverziója: a régi katalóguscédulák beszkennelése után mintegy 48.000 rekordot hoztunk létre. E feladat koordinálása és ellenőrzése Németh S. Katalin és Zarnóczkiné Héjjas Eszter áldozatos munkája volt, de sajnos pénzhány miatt nem folytatódott egészen 2013-ig, amikor az MTA BTK pályázaton elnyert támogatásával, saját erőből, munkaidőn túl még csaknem 20.000 tétel retrokonverzióját végeztük el (Botka Anikó, Markó Veronika, Zarnóczkiné Héjjas Eszter). Így napjainkban online katalógusunk már 85.000 rekordot tartalmaz (könyvállományunk több mint 60%-át). Elérhető a következő címen: <http://hunteska.titkarsag.mta.hu/irodalomtudomanyi>.

Az akadémiai hálózat részeként könyvtárunkban elérhetőek az EISZ (Elektronikus Információs szolgáltatás) adatbázisai, csak néhányat kiemelve: akadémiai folyóirat-gyűjtemény, JStor, EBSCO, Arcanum Digitális Tudománytár stb.

Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszeren (ODR), külföldi kérés esetén az OSZK-n keresztül, illetve a közvetlenül jelentkező könyvtárakkal is jelentős könyvtárközi kölcsönzést bonyolítunk. Külföldön tartózkodó vagy egyéb okból mozgásukban korlátozott kollégáinknak kérésükre rendszeresen küldünk folyóiratcikkeket, tanulmányrészleteket szkennelve vagy a csak az intézeti hálózaton elérhető adatbázisokból kinyerve.

A könyvtárosok hagyományos könyvtári feladataikon túl mindig több szállal kapcsolódtak az intézeti munka más területeihez. Ma elsősorban az MTMT-be fölvitt adatok pontosításával, idézettség-kereséssel, repozitóriumi feltöltésekkel (REAL) segítjük kollégáinkat.

Székházunk

1895-ben az Eötvös Collegium egy bérházban (a Csillag, ma Gönczy Pál utcában) kezdte meg működését, ám hamarosan „kinötte” az ottani tereket. Az Alpár Ignác tervei alapján kifejezetten a Collegium céljára a Gellérthegyen emelt új épületet 1910 karácsonyán vették birtokukba diákok

és tanárok. Az első emeleten egy nagyobb teremben és kilenc kisebb szobában helyezték el a könyvtárat tudományszakok szerint – ezek a terek építészetiileg, statikailag speciálisan e könyvtár számára készültek.

Szerencsére itt vagyunk ma is, de az elmúlt hatvan év során többször fenyegette költözés az intézményt. 1950-ben a Collegiumot megszüntették, az épület a Tanfolyamellátó Nemzeti Vállalat irányítása alá került, s diákszállóként működött (a korábbi száz helyett nem ritkán 400–450 hallgatóval). A gyűjtemény az Akadémiai Könyvtár kezelésébe kerülve maradhatott egyben és az MTA Eötvös Könyvtáraként szolgálta tovább az olvasókat. Egyúttal az egész első emelet az akadémiához került, beköltözött az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ (négy helyiségbe) és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság irodája.

A következő években változatos hírek kaptak szárnyra: elképzelhető volt az is, hogy a könyvtár a diákszállóval együtt vagy anélkül az épületben marad, illetve az is, hogy el kell költöznie. Már az 1953-as fejlesztési terv valószínűsítette, s az Irodalomtörténeti Intézet megalakulása idején is azzal számoltak, hogy a diákszálló hamarosan megszűnik, és ide költözik a Nyelvtudományi Intézet is, így az épület „az I. Osztály székháza” lesz, a könyvtár pedig a nyelvtudományi anyaggal kibővülve az egész első emeletet elfoglalja.

A terv nem valósult meg. Az 1960-as években újabb elképzelés született: az intézet a várba költözik. „Visszük-e magunkkal a könyvtárat vagy itt hagyjuk, ill. átadjuk a Minisztériumnak, ill. a Kollégiumnak? Az utóbbi esetben felmerül a kérdés: szükség lesz-e az intézet új székhelyén felállítani egy teljesen kiépített szakkönyvtárat, vagy megelégszünk egy kisebb kézikönyvtárral, tekintettel arra, hogy az OSZK épületében – a Várpalotában, az intézet jövőendő épületétől néhány lépésnyire – a hírek szerint külön magyar nyelvészeti és irodalomtudományi tudományos olvasót szándékozik bevezetni, szabadpolcos rendszerrel.” (Bor Kálmán könyvtárvezető 1963. évi munkatervéből.)

Az új székház elkészültét 1968-ra, majd 1971-re tervezték, így a '60-as években a könyvtár tudatosan építette duplumkészletét a legfontosabb munkákból, folyóiratokból, készülve egy új irodalomtörténeti kézikönyvtár létrehozására. 1964/65-ben Gerézdi Rabánt a leendő intézeti könyvtár anyagának összeállításával bízta meg Sőtér István. S bár őr-zünk olyan tervrajzokat a Sándor-palota és a Karmelita kolostor épületéről, melyekre már a könyvtárhelyiségeket is berajzolták, végül nem került sor a költözésre.

„Az akadémia Irodalomtudományi Intézete és az ELTE Eötvös Collegiuma olyan sziámi ikerpár, amelyek a könyvtárnál vannak összenőve. Jelenleg nincs olyan sebész, de még orvoscsoport sem, amelyik bátran vállalkoznék a szétválasztásukra” – mondta Takács László, az Eötvös Collegium korábbi igazgatója (2001–2009) az épület százéves ünnepségén, 2010-ben. Ekkor már ismertük azt az akadémiai tervet, mely 2012-re meg is valósult: létrejött a hét intézetet tömörítő Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Az első elképzelések szerint intézetünk is a várba költözött volna, de amikor a döntéshozók szembesültek könyvtárunk méreteivel (mintegy 200 ezer kötet, csaknem 5000 folyóméter), e tervükről letettek. Ugyanez ismétlődött meg a 2016 végére elkészülő új akadémiai humántudományi kutatóház (BTK, TK, KRTK) esetében is: tervezésekor még intézetünk költözésével számoltak, de 2016 tavaszán az akadémia vezetése mégis úgy döntött, hogy maradhatunk.

Olvasóközönség

A könyvtárat alapításától csak a Collegium tanárai és diákjai használhatták. Eötvös Loránd kurátor rendelkezése 1896 tavaszán: „Azon kérdésre, valjon a collegium könyvtárából lehet egyes munkákat házon kívül használatra kiadni, határozott véleményemet avval fejezem ki, hogy e könyvtárat nem nyilvános, hanem szigorúan házi könyvtárnak tekintvén abból bármely munkának és bárkinek ilyenemű kikölcsönzését megengedhetőnek nem tartom.”

A Collegium megszűnésével a könyvtár nyilvánossá vált, az olvasószám növekedésével a könyvtárhasználat rendje is megváltozott: a dísztermet olvasóteremmé alakították át. Bár a szakrendi elhelyezés változatlanul megmaradt, a belső helyiségeket „könyvraktárrá” minősítették, s csak pár neves kutató kaphatott engedélyt arra, hogy ezekbe a szobákba bebocsátást nyerjen, ott dolgozhasson (például Huszti József, Waldapfel József, Gyergyai Albert).

A könyvtár intézethez csatolását megelőző egyeztetések során kiemelt fontosságú volt, hogy az intézeti kutatókon túl az épületben lakó egyetemisták számára is nyitott legyen. (A diákszálló időközben az ELTE kezelésébe került, 1955-ben felvette Eötvös József nevét, majd 1958-tól szakkollégiumi keretek között igyekezett Tóth Gábor igazgató

a régi Collegium hagyományait feléleszteni.) A könyvtár továbbélése és a kollégiummal való együttműködés biztosítója volt, hogy az intézet vezetői és munkatársainak többsége, így Németh Miklós is, aki csaknem ötven évig dolgozott a könyvtárban (végül annak vezetője volt), Eötvös kollégista volt egykor.

Napjainkban az Irodalomtudományi Intézet és a társintézetek munkatársai, valamint az Eötvös Collegium hallgatói kölcsönözhetnek, dolgozhatnak a könyvtári szobákban, de olvasótermünk mindenki előtt nyitva áll, helyben használatra szívesen bocsátjuk külső olvasók rendelkezésére köteteinket, folyóiratainkat.

Munkatársak

A könyvtárnak több mint harminc éven át nem volt könyvtárosa, e feladatokat az igazgató esetenként felkért hallgatókkal és tanárokkal végeztette személyes felügyelete mellett. 1928-ban kapott Tomasz Jenő, a Collegium tanára könyvtárosi kinevezést, 1940-ben, aligazgatói előléptetése után az addig francia nyelvet oktató Kenéz Ernő követte e tisztségben. 1950-ben, amikor az akadémia a könyvtár kezelését átvette, a megszűnt Collegium dolgozóit foglalkoztatta tovább: Tomasz Jenőt (aki még az év karácsonyán meghalt, így ekkortól özvegye lépett könyvtári szolgálatba), Kenéz Ernőt, Németh Miklóst. 1951-től Szőke Sándort bízták meg a könyvtár vezetésével, s maradt tisztében az intézet megalakulása után is, egészen 1963-ig, ekkor az archívum gondozására kapott megbízást. Az őt követő könyvtárvezetők: Bor Kálmán (1963–1973), Vujicsics D. Sztoján (1973–1975), Stoll Béla (1975–1977), Németh Miklós (1977–1986), Németh S. Katalin (1986–2007) és Zarnóczkiné Héjjas Eszter (2007–2015).

Az elmúlt hatvan évben rengetegen segítettek a könyvtár munkáját, az intézet kutatói közül is sokan dolgoztak rövidebb-hosszabb ideig könyvtárosként, vagy töltötték itt egyetemi könyvtári gyakorlatukat.

Sánta Ferenc

Az író 1958-tól 1966-ig volt az Eötvös Könyvtár munkatársa, természetesen bizonyos fokig kivételezett helyzetben: heti egy, majd két alkotónapot kapott az intézet vezetésétől, valamint nyaranta egy-egy hónap alkotószabadságot is.

„Sánta Ferenc könyvtári munkáját jól végzi. Egyenletesen dolgozik az olvasószolgálaton kívüli munkakörében, mely a füzetanyag darabonként való revízióját jelenti. Ezen kívül az olvasószolgálat mellett határidőre elvégez alkalmi feladatokat: hasonlítás, könyvjegyzék leírása etc. Munkája megítélésében igen fontos az olvasókkal, kölcsönzőkkel való bánásmódja. Magatartása kölcsönzői posztján a szocialista nevelés elveit valósítja meg [...]. Itteni működése alatt tanúságot tett arról is, hogy igazi író, aki az alkotás idejét a legnehezebb körülmények között harcolja ki magának [...]. Legyen a számára kivételes s precedensül nem szolgáló »alkotónap« egy olyan új forma, amelyet intézetünk a közösség számára alkotó szépíró munkatársa könyvtári munkájának jutalmazására, s további írói tevékenysége serkentésére létesít.” Szőke Sándor könyvtárvezető felterjesztése Sánta Ferenc második alkotónapjára (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Archívuma).

Első elbeszéléskötete (1956) után fő művei mind az Eötvös Könyvtárban töltött években jelentek meg: *Farkasok a küszöbön* (1961), *Az ötödik pecsét* (1963), *Húsz óra* (1964), *Az áruló* (1966). Sőtér István igazgató 1966 őszén mentesítette könyvtári teendői alól és irodalmi-szociográfiai kutatómunkával bízta meg.

AZ IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET ARCHÍVUMA

1956. január elsejei megalakulása után a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti (későbbi nevén: Irodalomtudományi) Intézete szűk anyagi és létszámkerete miatt egy ideig nem tudta létrehozni önálló archívumát. Működésével kapcsolatos iratait elsősorban az igazgatói titkárság, valamint az intézet osztályai kezelték. Az osztályok tárolták a tudományos programok levelezését és dokumentumait is. Ezek az iratanyagok azonban az első évtizedekben oly mértékben megnövekedtek, hogy rendezetlenül kezelhetetlenné váltak. Az 1980-as évek második felében Klaniczay Tibor ennek az állapotnak akart véget vetni, amikor létrehozta az önálló intézeti archívumot, amelynek első vezetőjévé B. Juhász Erzsébetet nevezte ki. Klaniczay személyesen alakította ki az archívum első rendszerét is. A szervezési és feldolgozási munka azonban a költségvetési elvonások miatt megint félbemaradt, s egészen 2001-ig szünetelt.

Ekkor Szörényi László igazgató az archívum munkálatait újraindította, s vezetőjévé Simon Zsuzsannát nevezte ki. Az újraindult archívum 2001-ben végleges elhelyezést kapott, ahol a munka meg is kezdődött. Azóta a feldolgozás a levéltári törvény útmutatásai alapján folyik. A gyűjtemény évköre 1950-től 2004-ig terjed, iratanyagának mennyisége azonban a feldolgozás jelen szakaszában egyelőre nem becsülhető meg pontosan. Az archívum anyagának feldolgozása folyamatos, állománya minden évben bővül. A jövőben a dokumentumok egy meghatározott köre számítógépre kerül.

Az archívum tudománytörténeti szempontból jelentős irat-együttesének fontosabb részei:

– Az MTA Irodalomtudományi Intézet igazgatóságának és igazgatótanácsának iratai, üléseinek jegyzőkönyvei, tervek és beszámolók

- Az intézet vezetőinek (Sőtér István, Klaniczay Tibor, Szabolcsi Miklós, Bodnár György) és osztályainak levelezése
- A külkapcsolatok dokumentumai, konferenciák anyagai
- Az intézet tudományos vállalkozásainak dokumentumanyaga (levelezések, dokumentumok, kézikönyvek eredeti kéziratai, kiadatlan kéziratok és kiadatlan kész munkák kötetei stb.)
- Hagyatékok (irodalomtörténészek hagyatékai és levelezései, a Révai-gyűjtemény stb.)
- Szerkesztőségek iratai és levelezése (Kritika, ItK, Literatura, Helicon és Neohelicon)
- Az intézet pártszervezetének iratai
- Személyzeti iratanyag (személyi dossziék és levelezés)
- Külső megrendelésre készült felmérések anyagai (benne: a határon túli magyarság kulturális és szociológiai felmérésének kb. húszkötetes anyaga 1972-ből)
- Intézeti munkatársak kéziratai
- Idegen szerzők kéziratainak gyűjteménye
- Kritikai kiadások kéziratai és dokumentumai
- Írói levelek
- Fotótár és hangtár
- Régi levelek tára

AZ ILLYÉS GYULA ARCHÍVUM

Az Illyés Gyula Archívum létrehozása a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Oktatási Minisztérium együttműködésének volt köszönhető. 2002 őszén kezdődtek meg a felújítási munkák a Teréz körút 13.-ban, az akadémiai irodaház első emeletén lévő, műemlékvédelem alatt álló terem-együttesben.

Az ünnepélyes megnyitóra 2003. április 15-én, Illyés Gyula halálának 20. évfordulóján került sor az archívum tanácstermében. Az archívumot Vizi E. Szilveszter, az akadémia akkori elnöke nyitotta meg. Az ekkor, a tanácstermünkben, a főhatóságok vezetői és Illyés Mária, az író leánya, a hagyaték tulajdonosa által aláírt szerződés a következő tíz évre meghatározta a hagyaték sorsát, lehetővé téve az archívum működését. Az Illyés Gyula Archívum és Műhely az MTA Irodalomtudományi Intézete szervezeti egységként, annak filiáléjaként kezdte meg működését. Vezetője Stauder Mária lett.

Nálunk kapott helyet az író könyvtárának és kéziratos hagyatékának jelentős része, fotók, videofelvételek és hangkazetták is kerültek hozzánk. A könyvtári állományt leszámítva mindent a légkondicionáló berendezéssel ellátott kéziratraktárunkban helyeztünk el. A könyvtár nagyrészt az Illyésnek dedikált köteteket tartalmazta. Eredeti, a Józsefhegyi úti házban kialakított állapotát Takács Mária *Illyés Gyula könyvtára* című, kétkötetes munkája őrzi. Mi a hozzánk került anyagot újrendeztük, leírtuk és elhelyeztük könyvtárszobánkban (lásd <http://www.iti.mta.hu/illyes-konyvjegyzek.html>). A könyvekben talált levelet, jegyzeteket, cédulákat, fotókat külön tároltuk, nyilvántartottuk, és a bejegyzésekkel, megjegyzésekkel ellátott könyvekkel együtt – ha igényelték a kutatók – rendelkezésükre bocsátottuk.

A hozzánk került hangkazetták, magnetofontekercsek, videokazetták archiválása, CD-re, DVD-re mentése megtörtént. Ezt a munkát a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárában dolgozó kollégák bevonásával végeztük el. Ennek az anyagnak a feldolgozása, a gépiratokkal való összevetése, azonosítása, leírása, jegyzékbe foglalása is befejeződött.

A fotóanyag leírását, archiválását is befejeztük. Vállaltuk, hogy a Magyar Távirati Iroda Archívumában található, Illyés Gyulával kapcsolatos fotókat egyenként regisztráljuk, és ennek segítségével alaposabban tájékozódunk a fotók között. A későbbiekben Illyés Mária rendelkezésünkre bocsátotta a tulajdonában maradt fényképek jelentős részét is. A fotókat és más, elektronikusan archivált anyagainkat nyomdai felhasználásra kész állapotban tároltuk, hogy bármikor kiadók vagy kutatók rendelkezésére bocsáthassuk anélkül, hogy a kéziratot, fotót, fotónegatívot károsodásnak kellene kitennünk.

Feldolgozó munkánk során jelentős segítséget kaptunk Illyés Máriától. Több esetben, beszédhangok felismerésében, interjúk során elhangzó idegen, főleg francia nevek azonosításában vagy a fényképeken szereplő, általunk nem ismert személyek azonosításához kértük segítségét. Tízéves munkánk során nemcsak Illyés Mária, hanem az Illyés Gyula Írói Hagyatékaért kuratórium tagjai is támogatták tevékenységünket. A kuratórium 2001-ben jött létre. „Célja Illyés Gyula írói hagyatékának gondozása, közkinccsé tétele, szellemiségének méltó megjelenítése, a tárgyi hagyaték megőrzése” volt. (Idézet a kuratórium honlapjáról.) 2003 áprilisa után a kuratórium tagjai tanácstermünkben tartották rendszeres összejövetelüket. Tagjai Csoóri Sándor, Domokos Mátyás, Granasztói György, Illyés Mária, Kodolányi Gyula, Kulin Ferenc, Mátis Livia, Pomogáts Béla és Jávor Béla jogtanácsos voltak. A későbbiekben kuratóriumi tagok lettek Vasy Géza, Csóti György és Horváth István.

A kéziratok hagyatékot (a megjelent művek kéziratai, gépiratok, naplójegyzetek) Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra és az általa felkért segítők, elsősorban F. Csanak Dóra, az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának akkori vezetője tanácsai alapján kialakított rendben kaptuk meg. Későbbi feldolgozó munkánk során is igyekeztünk az akadémiai Kézirattár szabályait figyelembe venni. Sokat tanultunk Csanak Dórától, aki, amíg betegsége engedte, gyakori vendégünk volt. A kéziratként őrzött gépiratok, lapkivágatok, nyomdai korrektúrapéldányok, feljegyzések, aprónyomtatványok (plakátok, műsorfüzetek) és más, nem szigorúan kéziratnak tekinthető anyagok szétválasztása, regisztrálása folyamatos

munkánk volt. A hagyatéknak ezt a részét tematikus rendezési elv szerint őrizte meg a család. A 140 kéziratári doboz egy-egy műre (*Puszták népe, Hunok Párisban*) csoportosítva tartalmazott könyveket, a művek esetleges többszöri kiadásait, folyóiratokat, a bennük közölt művészletek vagy kritikák okán, azután lapkivágatokat az adott művek kritikáival vagy interjúkkal, meghívókat könyvbemutatóra, fogadásra, majd a mű gépiratát, javítottat és javítatlant (olykor több, indigóval készült példányt) – valamint a dobozban (fondban) legvégül ott találtuk a kéziratokat, többnyire írólapon, fekete színű, puha grafitceruzával, később golyóstollal írva, javítva, tisztázva.

Ez a mi „hagymahántás”-unk (Günter Grass) – az ún. hordozók szerint szétválogatni a hagyatékot, hogy eljuthassunk a kéziratokig – sok időt és türelmet igénylő munka volt.

Nehezítette a munkánkat, hogy nem selejtezhattünk például a duplumok esetében, hiszen ezt a ránk bízott hagyatékrész tulajdonjogi helyzete nem tette lehetővé. Munkánkat minden esetben, minden részterületen úgy végeztük, hogy a hagyatékhozzáért került része – ha szükséges – eredeti állapotába (is) visszaállítható legyen.

Az évek során találtunk elkülönített Babits-anyagokat (Babits-kéziratot nem!), ám a *Beszélgető füzetek* sokak által feltételezett, Illyés hagyatékában lenni gondolt kiegészítéseit, Babits és Illyés „beszélgetéseit” nem találtuk meg. József Attila Flórához írott levele is csak annyi található mind a mai napig, amennyit az azóta elhunyt Stoll Bélának megmutattunk. A dedikációk is olyanok és számuk sem több, mint amennyiről számot tudtunk adni. Sokaknak csalódást okoztak a *Naplók* kéziratjai, mert kevés bennük az ismeretlennek tekinthető szövegrész. Ezért a *Naplók* hozzáért került anyagait szöveg szerint összevetettük a kiadott és internetre került szövegekkel, hogy lássuk, milyen kiadatlan részek maradtak a naplójegyzetektől megszerkesztett kötetek anyagát tartalmazó dobozokban. Csak érdekesség, hogy Illyés Mária és Horváth István 2016-ban adták ki Illyés Gyula 1956-os naplójegyzeteit. A kéziratokat 2013 után találták meg a család házában padlásán. Sok mindent nem találtunk meg tehát az archívumban elhelyezett anyagban. Találtunk azonban egy teljes Kosztolányi-dobozt kivágatokkal, nyomdai előkészítésül szolgáló felragasztásokkal, kézzel írott megjegyzésekkel. Ezek Kosztolányi Illyés által szerkesztett hátrahagyott műveinek darabjai (Gellért Oszkár és Illyés Gyula kézírásával, szerkesztői megjegyzésekkel). A *Puszták népe* anyagát leszámítva ez a Kosztolányi-anyag volt a legtöbbet kutatott hagyatékrészünk.

Sok kérést kaptunk Illyés Gyula levelezésével kapcsolatban. A leveleknek csak jelentéktelen része – a tematikus rendezéshez felhasznált rész – került az archívum kéziratraktárába. A Józsefhegyi úti házban maradt levelezésből a kutatók kiszolgálása ennek ellenére lehetséges volt. Tudtuk, hogy a közel száz doboznyi Illyéshez írott levél kitől érkezett, de nem tudtuk pontosan, hogy hány levelet írtak a levélírók, mikor és mit írtak. Vitathatatlan, hogy a levelezés is sok munka eredményeként került listázott állapotba, lényegében azonban tematikusan, nevekre, intézményekre rendezve tárolja a család. Mivel a levelezés anyaga nem került hozzánk, annak módszeres feldolgozását nem kezdtük meg. Az évek során javaslatként többször elhangzott, hogy kezdjük meg Illyés Gyula műveinek kritikai kiadását. Ezt a munkát nemcsak azért nem kezdtük el, mert személyi állományunk nem tette lehetővé, hanem azért sem, mert semmilyen szépirodalmi alkotás kritikai kiadása vagy csupán tudományos igényű jegyzetelése nem képzelhető el a levelezés feldolgozása, az abban fellelhető adatok átfogó ismerete nélkül.

Feladatunk volt az Irodalomtudományi Intézet által szervezett rendezvények, konferenciák befogadása, lebonyolítása. Kezdetben élénk vita folyt arról: lehetséges-e, egy őrizendő és feldolgozandó hagyatékkal való foglalatosság közepette nyilvános rendezvényeket tartani? Lehetséges volt. A rendezvények idején a könyvtárat, kéziratát bezártuk, a hagyaték, illetve az archívum soha őrizetlenül nem maradt, és kizárólag a tárlóinkban kiállított mutatóanyagokat láthatták a látogatóink, kutatóink. Tanácstermünkben több mint 180 rendezvényt tartottunk. Helyet adtunk más intézetek, kiadók, szellemi műhelyek által szervezett rendezvényeknek, könyvbemutatóknak, honlap-bemutatóknak és konferenciáknak is.

Mindezek közepette folyamatosan fogadtunk kutatókat, szolgáltatunk információkat a hagyatékkal kapcsolatban e-mailen és más módon, adtunk anyagokat kiállításokhoz, könyvekhez, elkezdtük és folytattuk az Illyés Gyulára vonatkozó bibliográfiai gyűjtőmunkát a nagy közgyűjteményekben, mindezt erőnk szerint...

Az Illyés Gyula Archívum két teljes és egy fél munkaidőben foglalkoztatott munkatárssal kezdte meg és fejezte be működését. Tudományos vezetőnknek 2003-ban az intézetben tudományos tanácsadóként dolgozó Pomogáts Bélát nevezték ki, aki nyugdíjba vonulása óta is, minden jogi és anyagi ellenszolgáltatás nélkül, dolgozott velünk. Amikor lehetett, amíg lehetett és amikor kellett, védőernyőt tartott fölénk – erre működésünk első pár esztendejében szükségünk is volt.

Az archívumi munka elismerésének tekinthető, hogy hozzánk került Hopp Lajos irodalomtörténész hagyatéka, majd 2005-ben megkaptuk Párizsból Gara László író, újságíró, műfordító, kultúraközvetítő hagyatékát. 2011-ben, több megbeszélés, nálunk tett látogatás után itt helyezte el letétjét Krasznahorkai László író is.

Az Illyés Gyula Archívum létét garantáló tízéves szerződés 2012 decemberében lejárt. Az MTA akkori elnöke, Pálincás József és Illyés Mária, az író leánya és örököse által aláírt új szerződés szerint Illyés Gyula írói hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára tulajdonába került. Így az Irodalomtudományi Intézet Illyés Gyula Archívuma megszűnt. Az archívum termeinek elhagyását, a hagyatékok és a bútorzat kiköltöztetését 2013. február 8-ig kellett befejeznünk. (Az archívum volt termei jelenleg is üresen állnak.) Az MTA Kézirattárának átadtuk az Illyés-hagyatékkal kapcsolatos, általunk elvégzett feldolgozó munkák eredményét is. Az átadási munkák 2013. június 30-ig tartottak. Az átadás tényét, hiánytalanságát hivatalos jegyzőkönyv tanúsítja.

Az archívumban elhelyezett többi hagyatékok sorsáról az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, Kecskeméti Gábor – a tulajdonosokkal egyeztetve – az alábbiak szerint rendelkezett. Gara László hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került. Jelenleg ott kutatható. Hopp Lajos hagyatékát az Irodalomtudományi Intézet Archívuma fogadta be. Krasznahorkai László letétjét ugyanott helyeztük el. Az író 2014-ben elszállította azt, de más közgyűjteményben vagy archívumban nem helyezte el.

Az Illyés Gyula Archívum megszüntetése után annak három munkatársa az Irodalomtudományi Intézet Ménesi úti épületébe került. Stauder Mária a Bibliográfiai Osztály újjászervezésére kapott felkérést, az archívum korábbi munkatársai pedig ma ezen az osztályon dolgoznak.

Az Illyés Gyula Archívumról bővebben a 2013 januárjában az MTA BTK *Megőrzés, kutatás, megosztás* című konferenciáján elhangzott előadás tájékoztat: http://videotorium.hu/hu/recordings/details/6452,Az_Illyes_Gyula_Archivumrol.

TARTALOM

RENEZÁNSZ OSZTÁLY	5
Klaniczay Tibor (1923–1992)	5
Rebakucs	7
A Rebakucs-konferenciák	9
Sorozatok	10
<i>Humanizmus és reformáció</i>	10
<i>Régi magyar költők tára, XVI. századi sorozat</i>	12
<i>Régi magyar költők tára, XVII. századi sorozat</i>	13
<i>Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum (BSMRAe)</i>	15
Pirnát Antal (1930–1997)	17
Stoll Béla (1928–2011)	18
Janus Pannonius-kutatás a Reneszánsz Osztályon	19
Balassi-kutatás a Reneszánsz Osztályon	21
A manierizmus kutatása a Reneszánsz Osztályon	24
Zrínyi-kutatás a Reneszánsz Osztályon	25
Kritikatörténeti kutatások a Reneszánsz Osztályon	27
A Reneszánsz Osztály kapcsolatai a Cini Alapítvánnyal	28
A Reneszánsz Osztály kapcsolatai a Herzog August Bibliothekkel	29
A Reneszánsz Osztály kapcsolatai a Villa I Tattival	31
A Reneszánsz Osztály részvétele a felsőoktatásban	32
Az Irodalomtudományi Intézet és a hungarológia	33
XVIII. SZÁZADI OSZTÁLY	35
Varga Imre (1912–2007)	35
Szaunder József (1917–1975)	36
Tarnai Andor (1925–1994)	36
Hopp Lajos (1927–1996)	38
Kókay György (1929–2007)	39
<i>Régi magyar költők tára, XVIII. század</i>	40

A Régi Magyar Dráma Kutatócsoport az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében	41
Életműsorozatok és más szövegkiadási vállalkozások	44
Mikes Kelemen életművének kutatása	45
A felvilágosodás irodalmának és eszmetörténetének kutatása	46
A 18. századi <i>historia litteraria</i> -kutatások	47
Nemzetközi konferenciák a XVIII. Századi Osztály szervezésében	48
<i>Doromb</i>	50
XIX. SZÁZADI OSZTÁLY	51
Martinkó András (1912–1989)	51
Kiss József (1923–1992)	53
Horváth Károly (1909–1995)	54
Lukácsy Sándor (1923–2001)	55
Kerényi Ferenc (1944–2008)	55
MODERN MAGYAR IRODALMI OSZTÁLY	57
Távlat és távlattalanság (<i>A magyar irodalom története</i> 5. és 6. kötete)	57
A „Sóska”	59
Sajtótörténeti kutatások	61
<i>Irodalom – szocializmus</i>	63
A „strukturizmus-vita”	64
Szabolcsi Miklós József Attila-monográfiája	65
A magyar irodalmi avantgárd válogatott dokumentumai	67
Babits-kutatócsoport	68
Corpus alienum kutatócsoport	70
A Modern Magyar Irodalmi Osztály nemzetközi kapcsolatai	72
Az újvidéki együttműködés	73
Egy interpelláció története	75
IRODALOMELMÉLETI OSZTÁLY	77
Az Irodalomelméleti Osztály megalapítása	77
Nyíró Lajos (1921–2014)	78
Elméleti Osztály versus Pártközpont	79
A nagy áttörés	81
Hankiss Elemér (1928–2015)	82
Bonyhai Gábor (1941–1996)	84

<i>Opus: Irodalomelméleti tanulmányok</i>	85
<i>Az el nem ért bizonyosság (1973)</i>	86
Szövegmagyarázó Műhely	88
Az irodalomelmélet magyarrá fordítása	89
<i>A strukturalizmus után (1992)</i>	91
<i>Pont fordítva</i>	92
KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI OSZTÁLY	94
Történet	94
Komparatisztika	96
<i>Keresztirányok</i>	97
Baltisztika	98
Szlovák kapcsolat	99
Kultusz kutatás	101
BIBLIOGRÁFIAI OSZTÁLY	102
Történet	102
AZ IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATAI	105
Irodalomtörténeti Közlemények (ItK)	105
Helikon	107
Kritika (A „rég” Kritika, 1963–1971)	108
Literatura	110
Neohelicon	112
EÖTVÖS KÖNYVTÁR	114
A könyvtári gyűjtemény	114
Eötvös József könyvtára	116
Kertész Imre Gyűjtemény	117
Könyvtári szolgáltatások	118
Székházunk	118
Olvasóközönség	120
Munkatársak	121
Sánta Ferenc	122
AZ IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET ARCHÍVUMA	123
AZ ILLYÉS GYULA ARCHÍVUM	125